

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 11 (1995)

Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας

Χάρης Εξερζόγλου

doi: [10.12681/deltiokms.54](https://doi.org/10.12681/deltiokms.54)

Copyright © 2015, Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Εξερζόγλου Χ. (1995). Η διάχυση της εθνικής ταυτότητας στις ορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 11, 181–238. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.54>

Η ΔΙΑΧΥΣΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΟΡΘΟΔΟΞΕΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΚΙΛΙΚΙΑΣ¹

Ἡ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας, μπορεῖ νὰ ἐντοπισθεῖ χρονικὰ μόνο κατὰ τὶς τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα καὶ σὲ συνάφηση μὲ τὴν ἐπίδραση συγκεκριμένων παραγόντων τοὺς ὁποίους θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω ἀναλυτικά. Πρὶν προχωρήσουμε ὡστόσο, θὰ παρουσιάσουμε ὀρισμένες παραμέτρους τοῦ ζητήματος, πού πιστεύουμε ὅτι θὰ ἐπιτρέψουν τὴν καλύτερη κατανόηση τοῦ θέματος. Πρέπει κατ' ἀρχὴν νὰ ἀναφέρουμε ὅτι οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες στὴν περιοχή τῆς Κιλικίας πού ἐξετάζουμε, ἐντάχθηκαν σὲ μιὰ ἐνιαία διοικητικὴ περιφέρεια μόλις τὸ 1868 μετὰ τὴ δημιουργία τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων μὲ τὴν ἀπόσπαση ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Χαλεπίου τοῦ καζὰ τῶν Ἀδάνων καὶ τοῦ καζὰ τῆς Σελεύκειας ἀπὸ τὸ σαντζάκι τοῦ Ἰκονίου. Ἐπιπλέον, οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς ἀπὸ ἐκκλησιαστικὴ ἄποψη ἀνέκαθεν ὑπάγονταν στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ὄχι στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τοῦ νομοῦ Ἀδάνων, σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἐξαιρετικὰ ἰσχνές ἑλληνορθόδοξες κοινότητες πού βρισκόνταν ἀνατολικότερα ὅπως στὸ Χαλέπι καὶ τὴ Θεοδοσιούπολη, συγκροτοῦσαν μιὰ ἀπὸ τὶς ἰσχυρότερες δημογραφικὰ συγκεντρώσεις ἑλληνορθόδοξων στὴν περιοχή αὐτὴ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἡ στάση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, ἀποτελέσασε βασικὸ παράγοντα στὴ λειτουργία τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ μηχανισμοῦ, σὲ μιὰ περίοδο κατὰ τὴν ὁποία ἡ ταχὺτατη οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ἐνίσχυε σημαντικὰ τὴ θέση τους στὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ζωὴ τῆς περιοχῆς αὐτῆς.

Πάντως ἡ ἀναφορὰ στὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων ἔχει σημασία μόνο ὡς πρὸς τὴ σχέση τους μὲ τὸν ὀρθόδοξο πλη-

---

1. Ἡ μελέτη ἀποτελεῖ τμῆμα εὐρύτερης ἐρευνας μὲ θέμα «Ἡ κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ δομὴ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Νοτιοανατολικῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ἀδανα, Μερσίνα, Ταρσὸς 1850-1922». Ἡ ἐρευνα, χρηματοδοτεῖται ἀπὸ τὴν ἐπιτροπὴ ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Αἰγαίου καὶ γίνεται σὲ συνεργασία μὲ τὸν ἱστορικὸ Σπύρο Κάρβα.

θυσμό που υπόκειται στην πνευματική δικαιοδοσία του Πατριαρχείου Ἀντιοχείας. Σὲ ἀπόλυτα μεγέθη καὶ σὲ σύγκριση μὲ τοὺς μουσουλμανικοὺς πληθυσμοὺς στὴν περιοχή, τὸ δημογραφικὸ μέγεθος τῶν κοινοτήτων αὐτῶν ἦταν μικρό. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ὅπου οἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἀποτελέσαν ἕνα ἰσχυρὸ δημογραφικὸ παράγοντα, σὲ ἀπόλυτα μεγέθη στὴν περιοχή τῆς Κιλικίας οἱ ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες ἦταν καὶ λίγες στὸν ἀριθμὸ καὶ σχετικὰ ὀλιγομελεῖς. Οἱ πηγές που ἔχουμε στὴ διάθεσή μας δὲν συμφωνοῦν ἀπόλυτα ὡς πρὸς τὸν ἀπόλυτο ἀριθμὸ τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς περιοχῆς, ἀλλὰ τὸ μέγεθος τὸ ὁποῖο ἀναφέρουν κυμαίνεται ἀνάμεσα στὶς δέκα καὶ τὶς εἴκοσι χιλιάδες σὲ ἕνα συνολικὸ πληθυσμὸ που ξεπερνοῦσε τὶς τετρακοσίες χιλιάδες. Τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν ἑλληνορθόδοξων διέμενε στὶς πόλεις που ἐξετάσαμε καθὼς καὶ στὰ περιχώρα τους, ἐνῶ σὲ ἄλλες κόμεις καὶ χωριά τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων δὲν ξεπερνοῦσε τὶς δύο χιλιάδες ἀτομα συνολικά. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἀπὸ τοὺς 1664 συνοικισμοὺς, πόλεις, κόμεις καὶ χωριά τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων συναντοῦμε ἑλληνορθόδοξους μόνον στοὺς δέκα ἐπτά.² Ἡ μικρὴ ἐξάλλου δημογραφικὴ βαρῦτητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ ἀρχεαῖκὸ ὕλικὸ τοῦ Ἀρχείου Ἀνταλλαξίμων στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (Γ.Α.Κ.) καὶ τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (Κ.Μ.Σ.).³ Τὸ δεδομένο αὐτὸ ἐρχεται νὰ ὑπογραμμίσει μία ἄλλη διάσταση που θὰ μᾶς ἀπασχολήσει: τὴ σημαντικὴ διασπορὰ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὸ Νομὸ Ἀδάνων. Πράγματι μὲ ἐξαιρέση τὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων, ὅπου συναντοῦμε τὶς τρεῖς ἰσχυρὲς κοινότητες που ἀναφέραμε, οἱ ὑπόλοιπες ἑλληνορθόδοξοι κοινότητες, μὲ μεγαλύτερη αὐτὴν τῆς Σελεύκεια στὰ δυτικά, εἶναι ἐξαιρετικὰ διεσπαρμένες. Ἀκόμη καὶ ἂν συμπεριλάβει κανεὶς στὴν πληθυσμιακὴ ὁμάδα που μᾶς ἐνδιαφέρει τὶς ὑπόλοιπες κοντινὲς κοινότητες που δὲν ὑπάγονταν διοικητικὰ στὸ Νομὸ Ἀδάνων ἀλλὰ ὑπάγονταν ἐκκλησιαστικὰ στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπως τὸ Χαλέπι καὶ τὸ Ἐρζερούμ (Θεοδοσιούπολις), ἡ κατάσταση δὲν μεταβάλλεται διότι καὶ ἐκεῖ οἱ ἑλληνορθόδοξοι ἦταν ἐλάχιστοι. Ἡ διασπορὰ αὐτὴ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ μικρὸ δημογραφικὸ μέγεθος ἐνίσχυε τὴν ἀπομόνωση τῶν περισσότερων ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων καὶ ἀπέτρεπε τὶς μεταξὺ τους ἐπαφές.

Οὐσιαστικὰ ὁ μόνος σχετικὰ συμπαγῆς πυρήνας ἑλληνορθόδοξων ἐντο-

2. Βλ. «Ὁ Νομὸς Ἀδάνων» *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, [Μερσίνα] 1909, σσ. 151-183.

3. Βλ. σχετικὰ: Αἰκατερίνη Μπεκιάρογλου-Ἐξαδακτύλου, «Ταξινόμησεις-Εὐρετήρια: α) Ἀρχεῖο "τέως Ταμείου Ἀνταλλαξίμων" (Κώδικες)», *Δημόσια Ἀρχεῖα-Ἀρχεαῖκὲς Συλλογές, Βιβλιοθήκη Γενικῶν Ἀρχείων τοῦ Κράτους* 20, Ἀθήνα, Ἰούλιος 1991, σσ. 31-33. Ἐπίσης: Ὁ τελευταῖος Ἑλληνισμὸς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, Ἐκθεση τοῦ ἔργου τοῦ Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν (1930-1973). Κατάλογος, Ἀθήνα 1974, σσ. 143-146.

πίξεται στο σαντζάκι των Ἀδάνων, όπου και ἡ ἰσχυρότερη δημογραφικά υπόσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητας και ἡ αἰσθητά καλύτερη κατάσταση τῶν συγκοινωνιῶν,⁴ ἐπέτρεψε τὴν πυκνότερη και συστηματικότερη ἐπικοινωνία και ἐπέδρασε στὴ διαμόρφωση σταθερότερων δεσμῶν ἀνάμεσα στὶς τρεῖς κοινότητες. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε και μὴ ἀλλοι παραμέτρο. Ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῶν κοινότητων αὐτῶν δὲν ὀφείλετο τόσο στὴ μεγέθυνση τῶν γηγενῶν πληθυσμῶν ὅσο κυρίως στὶς μετακινήσεις ἀπὸ διαφορετικὰ μέρη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἀλλὰ και τῆς παλαιᾶς Ἑλλάδας. Ἔτσι, ἐνῶ ἀνέκαθεν ὑπῆρχαν γηγενεῖς ὀρθόδοξες κοινότητες και στὰ Ἄδανα και στὴν Ταρσό, ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξή τους κατὰ τὸν 19ο αἰῶνα ὀφείλεται ἀποκλειστικά στὴ μετανάστευση ἀπὸ τὴν Καππαδοκία, τὴν Κύπρο, τὸν Πόντο και τὰ νησιά τοῦ ἀνατολικοῦ Αἰγαίου (Χίος, Σάμος και Μυτιλήνη). Ἀντίθετα, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας συγκροτήθηκε ἐξαρχῆς ἀπὸ μετανάστες, ἀφοῦ ἡ ἴδια ἡ πόλη ἰδρύθηκε μόλις τὸ 1841. Γιὰ μὴ ἀκόμη φορὰ οἱ ἀφετηριές τῆς μετανάστευσης ἦταν αὐτὲς πού συναντοῦμε και στὶς δύο ἄλλες κοινότητες, μὲ μόνη ἴσως προσθήκη τῆ μετανάστευση μίας μεγάλης ὁμάδας ἑλληνορθόδοξων μὲ καταγωγή ἀπὸ τὸ Buga Maden τοῦ Πόντου.⁵ Ἡ διαφορετικὴ γεωγραφικὴ προέλευση ἐνδυνάμωνε τὶς κοινότητες αὐτὲς στὸ βαθμὸ πού ἐνίσχυε τὴ δημογραφικὴ τους δυναμική, ἀλλὰ ταυτόχρονα τὶς ἀποδυνάμωνε στὸ βαθμὸ πού συντηροῦσε τὶς διακριτὲς τοπικὲς ταυτότητες πού στηρίζονταν σὲ αὐτήν. Βέβαια δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερεκτιμῆσει κανεὶς τὸν κατακερματισμὸ αὐτὸ καθὼς σὲ καμιά περίπτωση δὲν φαίνεται πὼς ἦταν ἰκανὸς νὰ ἀποτρέψει ἐπιγαμίες, κοινωνικὲς συναστροφές ἢ οἰκονομικὲς συναρρασιές ἀνάμεσα στὰ μέλη τῶν κοινότητων πού εἶχαν διαφορετικὴ τοπικὴ προέλευση. Ὡστόσο ἡ ἀποτύπωσή του στὴ μνήμη τῶν προσφύγων, ὅπως ἐξᾴλλου μαρτυροῦν και οἱ πολλὲς ἀναφορὲς τῶν πληροφορητῶν τοῦ Κ.Μ.Σ. τῆ δεκαετία τοῦ 1960, δὲν μπορεῖ νὰ περᾶσει ἀσχολιάστη.

Καθὼς ὁμως μιλάμε γιὰ κατακερματισμούς, ἄς ἀσχοληθοῦμε λίγο μὲ ἕναν ἄλλο και ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ παράγοντα, αὐτὸν τῆς γλωσσικῆς διαφοροποίησης τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινότητων. Κυρίαρχη γλώσσα τῶν ἑλληνορθόδοξων ἐμφανίζεται νὰ εἶναι ἡ τουρκικὴ ἐνῶ πολλὲς ἀναφορὲς συναντήσαμε γιὰ τὴ χρήση τῆς ἀραβικῆς και τῆς ἄρμενικῆς ἀπὸ τοὺς ἑλληνορθόδοξους. Γιὰ νὰ εἴμαστε πιὸ ἀκριβεῖς θὰ προσθέταμε ὅτι ἡ κυριαρχία

4. Ἀναφέρομαι στὴ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Μερσίνας-Ταρσοῦ-Ἀδάνων, ἡ ὁποία κατασκευάστηκε τὸ 1886 και λειτούργησε ἐξαιρετικὰ ἀποδοτικά μέχρι και τὴ συνδεδεθὴ με τὸ σιδηρόδρομο τῆς Βαγδάτης. Βλ. V. Cuinet, *La Turquie d'Asie, geographie administrative*, τόμ. 1, Παρίσι 1892, σσ. 18-21 και E. Pech, *Manuel des societes anonymes fonctionnant en Turquie*, Παρίσι 1906, σσ. 54-58.

5. Ἡ διαπίστωση αὐτὴ προκύπτει ἀπὸ τὸ ἀρχεαῖο ὄβλο τοῦ Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΑ (Κιλίκια 1-5).

της τουρκικής γλώσσας συνοδευόταν από την χρήση του ελληνικού αλφαβήτου στη γραπτή μορφή της. Από αυτή την άποψη, οι κοινότητες της Κιλικίας, φαίνεται να αποτελούν το ανατολικό όριο χρήσης της καραμανλίδικης γραπτής έκφρασης. Θα μπορούσε μάλιστα να υποστηριχτεί κανείς, και στο σημείο αυτό θα επανέλθουμε πιο κάτω, ότι οι γηγενείς πληθυσμοί αν και ασθενέστεροι δημογραφικά κατόρθωσαν να επιβάλλουν τη γλωσσική τους έκφραση, την τουρκική γλώσσα και την καραμανλίδικη γραφή, στους νεήλυδες μετανάστες πολλοί από τους οποίους προέρχονταν από ελληνόφωνες περιοχές. Στην επίβληση αυτή σημαντικό ρόλο έπαιξε να είχε ή επιρροή του ισχυρού μεταναστευτικού ρεύματος από την Καππαδοκία όπου και εκεί ή τουρκική, και τα καραμανλίδικα, ήταν ή κυρίαρχη στους ελληνορθόδοξους γλώσσα. Αντίθετα ή χρήση της ελληνικής γλώσσας ήταν αισθητά λιγότερο διαδεδομένη και όπως φαίνεται ενισχύθηκε μόλις προς τα τέλη του 19ου αιώνα, ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης του ελληνικού σχολικού δικτύου στην επαρχία των Αδάνων.

Οι επίσημάνσεις σχετικά με τη διαφορετική γεωγραφική προέλευση των ελληνορθόδοξων που συγκρότησαν τις κοινότητες που εξετάσαμε καθώς και ή γλωσσικός τους κατακερματισμός έχουν αναλυτικό νόημα στο βαθμό που θα επιθυμούσε κανείς να τους εξετάσει ως παράγοντες που επέδρασαν άρνητικά στη συνοχή των κοινοτήτων αυτών. Απέναντι όμως σε αυτούς βρίσκεται ένας παράγοντας εξίσου δυναμικός που ήταν σε θέση να οργανώσει τους κατακερματισμούς αυτούς στη δική του λογική και ό οποίος αποδείχθηκε, και όχι μόνο στην περίπτωση αυτή, ισχυρότερος. Πρόκειται για τη χριστιανική ορθοδοξία και τον εκκλησιαστικό μηχανισμό που μέχρι και την εμφάνιση της εθνικής ιδεολογίας αποτέλεσε τον βασικό ένοποιητικό παράγοντα στο επίπεδο των τοπικών κοινωνιών αλλά και ευρύτερα. Στην πραγματικότητα ή σχέση των κοινοτήτων αυτών μεταξύ τους αλλά και ή συνοχή τους περνά μέσα από τη θρησκεία και τους μηχανισμούς της εκκλησίας. Όπως θα δοϋμε, ή θρησκεία, υπό την έννοια του θρησκευτικού δόγματος αλλά και της εμπλοκής στις διαμάχες της εκκλησιαστικής ιεραρχίας, αποτέλεσε καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας.

I

Η αναφορά στη διαμόρφωση εθνικής ταυτότητας στην Κιλικία υπογραμμίζει τη διάσταση της διαδικασίας. Δηλαδή αναφέρεται στους όρους, τις προϋποθέσεις, και τον τρόπο παραγωγής της εθνικής ταυτότητας. Παράλληλα ή αναφορά στη διαδικασία προϋποθέτει και μία άλλη βασική υπόθεση. Τη μέχρι ενός ορισμένου χρονικού σημείου ανυπαρξία εθνικής ταυτότητας στις συγκεκριμένες κοινότητες. Η διάσταση αυτή, δεν περιορίζεται κατά τη γνώμη μας στην περιοχή αυτή αλλά αποτελεί ένα ευρύτερο φαινόμενο.

μενο με ευθεία αναφορά στις περισσότερες έλληνορθόδοξες κοινότητες της ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἔθνικὴ ταυτότητα συνήθως ἐμφανίζεται ἐκ τῶν ὑστέρων με διαφορετικούς ρυθμούς, διαφορετικὴ χρονικὴ ἀφετηρία, διαφορετικὸ τρόπο ὀργάνωσης καὶ οἰκειοποίησης τῆς ἔθνικῆς διάστασης καὶ τέλος διαφορετικούς μηχανισμούς προβολῆς τῆς. Σὲ ἀντίθεση με τὴν εἰκόνα τῆς ἐξομοίωσης ὡς πρὸς τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἔθνικῆς ταυτότητας πού δίνει ἡ πλέον διαδεδομένη ἄποψη τῆς ἑλληνικῆς ἱστοριογραφίας, καὶ ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ μία ἄλλη ἀντίληψη τοῦ ἱστορικοῦ χρόνου, ἐμεῖς ἐπιμένουμε στὴ διαφορετικὴ καὶ ἄνιση καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς χρονικῆς κατανομῆς καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ πολιτισμικοῦ νοήματος, καὶ ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς πολιτικῆς προοπτικῆς, ἐνσωμάτωση τῆς ἔθνικῆς διάστασης στὴν πολιτικὴ, πολιτισμικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Στὴν περίπτωσή τῆς ἐξέτασης τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας ὑφίσταται καὶ ἓνα ἐπιπλέον στοιχεῖο. Σὲ ἀντίθεση με ἄλλες μικρότερες ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, οἱ κοινότητες αὐτές, φαίνεται πὼς ἀποτελοῦν ἓνα εἶδος ἰδιότυπου συνόρου: καταρχὴν συνόρου γλωσσικοῦ ἀνάμεσα σὲ κοινότητες πού χρησιμοποιοῦν τὴν τουρκικὴ καὶ τὰ καραμανλίδικα, καὶ ὀλιγότερο τὴν ἑλληνικὴ, ἀπὸ τὴν μία πλευρὰ, καὶ τὴν ἀραβικὴ ἀπὸ τὴν ἄλλη. Πράγματι πρόκειται γιὰ τὶς τελευταῖες συμπαγεῖς πληθυσμιακῆς ομάδες οἱ ὁποῖες, μέσα ἀπὸ μία συγκεκριμένη πορεία θὰ διαχωρίσουν τὴ θέση τους ἀπὸ τοὺς ἀραβόφωνους ὀρθόδοξους, με ἀποτέλεσμα νὰ ὀρίσουν παράλληλα καὶ τὰ ὄρια τῆς «ἑλληνικῆς» Ἀνατολῆς. Σὲ ἀντίθεση με ἄλλες μικρότερες κοινότητες νοτιῶς τῆς Κιλικίας, οἱ κοινότητες πού μᾶς ἀπασχόλησαν ἐμφανίζονται, καὶ ἐν τέλει ἀποκοτῶν ταυτότητα, ὡς οἱ τελευταῖες συμπαγεῖς ἑλληνικῆς κοινότητες. Δὲν εἶναι λοιπὸν τυχαία ἡ διάκριση ἢ ὁποῖα φαίνεται γιὰ πρώτη φορὰ ἀνάμεσα στοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς Ἀραβες ὀρθόδοξους, διάκριση ἢ ὁποῖα ἐπινοήθηκε, συντηρήθηκε καὶ προβλήθηκε συστηματικὰ κατὰ τὴν περίοδο τῆς κρίσης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος.

Ἄλλὰ ἂς πάρουμε τὰ πράγματα με τὴ σειρά. Οἱ ἐνδείξεις πού διαθέτουμε γιὰ τὴν περίοδο πρὶν τὸ γύρισμα τοῦ 19ου αἰῶνα μᾶς δίνουν μία εἰκόνα ἢ ὁποῖα, με τὶς τυχόν μερικῆς διαφοροποιήσεις τῆς, δὲν ἀπομακρύνεται ἀπὸ τὸν κανόνα. Οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας προσδιορίζονται κύρια ὡς πρὸς τὴ σχέση τους με τὴ θρησκεία: ἡ οἰκουμενικὴ ὀρθοδοξία ἀποτελεῖ τὴν κύρια πηγὴ συγκρότησης ταυτότητας ἀλλὰ καὶ ὀργάνωσης τῆς κοινωνικῆς καὶ πνευματικῆς ζωῆς. Οἱ διαμάχες πού ὑφίστανται καὶ βιώνονται ἀπὸ τὶς τοπικῆς κοινωνίες ἀναφέρονται κυρίως στὴ διαπάλη τῶν ὀρθόδοξων Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Ἀντιοχείας καὶ τῶν Ἱεροσολύμων, με τὶς δυτικῆς, καθολικῆς καὶ προτεστάντικῆς ἱεραποστολῆς καὶ ἡ Οὐνία. Οἱ «εἰδήσεις» ἐξἄλλου πού ἀφοροῦν αὐτὴν τὴν περιοχὴ ἔχουν κυρίως τέτοιο περιεχόμενο κατὰ τὸ μεγαλύτερο διάστημα τοῦ 19ου αἰῶνα. Ἔτσι ἡ ἐπανελευση, τὸ 1860, στοὺς κόλπους τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας τῶν Συρίων μελ-

χιτών που είχαν αποδεχθεί την κυριαρχία του Πάπα κατά τον 18ο αιώνα αποτέλεσε το μοναδικό αξίο λόγου περιστατικό που δημοσιεύθηκε από τον Β. Δ. Καλλίφωνα στα *Εκπαιδευτικά και Εκκλησιαστικά* κατά τη δεκαετία του 1860, την ίδια στιγμή δηλαδή όπου περιγράφονται με λεπτομέρεια οι διαμάχες του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως με τη βουλγαρική κίνηση.⁶ Επιπλέον η περιοχή της Κιλικίας μέχρι τουλάχιστον και τη δεκαετία του 1890 ήταν, από όσο τουλάχιστον γνωρίζουμε, μία περιοχή που δεν συγκέντρωνε ενδιαφέρον. Οι εκεί έλληνορθόδοξες κοινότητες δεν είχαν «άνακαλυφθεί» από τις λόγιες κοινότητες που άπασχολούνταν με ιδιαίτερο ζήλο με τη «χαρτογράφηση» της ελληνικής εθνικής κοινότητας στην όθωμανική αυτοκρατορία. Δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι ο Έλληνικός Φιλολογικός Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως που άσχολήθηκε ιδιαίτερα με την ανάπτυξη της έλληνορθόδοξης εκπαίδευσης στην όθωμανική αυτοκρατορία δεν συμπεριέλαβε σε καμία από τις εκθέσεις του την περιοχή της Κιλικίας. Οι εκθέσεις αυτές που επιχειρούσαν να παρουσιάσουν την ανάπτυξη του σχολικού αυτού δικτύου, να πληροφορήσουν για την έκτασή του και να έπισημάνουν τα προβλήματα του σταματούν στο Ίκονο. Πληροφορίες για την περιοχή δεν βρίσκουμε ούτε στο Ζωγράφειο Διαγώνισμα, το όποιο διοργάνωσε ο ίδιος Σύλλογος με στόχο τη συλλογή πληροφοριών για τη γλώσσα, τα ήθη και τα έθιμα των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων. Έδω μάλιστα δεν υπάρχει καν ευθύνη του Συλλόγου καθώς οι συλλογές που κατατέθηκαν προς βράβευση αποστέλλονταν από τους ίδιους τους ντόπιους λόγιους μετά από την πρόσκληση του Συλλόγου. «Τίνος ένεκεν», αναρωτιόταν ο Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς για τους λόγιους της Κιλικίας και της Καππαδοκίας σε μιά από τις εισηγήσεις του για το Ζωγράφειο Διαγώνισμα, «οί εν αύταις διδάσκαλοι, λόγιοι, ιατροί, η και ιερείς, δεν σπεύδουσιν εις την εκτέλεσιν του έθνικου τούτου καθηκοντος οπερ επιβάλλεται παντί πεπαιδευμένω όμογενεί...».⁷ Το Ζωγράφειο λοιπόν δεν κινητοποιεί καν την προσοχή των λογίων της Κιλικίας. Άπουσία έπικοινωνίας; Ίσως. Άπουσία ισχυρών έγγραμμάτων κύκλων στην Κιλικία; Άκόμη πιο πιθανό. Πάντως η ουσία είναι ότι στο «πανάorama της ελληνικής έθνικής κοινότητας» που πλάθεται μπροστά στο φιλόμοσο κοινό της Πόλης μέσα από τις εκπαιδευτικές εκθέσεις και το Ζωγράφειο Διαγώνισμα η Κιλικία άπουσιάζει. Η εικόνα φαίνεται να αλλάζει μόλις προς τα τέλη του 19ου αιώνα όταν, κατά παράδοξο τρόπο, η Κιλικία παρουσιάζεται στο πρώτο τεύχος του *Ξενοφάνη*, του επίσημου περιοδικού του Συλλόγου των Μικρασιατών ή «Ανατολή», αλλά έως και τα 1909 δεν θά υπάρξει παρά μία ακόμη δη-

6. Βλ. Β. Δ. Καλλίφων, *Εκπαιδευτικά και Εκκλησιαστικά*, Κωνσταντινούπολη 1867, σ. 186.

7. «Άθ. Παπαδόπουλος-Κεραμείς, «Έκθεσις της Φιλολογικής Έπιτροπής», *Περιοδικόν Έλληνικόν Φιλολογικόν Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 16 (1881-1882), σ. 314.

μοσίευση για τις κοινότητες αυτές, που θα είναι μάλιστα μετάφραση από το αντίστοιχο κείμενο της εγκυκλοπαίδειας του Cuinet για την ασιατική Τουρκία.⁸ Κατά ανάλογο τρόπο το περιοδικό *Ἑλλησμός* θα δημοσιεύσει στο δεύτερο μόλις τεύχος του άρθρο του Μιχ. Καταπότη για τὸν ἑλληνισμό τῆς Μερσίνας⁹ που ἂν και κινεῖται σὲ μία ἐθνικιστικὴ γραμμὴ δὲν ἀφίπταται ἀπὸ τὴν γενικότερη εἰκόνα που ἔχουμε γιὰ τὴν περιοχὴ.

Οἱ λίγες πληροφορίες που προέρχονται ἀπὸ τὴν Κιλικία μέχρι τουλάχιστον καὶ τὴν τελευταία δεκαετία τοῦ προηγούμενου αἰώνα, ὑπογραμμίζουν κατηγορηματικὰ τὴν κυρίαρχη διάσταση τοῦ θρησκευτικοῦ παράγοντα στὴ σύσταση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν, κάτι που ὑποδηλώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸ που φαίνεται νὰ ὑποκινεῖ τὸ δημόσιο αἶσθημα τῶν ἐκεῖ ὀρθοδόξων εἶναι ἡ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ ἀντίπαλων χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχὴ. Δὲν εἶναι τυχαῖο μάλιστα που τὸ μοναδικὸ δημοσίευμα στὸν *Ξενοφάνη* που ἤδη ἀναφέραμε, ἂν καὶ ἀσχολεῖται μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐκπαίδευσης, στὴν πραγματικότητά ἀντιμετωπίζει τὸ ὅλο θέμα ὑπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἀποτροπῆς τοῦ προσηλυτισμοῦ μέσα ἀπὸ τὴ λειτουργία σχολῶν που ὀργάνωσαν καὶ διηύθησαν οἱ δυτικὲς ἱεραποστολές.

Γιὰ τὸ θέμα που ἐξετάζουμε πάντως καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴ δυτικὴ ἐπιρροή ἢ ἀντιπαράθεση ὀρθοδοξίας καὶ δυτικῶν δογμάτων δὲν ἀποτελοῦσε τὴ μοναδικὴ πηγὴ ἐξελίξεων στὶς περιοχὲς τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ σταδιακὴ διείσδυση τῶν εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων στὴν περιοχὴ ὀδήγησε στὴ διαμόρφωση τῶν πολιτικῶν προϋποθέσεων γιὰ μιὰ ἀμεσότερη παρέμβαση καθὼς καὶ ἡ γαλλικὴ καὶ ἡ γερμανικὴ πολιτικὴ στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη δὲν εἶχε μόνο οἰκονομικὴ στόχευση ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ, κυρίως μέσα ἀπὸ τὴ χρηματοδότηση τῆς δραστηριότητος ἱεραποστολῶν τῶν ἀντίστοιχων δυτικῶν δογμάτων που ἀποσκοποῦσε στὴν ἐνίσχυση τῆς θέσης τους. Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσε νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς καὶ γιὰ τὴ ρωσικὴ πολιτικὴ ἢ ὅποια ἦδη ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1840 μὲ τὴ σύσταση τῆς εἰδικῆς ἀποστολῆς στὴν Παλαιστίνη, βασικὰ μετὰ τὸ 1880 μὲ τὴ δραστηριοποίησή τῆς αὐτοκρατορικῆς Παλαιστινιακῆς Ἑταιρείας, ἐπιχείρησε τὴν ἐνίσχυση τῆς πολιτικῆς τῆς παρουσίας.¹⁰ Ὡστόσο ἡ πολιτικὴ διπλωματικὴ ἐνίσχυση τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία δὲν ἐπέδρασε ἀμεσα στὴ διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας. Ὁ παράγοντας αὐτὸς μπορεῖ νὰ ἐπέδρασε καταλυτικὰ στὴν οἰκονομικὴ βιωσιμότητα τῆς ἱεραποστολικῆς δρα-

8. Βλ. Μ. Γεωργιάδης «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σσ. 273-281· «Περὶ τοῦ Νομοῦ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 4 (1906), σσ. 496-499.

9. Μιχ. Καταπότης, «Ὁ Ἑλλησμός ἐν Μερσίνη», *Ἑλλησμός*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93.

10. Βλ. Th.G. Stavrou, *Russian Interests in Palestine, 1882-1914*, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 129-170. D. Hopwood, *The Russian Presence in Syria and Palestine, 1843-1914: Church and Politics in the Near East*, Ὁξφόρδη 1969, σσ. 33-45, 96-113.

στηριότητας αλλά ή επίδρασή του στους τρόπους παραγωγής ταυτότητας υπήρξε μόνο έμμεση με την έννοια ότι οι έκει χριστιανικές κοινότητες βρέθηκαν μπροστά στην πρόκληση του να προσδιορίσουν τη στάση τους και σε σχέση με αυτόν τον παράγοντα.

Τό ζήτημα αυτό θα τό εξετάσουμε και παρακάτω. Πρός τό παρόν ως επανέλθουμε στο σημείο της θρησκευτικής διάστασης στη σύσταση της ταυτότητας των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας. Τό στοιχείο αυτό τονίζεται άλλωστε και από την άπουσία προβληματισμού ή διαφοροποίησης με βάση κλασικές κατηγορίες οι όποιες ιστορικά έχουν χρησιμοποιηθεί για να στηρίξουν την έθνική έτερότητα. Κλασικό παράδειγμα στην περίπτωση μας ή γλώσσα ή μάλλον ή συνύπαρξη διαφορετικών γλωσσών στο ίδιο σώμα των όρθόδοξων πληθυσμών χωρίς αυτό να δημιουργεί πρόβλημα στη συνοχή της όρθόδοξης κοινότητας. Η κυρίαρχη γλώσσα στην Κιλικία, τά τουρκικά και ή καρμανλίδικη γραφή, συνυπήρχε με την ελληνική και την άραβική χωρίς οι χρήστες των γλωσσών αυτών να αισθάνονται ότι ή γλώσσα μπορούσε να άποτελέσει κριτήριο διαφοροποίησης. Έως και τις άρχές του 20ου αιώνα ή οικουμενική διάσταση της χριστιανικής όρθοδοξίας έγκλωπώνει τις άτομικές και συλλογικές ταυτότητες ύποβαθμίζοντας τό κριτήριο της γλώσσας. Τό ίδιο θα μπορούσε να ισχυρισθεί κανείς και για άλλα στοιχεία που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν ως στοιχεία διάκρισης. Οι τοπικές τελετές ή τά διαφορετικά έθιμα στο βαθμό που ήταν διαφορετικά μεταξύ τους, δέν φαίνεται να αξιολογούνται από τις τοπικές κοινότητες ως τίποτα περισσότερο από τοπικές έκδηλώσεις που στερούνται «έθνικού» χαρακτήρα. Θεωρούμε ότι ή έθνική διάσταση, ως στοιχείο κυρίαρχων διακρίσεων λοιπόν άπουσιάζει από τό πεδίο μας άκόμη και μέχρι τη δεκαετία του 1870. Ωστόσο μετά από λίγες δεκαετίες ή κατάσταση αυτή θα έχει άνατραπεί. Οι κοινότητες των Άδάνων, της Μερσίνας και της Ταρσοῦ φαίνεται να άκολουθούν ένα νέο προσανατολισμό που ξεπερνά και παράλληλα άποκόπτεται από την παράδοση της χριστιανικής όρθοδοξίας. Η ελληνική έθνική ύπόσταση διαχέεται έμφανώς και ύποδηλώνεται εϋθέως από τις ίδιες τις κοινότητες. Στις σελίδες που άκολουθούν θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε τη μεταλλαγή αυτή.

Πρίν προχωρήσουμε πάντως άπαιτούνται όρισμένες διευκρινήσεις. Μιλώντας γενικά, ή ταυτότητα, έθνική ή κοινωνική, άποτελεί πάντοτε μια ιστορική κατηγορία ή μορφή της όποιας μπορεί κατ' άρχην να γίνει κατανοητή ως «σταθερά». Σε αυτή την περίπτωση ή μορφή της ταυτότητας έμφανίζεται ως τόπος συλλογικής και άτομικής άναφοράς που άποτυπώνει ιδεολογικά και αισθητικά στοιχεία, ενῶ συμπυκνώνει παράλληλα κοινές προσλήψεις της παράδοσης. Κατ' άρχην λοιπόν ή ταυτότητα άποτελεί ένα πεδίο συγκρότησης και άναπαράγωγής παραστάσεων για την πραγματικότητα και τη θέση των ομάδων μέσα σε αυτήν. Η ταυτότητα πάντως δέν συμπυκνώνει μόνο ένα τόπο άναπαράστασεων αλλά ένέχει και μία δυναμι-

κή. Ἡ εἰκόνα πού πολλές φορές ἀποτυπώνει ἡ μορφή τῆς ταυτότητας δὲν εἶναι παρὰ μία φτωχὴ ἀντανάκλαση τῆς διαδικασίας πού τὴν προσδιορίζει. Συνεπῶς ὅποιαδήποτε συζήτηση γιὰ τὴ μορφή τῆς ταυτότητας δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητη ἀπὸ τὴ διαδικασία συγκρότησης/παραγωγῆς τῶν ἀναπαραστάσεων πού ὑποδηλώνει. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας, εἴτε στὴ θεσμικὴ εἴτε στὴν ἄτυπη μορφή τους, δὲν εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ ἀποτέλεσμα, δηλαδή τὴ μορφή τῆς ταυτότητας. Οἱ τρόποι αὐτοὶ ἐνσωματώνουν μὲ τὴ σειρά τους τὶς ἱκανὲς ἐκεῖνες προϋποθέσεις μέσα ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἡ ταυτότητα παίρνει μορφή μὲ ἀποτέλεσμα καὶ ἡ ταυτότητα, καὶ οἱ τρόποι παραγωγῆς τῆς νὰ ἀποτελοῦν μέρος μίας ἐνιαίας διαδικασίας. Συνεπῶς προβάλλεται ἡ ἀνάγκη νὰ κατανοήσουμε ὄχι μόνο τὰ στοιχεῖα τῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς. Ἡ ἀναφορὰ στὴν παραγωγή τῆς ταυτότητας ὡς διαδικασίας μᾶς ὀδηγεῖ στὴν ἐναλλαγὴ τῶν ταυτοτήτων στὴ συνεχῆ παραγωγή καὶ ἀναπαραγωγή τους ὡς ἱστορικῆς διαδικασίας. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀδηγηθῶμε στὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ παραγωγή τῆς ταυτότητας ἀκολουθεῖ πάντα τοὺς ἴδιους ρυθμούς. Συχνὰ οἱ συγκρούσεις καὶ οἱ ρωγμὲς πού ὀδηγοῦν σὲ μεταλλαγές εἶναι εἴτε ἀνεπαρκεῖς εἴτε ἀδύναμες νὰ ὀδηγήσουν σὲ ριζικὲς μετατροπές. Τότε οἱ ταυτότητες φαίνεται νὰ διέρχονται μία φάση ἀκινήσιας, καὶ δίδουν τὴν εἰκόνα τῆς σταθερότητας. Ἀπὸ τὴν ἄλλη πάλι δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ πιστέψει κανεὶς ὅτι ἡ παραγωγή νέων ταυτοτήτων ἰσοδυναμεῖ μὲ τὴν πλήρη ἄρνηση τῶν προηγουμένων. Οἱ διαπλοκὲς τοῦ παλίου καὶ τοῦ νέου στὴ συγκρότηση τῆς ταυτότητας εἶναι ἐξίσου συχνές μὲ τὶς μεταξὺ τους ἀσυνέχειες καὶ ἀντιπαραθέσεις. Ἡ διαμόρφωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀποτελεῖ ἴσως τὸ χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αὐτῆς τῆς διαδικασίας. Ἡ περίπτωση τῶν ἐλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας πού ἐξετάσαμε φαίνεται ἀπλὰ νὰ τὸ ἐπιβεβαιώνει.

Πρέπει νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι ἡ ὑπέρβαση τῆς ὀρθοδοξίας ὡς κυρίαρχου στοιχείου σύστασης ταυτότητας καὶ ἡ ἀντικατάστασή του ἀπὸ ἐθνικὰ κριτήρια δὲν μπορεῖ νὰ γίνῃ κατανοητὴ ἔξω ἀπὸ ὀρισμένες διεργασίες καὶ κινήσεις οἱ ὁποῖες στὴν συνείδηση τῶν τοπικῶν κοινοτήτων ἐρμηνεύθηκαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ θρησκευτικὴ τους ὑπόσταση καὶ ταυτότητα. Πρόκειται κατ'ἀρχὴν γιὰ τὴν καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἱεραποστολικὴ δραστηριοποίηση —πού δὲν ἀφοροῦσε βέβαια ἀποκλειστικὰ τὴν Κιλικία ἀλλὰ γενικότερα τὴ Μικρὰ Ἀσία —στὴν ἐκπαίδευση κυρίως ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλους τομείς ἡ ὁποία ἔγινε εὐρύτερα γνωστὴ μὲ τὸν ὄρο «προπαγάνδες». Ὁ ὄρος αὐτὸς ἀπέκτισε εἰδικὴ θέση στὴ γλώσσα τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ἤδη ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα ἀλλὰ ἀργότερα ἐνσωματώθηκε καὶ στὸ ἐννοιολογικὸ ὄπλοστάσιο τοῦ ἐλληνικοῦ ἐθνικισμοῦ. Γενικά μὲ τὸν ὄρο αὐτὸ περιγράφονται οἱ ἱεραποστολικὲς δραστηριότητες τῶν δυτικῶν ἐκκλησιῶν στὸ χωρὸ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ ἐνῶ παλαιότερα οἱ «προπαγάνδες» συνδέθηκαν κυρίως μὲ τὴν πολιτικὴ δραστηριοποίησή τῆς

καθολικῆς ἐκκλησίας στὴν προώθηση τῆς Οὐνίας, κατὰ τὸν 19ο αἰώνα, ἀπέκτησαν διαφορετικὴ ἔννοια ποὺ ἀφοροῦσε τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ φιλανθρωπικὴ δραστηριότητα τῶν καθολικῶν καὶ προτεσταντικῶν ἱεραποστολῶν κυρίως στὸ χῶρο τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῆς Συρίας-Παλαιστίνης. Ἡ διαμάχη τῆς ὀρθόδοξης μὲ τις δυτικῆς ἐκκλησίες προσέλαβε ἰδιαίτερη ἔνταση στοὺς Ἅγίους Τόπους κατὰ τὸ 19ο αἰώνα. Μὲ τὴ συμβολὴ μάλιστα τῆς Ρωσίας καὶ τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Β΄ προσωπικὰ —οἱ προσωπικοὶ διπλωματικοὶ του χειρισμοὶ γιὰ τὸ ζήτημα τῶν Ἅγιων Τόπων συντήρησαν τὴν ἔνταση ποὺ τελικὰ ὀδήγησε στὸν Κριμαϊκὸ Πόλεμο—¹¹ ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία διατήρησε τὴν πρωτοκαθεδρία της στοὺς Ἅγίους Τόπους τὸ 1850. Ἡ ἀντίθεση αὐτῆ δὲν ἀπέτρεψε πάντως τὴν ἐνίσχυση τῆς παρουσίας τῶν ἱεραποστολῶν στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1820 μέχρι καὶ τὴν παραμονὴς τοῦ Μεγάλου Πολέμου τὸ 1914 οἱ ἱεραποστολὲς συντηροῦσαν καὶ διηύθυναν πολλὲς δεκάδες σχολεῖα στὴ δυτικὴ, κεντρικὴ καὶ νότια Μικρὰ Ἀσία. Μόνο στὸ σαντζάκι τῶν Ἀδάνων ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει λειτουργοῦσαν ἑξὶ σχολεῖα στὰ 1890, δύο στὰ Ἄδανα, δύο στὴ Μερσίνα καὶ δύο στὴν Τασό.¹² Τὰ σχολεῖα τῶν ἱεραποστολῶν ἀντιμετωπίσθησαν ἀπὸ τις τοπικῆς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες μὲ ἓνα μίγμα ἐχθρότητας καὶ ἀποδοχῆς. Τὴν ἐχθρότητα προκαλοῦσε ἡ ὑποψία ὅτι ἡ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν σχολειῶν αὐτῶν μὲ τὸν ἔντονα καθολικὸ ἢ προτεσταντικὸ χαρακτήρα τοῦ *curriculum* θὰ ἀποδυνάμωνε τοὺς δεσμοὺς τῶν μαθητῶν μὲ τὴν ὀρθοδοξία. Ὁ φόβος αὐτὸς φαίνεται νὰ εἶναι δικαιολογημένος καθὼς τὰ σχολεῖα αὐτὰ δὲν ἀπειθύνονταν σὲ καθολικοὺς ἢ προτεστάντες ἀλλὰ κυρίως σὲ ὀρθόδοξους καὶ ἀρμενίους νεοτοριανούς. Ἐξᾶλλου ὁ ἀριθμὸς τῶν πιστῶν τῶν δυτικῶν δογμάτων στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία σὲ καμία περίπτωσι δὲν δικαιολογοῦσε τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴ διασπορὰ τῶν ἱεραποστολικῶν σχολειῶν. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἡ λειτουργία τους σὲ περιοχὲς ὅπου ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα δὲν ὑπῆρχαν ἢ λειτουργοῦσαν πλημμελῶς, ὀδηγοῦσε πολλοὺς ἑλληνορθόδοξους στὸ νὰ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα. Ἀλλὰ ἀκόμη καὶ στίς περιοχὲς ἐκεῖνες στίς ὁποῖες τὰ σχολεῖα τῶν ὀρθόδοξων κοινοτήτων λειτουργοῦσαν ἱκανοποιητικὰ, τὸ συνήθως περιορισμένο πρόγραμμά τους ὡς πρὸς τὴ διδασκαλία τῶν ξένων γλωσσῶν καὶ ἡ μεγάλῃ ἔμφαση στὰ κλασικὰ μαθήματα, εἶχε συχνὰ ὡς ἀποτέλεσμα οἱ γονεῖς νὰ προτιμοῦν νὰ ἐγγράφουν τὰ παιδιά τους στὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα ἐπεὶδὴ ἐκεῖ ἐδιδάσκοντο ἐντατικὰ οἱ ξένες γλώσσες. Ἔτσι τὴν ἐχθρότητα ἐξουδετέρωσε ἡ ἀποδοχὴ μὲ συνέπεια νὰ αὐξάνεται ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑλληνορθόδοξων μαθητῶν στὰ σχολεῖα αὐτὰ τὴν ἴδια στιγμὴ ποὺ ἡ δυσπιστία, ἀκόμη καὶ ἡ ἀνοιχτὴ ἐχθρότητα, πρὸς τις ἱεραποστολὲς συντηρεῖτο. Σὲ συνδυασμὸ μὲ αὐτὴ τὴ δυσπιστία οἱ περιορισμένες ἀπόπειρες

11. M. S. Anderson, *The Eastern Question, 1774-1923*, Λονδίνο 1969, σσ. 114-118.

12. Βλ. V. Cuinet, *δ.π.*, σσ. 11-12.

προσηλυτισμού που παρατηρήθηκαν στα ιεραποστολικά σχολεία οδήγησαν σε μία έντονη αντιπαράθεση στο έσωτερικό των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων ως προς την αναγκαιότητα έγγραφης έλληνορθόδοξων σε αυτά. Άν και η διαμάχη δεν κατέληξε σε κάποιο αποτέλεσμα, στο λόγο των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων, τα ιεραποστολικά σχολεία ταυτίστηκαν πλέον άνοιχτά με κέντρα προσηλυτισμού και η εκπαιδευτική δραστηριότητα των ιεραποστολών αναπαραστάθηκε ως πηγή κινδύνου «για τον έλληνισμό και την ορθοδοξία». Η θετική ένσωμάτωση της άποδοχής ορθόδοξης εκκλησιαστικής αρχής, μετά το βουλγαρικό σχίσμα, στη σύνθεση της ελληνικής ταυτότητας στην όθωμανική αυτοκρατορία απλά ενίσχυσε τον προσανατολισμό αυτό.

Η δεύτερη άπειλή που εμφανίζεται να κινητοποιεί τις αντιδράσεις των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας αποτέλεσε μία ιδιαιτερότητα της περιοχής αυτής. Πρόκειται για το Άντιοχικό Ζήτημα το οποίο προέκυψε προς τα τέλη του 19ου αιώνα και διατηρήθηκε ως πρόβλημα, αν και με διαφορετική ένταση μέχρι και την πρώιμη περίοδο του Μεσοπολέμου. Κατά παράδοξο τρόπο το Άντιοχικό Ζήτημα, δηλαδή η διαμάχη γύρω από το θρόνο της Άντιοχείας συνδέεται και με το ζήτημα της αντιμετώπισης της δυτικής ιεραποστολικής δραστηριότητας. Άμεσα πάντως το Άντιοχικό Ζήτημα προέκυψε με την παραίτηση του πατριάρχη Άντιοχείας Σπυρίδωνα το 1897 και την ενθρόνιση του άραβόφωνου Μελέτιου Dumanι το 1899. Την παραίτηση του Σπυρίδωνα ζήτησε και επέτυχε, η σύνοδος του Πατριαρχείου Άντιοχείας ή όποια και επέβαλε ως τοποτηρητή του θρόνου τον μητροπολίτη Ταρσού και Άδάνων Γερμανό. Στην παραίτηση του Σπυρίδωνα είχαν αντιδράσει πέντε άραβόφωνοι συνοδικοί οι όποιοι άργότερα, με τη συμβολή της ρωσικής πρεσβείας στη Βηρυτό, επέβαλαν στην όθωμανική κυβέρνηση πρώτα τον όρισμό του Μελέτιου ως τοποτηρητή του Θρόνου Άντιοχείας και το 1899 την έκλογή του ως Πατριάρχη Άντιοχείας. Ό αντικανονικός τρόπος έκλογής του Μελέτιου δημιούργησε ίσχυρες αντιδράσεις στην ορθόδοξη Έκκλησία και η έκλογή του δεν έγινε άποδεκτή από κανένα Πατριαρχείο ή αυτοκέφαλη εκκλησία, με εξαίρεση την ύποστήριξη που παρέσχε σε αυτόν η ρωσική εκκλησία. Ό θάνατος του Μελέτιου το 1906 και η έκλογή του διαδόχου του Γρηγορίου Haddad δεν οδήγησε σε άμεση όμολογία των σχέσεων του Πατριαρχείου Άντιοχείας με τα ύπολοιπα ορθόδοξα κέντρα: οι σχέσεις άποκαταστάθηκαν μόλις το 1909 με την άναγνώριση του Γρηγορίου ως πατριάρχη Άντιοχείας από το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Τα Άντιοχικό Ζήτημα δημιούργησε μεγάλη όξυτητα στις έλληνορθόδοξες κοινότητες, πολλές από τις όποιες άρνοούνταν να άποδεχθούν τον Μελέτιο, και έως και το 1909 και το Γρηγόριο, ως την έπισημη κεφαλή της εκκλησίας τους και μαζί τους ιεράρχες που ό πατριάρχης Άντιοχείας όριζε στις τοπικές μητροπόλεις.¹³ Άποτέλεσμα αυτής της άντι-

13. Για το Άντιοχικό Ζήτημα βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Η λατινική προ-

παράθεσης ήταν να παραμείνουν οι κοινότητες αυτές χωρίς επίσημους ιεράρχες και να δημιουργηθεί μεγάλη αναστάτωση στην κοινωνική και εκκλησιαστική τους ζωή. Ἀνάμεσα στις κοινότητες που ἀντιστάθηκαν στο θρόνο Ἀντιοχείας κατά τὴν περίοδο αὐτή, ἐκείνες τῶν Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας καὶ τῆς Ταρσοῦ ἦταν ἀπὸ τὶς πλέον μαχητικές. Ἀξίζει μάλιστα νὰ σημειώσουμε ἐδῶ ὅτι οἱ κοινότητες αὐτὲς συνέχισαν τὴ διαμάχη τους μὲ τὸ θρόνο Ἀντιοχείας ὡς πρὸς τὸν ὄρισμό μητροπολίτη καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῆς Ἀντιόχειας μὲ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Οἱ πλευρὲς αὐτῆς τῆς διαμάχης θὰ μᾶς ἀπασχολήσουν στὴ συνέχεια εἰδικότερα, ἀλλὰ σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο θὰ θέλαμε νὰ ἐξετάσουμε ὀρισμένα ζητήματα πού θεωροῦμε ὅτι ἐπηρέασαν τόσο τὶς διαμάχες αὐτὲς ὅσο καὶ τὶς στάσεις τῶν τοπικῶν ἐλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας. Τὰ ζητήματα αὐτὰ συνδέονται μὲ τὴ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἀπέναντι στὶς ἐκκλησίες τῆς Μέσης Ἀνατολῆς καὶ τὶς συνέπειές της. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ μέχρι τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνα ἀκολούθησε μίαν πολιτικὴ ἐνίσχυσης τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῶν μηχανισμῶν τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Οἱ σχέσεις της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ἦταν γενικὰ καλὲς καὶ ἡ ρωσικὴ πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἐπενέβαινε συχνὰ γιὰ λογαριασμό του στὴν ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Ἀλλὰ σὲ τὴν στάση τῆς Ρωσίας παρατηρεῖται κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1860 καὶ μετὰ σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐμφάνιση τῆς βουλγαρικῆς κίνησης καὶ τὴ διαμάχη της μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Οἱ νέες κατευθύνσεις τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς συνήθως ἐρμηνεύονται στὴ βιβλιογραφία ὡς ἀποτέλεσμα τῆς ἐνίσχυσης τῶν πανσλαβιστικῶν ὀργανώσεων, καὶ γενικότερα τοῦ πανορθόδοξου στὴν ἴδια τὴν Ρωσία. Ἐπιπλέον ἡ νέα στάση τῆς Ρωσίας ἔχει ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς ἀποτέλεσμα τῆς πρόθεσης ἐνίσχυσης τῆς παρουσίας της στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, μὲ τὸν ταυτῶχρονο παραγκωνισμὸ παραδοσιακῶν φίλων δυνάμεων ὅπως τὸ Πατριαρχεῖο. Ἀναμφίβολα ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ αὐτόνομη οὔτε ἀπὸ τὴ μία οὔτε ἀπὸ τὴν ἄλλη παράμετρο, ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό. Τὸ σίγουρο εἶναι ὅτι πράγματι ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ περὶ σταδιακὰ ἀπὸ μίαν πολιτικὴ συμπαράστασης στοῦ Πατριαρχεῖο Κωνσταντι-

---

παγάνδα ἐν Συρίᾳ» πού συμπεριλαμβάνεται στὸν τόμο *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, Ἀλεξάνδρεια 1951, σσ. 1049 κ.έ. Ἀρχμ. Κ. Δελικάνης, *Ἐπιμνημα ἐπὶ τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος*, Κωνσταντινούπολη 1900. Ἀρχμ. Γ. Καραπατάκης, *Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα*, Κωνσταντινούπολη 1909. Τέλος βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα κατὰ τὰ ἔτη 1897-98, Ἀνέκδοτον ἡμερολόγιον Κ. Ι. Μυριανθόπουλου», *Κυπριακαὶ Σπουδαί* 47 (1983), σσ. 145-186. Τὸ ζήτημα ἀπασχόλησε καὶ τὸν ἐλληνικὸ τύπο τῆς ἐποχῆς ἰδίως τὸ περιοδικὸ *Ἑλληνισμός*: «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρίᾳ καὶ Παλαιστίνῃ», *Ἑλληνισμός*, Ἰανουάριος 1899, σσ. 26-29· «Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἀπρίλιος 1899, σσ. 182-185· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Μάιος 1899, σσ. 217-221· «Τὸ Ἀντιοχικὸν Ζήτημα», *Ἑλληνισμός*, Ἰούλιος 1899, σσ. 267-270· Δ. Π. Καλλιμαχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνισμός*, Φεβρουάριος 1906, σσ. 145-147.

νουπόλεως σε μία πολιτική «ΐσων αποστάσεων» τόσο στην περίπτωση της βουλγαρικής εξουχίας που δημιουργήθηκε το 1870, όσο και στις υπόλοιπες ένδοορθόδοξες διαμάχες που ξέσπασαν αργότερα, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγεται και το 'Αντιοχικό Ζήτημα. 'Η ρωσική παρέμβαση στα ανατολικά Πατριαρχεία της 'Αντιόχειας και των 'Ιεροσολύμων είναι άμεσότερη καθώς δεν περιορίζεται μόνο στην ενεργότερη παρουσία των διπλωματικών της υπηρεσιών αλλά και στη δραστηριοποίηση και υποστήριξη άλλων φορέων όπως οι ρωσικές εκκλησιαστικές αποστολές και η αυτοκρατορική Παλαιστινιακή 'Εταιρεία. 'Αναπόφευκτα η πολιτική αυτή οδήγησε σε παρέμβαση και στα εκκλησιαστικά πράγματα των Πατριαρχείων της 'Ανατολής με αποτέλεσμα την ανάμιξη των ρώσων διπλωματών στις εκλογές των ανώτατων ιεραρχών στη Συρία και την Παλαιστίνη. 'Ετσι η ανάμιξη του Ρώσου προξένου στη Δαμασκό Beliaen υπέρ του Μελέτιου Dumani δεν αποτέλεσε πρωτοτυπία αλλά ακολούθησε σειρά επεμβάσεων που είχαν προηγηθεί και στο Πατριαρχείο 'Ιεροσολύμων και σε εκείνο της 'Αντιόχειας. Και στα δύο Πατριαρχεία μάλιστα οι εκκλησιαστικές διαμάχες γύρω από την εκλογή ανωτέρων ιεραρχών όχι μόνο δεν έλλειψαν κατά το παρελθόν αλλά θα έλεγε κανείς ότι αποτέλεσαν σημαντικό στοιχείο του δυναμισμού του εκκλησιαστικού μηχανισμού στις περιφέρειες αυτές. 'Αντίθετα η αντίδραση των ορθόδοξων πατριαρχείων και η εμφάνιση του 'Αντιοχικού Ζητήματος οφείλεται στον αντικανονικό τρόπο εκλογής του Μελέτιου και στην αντίδραση πολλών έλληνορθόδοξων κοινοτήτων σε αυτή. 'Ωστόσο η ρωσική ανάμιξη έχει και ένα άλλο στοιχείο το οποίο μέχρι τότε δεν είχε υπεισέλθει στις εκκλησιαστικές διαμάχες: την «ανάδειξη» των αραβόφωνων κληρικών και τη στήριξη του αραβόφωνου χριστιανικού πληθυσμού που αποτελούσε και την πλειοψηφία των ορθόδοξων στην Παλαιστίνη και τη Συρία. Συνάμα η πολιτική αυτή συμβάλλει ενεργά, αν και με αργούς ρυθμούς, στη διαμόρφωση της αραβικής ιδέας στην περιοχή. 'Η διάσταση αυτή έχει την αφετηρία της στη δεκαετία του 1840 όταν ο Ρώσος κληρικός Πορφύριος Uspenski περιόδευσε την Παλαιστίνη και τη Συρία και δημιούργησε κατ' εντολήν του Τσάρου τη ρωσική εκκλησιαστική αποστολή των 'Αγίων Τόπων. 'Ο Πορφύριος καλλιέργησε την άποψη του διαχωρισμού του ορθόδοξου ποιμνίου σε «Έλληνες» και «Άραβες» και πρότεινε την απόσπαση των δευτέρων από την έπιρροή των πρώτων. 'Η διάσταση αυτή που υιοθετήθηκε και στην περίπτωση του βουλγαρικού ζητήματος από πολλούς ρώσους κληρικούς, αποδίδεται συνήθως, πέραν της πρόθεσης ενεργότερης επέμβασης της Ρωσίας στα έσωτερικά της οθωμανικής αυτοκρατορίας, στην έπιρροή του πανσλαβισμού. 'Η άποψη αυτή δεν μας φαίνεται απόλυτα ακριβής. 'Αναμφίβολα ο πανσλαβισμός έπαιξε σημαντικό ρόλο στις ιδεολογικές και πολιτικές ζυμώσεις μεγάλου μέρους της ρωσικής έγγράμματης κοινωνίας.¹⁴

14. Για το κίνημα του πανσλαβισμού βλ. το κλασικό έργο του M.B. Petrovich, *The Emergence of Russian Pan Slavism*, Πανεπιστήμιο της Κολούμπια 1956.

Ἐναμφίβολα ἐπίσης ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία, ἐνδεχομένως καὶ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση πανοραφιστῶν ὅπως ὁ πρέσβυς τοῦ τσάρου στὴν Πόλη κόμης Ἰγνάτιεφ, ἀκολούθησε μία πολιτικὴ διάκριση τῶν βαλκανικῶν πληθυσμῶν καὶ ἐνίσχυσε τοὺς σλαβικοὺς ἐθνικιστικοὺς κύκλους μὲ ἀποτέλεσμα νὰ δημιουργηθοῦν ἐντάσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως τὸ ὁποῖο θεωροῦσε ὅτι ἡ συγκεκριμένη πολιτικὴ ὑποσκάπτει τὸν οἰκουμενικὸ τοῦ ρόλο. Ὡστόσο θὰ ἦταν ἄστοχο νὰ ἐρμηνεύσει κανεὶς τὶς ἐξελιξείες στὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἀποκλειστικά μὲ αὐτοὺς τοὺς ὄρους. Τόσο ὁ Uspenski καὶ ὁ B. P. Mansurov πού τὸν διαδέχθηκε στὴ ρωσικὴ ἐκκλησιαστικὴ ἀποστολή, ὅσο καὶ ὁ ἰδρυτὴς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας Vasilli Khitrono ἐπηρεάστηκαν ἀρνητικά ἀπὸ τὴν ἄθλια κατάσταση τῶν χριστιανῶν ὀρθοδόξων τῶν περιοχῶν αὐτῶν, πού ἦσαν βέβαια ἀραβόφωνοι στὴν πλειονότητά τους, ἀπὸ τὴν ἀνύπαρκτη σχεδὸν ἐκπαιδευτικὴ ὑποδομὴ καὶ ἀπὸ τὸ χαμηλὸ ἐπίπεδο καὶ τὴν ἀρπακτικότητα πολλῶν ὀρθόδοξων κληρικῶν. Ἐξίσου τοὺς ἐντυπωσίασε ἡ ἔνδεια τῶν ἀνατολικῶν ἐκκλησιῶν, ἡ ὁποία τροφοδοτοῦσε καὶ παράλληλα ἦταν ἀπόρροια αὐτῆς τῆς κατάστασης. Ἐπιπλέον τοὺς ἰδρυτὲς τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας τοὺς ἀνησύχησε ἰδιαίτερα ἡ καθολικὴ καὶ προτεσταντικὴ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα. Δὲν εἶναι τυχαῖο πὺ καὶ οἱ πρῶτες ρωσικὲς ἀποστολὲς στὴν περιοχὴ, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐνέργειες τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας προσανατολίσθηκαν πρὸς τὴ βελτίωση τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τὴν ἐνίσχυση τοῦ προσωνήματος ρώσων ὀρθοδόξων στοὺς Ἁγίους Τόπους, ὡς μέσων κατάλληλων νὰ ἐνισχύσουν τὴν ὀρθοδοξία στὴν περιοχὴ. Ἡ δημιουργία σχολικοῦ δικτύου ἀποτέλεσε τὴν πρώτη προτεραιότητα τῆς Ἐταιρείας. Στὴν Παλαιστίνη ἡ δραστηριότητα τῆς Ἐταιρείας εἶχε ἤδη ξεκινήσει στὴ δεκαετία τοῦ 1880 μὲ τὴ σύσταση σχολειῶν γιὰ τὴν ἐπιμόρφωση δασκάλων πὺ θὰ ἐδίδασκαν στὰ ὀρθόδοξα σχολεῖα τῆς περιοχῆς ἐνὸς στὴ Συρία ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία ἐνεργοποιήθηκε στὸν ἐκπαιδευτικὸ τομέα μετὰ τὸ 1895, ὅταν ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Σπυρίδων τῆς ἀνέθεσε τὴν ἐπίβλεψη καὶ χρηματοδότηση τῶν πατριαρχικῶν σχολειῶν. Τὸ 1899 ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία ἔφθασε νὰ χρηματοδοτεῖ ἐξήντα πέντε ἐκπαιδευτήρια, εἴκοσι τρία στὴν Παλαιστίνη καὶ σαράντα δύο στὴ Συρία, στὰ ὁποῖα φοιτοῦσαν περίπου 10.000 μαθητές.¹⁵

Ὡσο καὶ νὰ πιστεύει κανεὶς ὅτι ἡ δραστηριότητα αὐτὴ συνάδει μὲ τὴν ἐυρύτερη ρωσικὴ πολιτικὴ στὴν περιοχὴ δὲν εἶναι δυνατό νὰ χάσει ἀπὸ τὴν

15. Th. G. Stavrou, *ὁ.π.*, σσ. 163-164. Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, *ὁ.π.*, σσ. 136-158. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτιστικὴ διείσδυση ἢ οικονομικὴ διείσδυση τῆς Ρωσίας στὴν περιοχὴ τῆς Παλαιστίνης ἦταν περιορισμένη. Βλ. M. Milgrim, «Indemnity and Russian Commercial Investment Policy in the Ottoman Empire, 1878-1914», στὸ O. Okyar (ed.), *Türkiye İktisat tarihi Semineri*, Ἄγκυρα 1975, σσ. 297-366 καὶ A. Bodger, «Russia and the End of the Ottoman Empire», στὸ Marian Kent (ed.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire*, Λονδίνο 1984, σσ. 76-110.

οπτική του την διάσταση της ενίσχυσης της ὀρθόδοξίας πού ἀκολούθησε με συνέπεια ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία. Πιστεύουμε ὅτι αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ διάσταση ὀδήγησε στὴν ἀντιπαράθεση τῆς Ρωσικῆς Ἐταιρείας μετὰ τὰ ὀρθόδοξα Πατριαρχεῖα καὶ στὰ Ἱεροσόλυμα καὶ στὴν Ἀντιόχεια διότι μετὰ ὅλο καὶ ἐπιταχυνόμενο ρυθμὸ, ἐπιχείρησε νὰ καταστήσει ἐαυτὴν τὸν κύριο ἐκπρόσωπο τῆς ὀρθόδοξης δραστηριότητος στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ὑποκαθιστώντας καὶ ἀνταγωνιζόμενη παράλληλα τὴν ἐπίσημη ὀρθόδοξη ἱεραρχία. Ἐπιπλέον ἡ ἄσχημη κατάσταση τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν χρεώθηκε ἀπὸ τοὺς Ρώσους στὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία ἀποκλειστικά. Τὸ γεγονός ὁμως ὅτι τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ὀρθόδοξης ἱεραρχίας ἦταν ἐλληνόφωνο—σὲ συνδυασμὸ μάλιστα μετὰ τὴν ἤδη διατυπωμένη ἄποψη τῆς ρωσικῆς ἐκκλησίας ὅτι τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως ἀποτελοῦσε μίαν ἐλληνικὴ ἐκκλησία— ἔδωσε τὴν διάσταση τοῦ «ἰσχυροῦ ἐλληνικοῦ κλήρου πού δὲν μεριμνᾷ γιὰ τὸ ἀραβόφωνο ποιμνίό του» καὶ ἐπιπλέον δημιούργησε τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ «Ἕλληνες» δὲν ἐπιτρέπουν τὴν ἄνοδο ἀράβων κληρικῶν στὴν ἱεραρχία. Μετὰ αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ βελτίωση τῶν ἐκπαιδευτικῶν καὶ πολιτισμικῶν συνθηκῶν γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανούς συνδέθηκε σταδιακά μετὰ τὴν ἀποδυνάμωση τῆς σχέσης τους ἀπὸ τὸν «ἐλληνικὸ» κλήρο. Μοιραῖα ἡ σύνδεση αὐτὴ ὀδήγησε τοὺς Ρώσους, καὶ τὴν Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία εἰδικότερα, σὲ μίαν πολιτικὴν συμμαχίας καὶ ἐνίσχυσης τῶν ἀραβόφωνων κληρικῶν σὲ βάρος τῆς ὑπάρχουσας ἱεραρχίας καὶ σὲ συχνῆς διαμάχης μετὰ πολλὰς ὀρθόδοξες κοινότητες τῆς περιοχῆς, ὅπως αὐτὲς τῆς Κιλικίας. Πάντως οἱ Ρῶσοι δὲν ἦσαν ἀπόλυτα ἐκλεκτικοὶ στὶς συνεργασίες τους μετὰ τὸν τοπικὸ ὀρθόδοξο κλήρο. Χρηματοδότησαν ὅλα τὰ Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς «Ἕλληνες» κληρικούς ὅπως ὁ Νικόδημος τῶν Ἱεροσολύμων, ὁ Σπυρίδων τῆς Ἀντιοχείας κ.ἄ. ὑποστήριξαν ἐνεργά τὸ ἔργο τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας καὶ ἀποδείχθηκαν ἱκανοὶ σύμμαχοί της. Σύμφωνα μάλιστα μετὰ ἔγκυρες ἀπόψεις ἡ οικονομικὴ καχεξία τῶν Πατριαρχείων Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων τὰ ὀδήγησε στὸ νὰ ἀκολουθήσουν μίαν φίλια πολιτικὴν πρὸς τὴν Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία τουλάχιστον ἕως καὶ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὡστόσο οἱ τόποι τῆς ἀντιπαράθεσης πού σταδιακά δημιουργήθηκε εἶχαν ἤδη ἐμφανισθεῖ. Ἡ ρωσικὴ παρουσία ἐκτιμήθηκε ἀρνητικὰ ἀπὸ πολλοὺς ἐλληνορθόδοξους ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ὑποκαθιστοῦσε καὶ ἀνταγωνίζοταν τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, ἐνῶ ἐπιπλέον ἡ πολιτικὴ αὐτὴ θεωρήθηκε ὅτι δὲν εἶχε καμία ἀπολύτως σχέσι μετὰ τὴν ὀρθόδοξη παράδοση. Ἐδῶ ἡ ρωσικὴ στάσι ἀντιπαρβαλλετα ἄμεσα, καὶ ἀπὸ τις ὀρθόδοξες ἐκκλησίες ἀλλὰ καὶ ἀπὸ πολλὰς ἐλληνορθόδοξες κοινότητες μετὰ τὴν οἰκουμενικὴ παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία θεωρήθηκε ὑπεύθυνη γιὰ τὴν ἐμφάνισι διασπαστικῶν τάσεων στὸ σῶμα τῶν ὀρθόδοξων χριστιανῶν. Χαρακτηριστικὴ τῆς στάσης πού κράτησε ἡ ὀρθόδοξη ἐκκλησία ἀπέναντι στὴ ρωσικὴ πολιτικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου Κωνσταντίνου Ε΄ πρὸς

τόν Τσάρο Νικόλαο Β΄ τὸ 1901, στὴν ὁποία καταγγέλλεται ἡ Παλαιστινιακὴ Ἐταιρεία «ἦτις εὐσεβές, φιλόανθρωπον καὶ χριστιανικὸν τὸ κατ' ἀρχῆς ἐπισημως προκηρῦξασα πρόγραμμα, οὐκ οἶδαμεν ὅπως εἰς ἑτέραν ὁδόν, πόρῳ τῆς ἐξ ἀρχῆς αὐτὴ χαραχθείσης εὐσεβόφρονος πορείας ἀπέχουσαν, οὕτω δὲ ἀντὶ τοῦ παράσχειν ἑαυτὴν πρὸς στήριξιν καὶ ἐπικουρίαν τῆς ἀγιοτάτης Σιωνίτιδος Ἐκκλησίας ...εἰς ἀμηχανίαν αὐτὴν ἐμβάλλει, διασείουσα τὴν πρὸς τὰς καθοστηρικίας ἐκκλησιαστικὰς ἀρχὰς ἐμπιστοσύνην τῶν εὐσεβῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν». Στὴν ἴδια δὲ ἐπιστολὴ ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης ἀπαντᾷ στὴ βασικότερη ἴσως κατηγορία, αὐτὴν τῆς συστηματικῆς ἀποθάρρυνσης ἀραβόφωνων καὶ σλαβόφωνων κληρικῶν γιὰ τὴν ἀνάδειξιν στὰ ἀνώτατα κλιμάκια τῆς ἱεραρχίας: «παντὶ γὰρ ἀνυπόστατα εἰσὶν αἱ κατὰ τῶν ἐκκλησιῶν τούτων διατυπούμεναι μομφαὶ καὶ αἰτιάσεις, ὧν ἡ πασῶν σοβαρωτάτη ἡ ἀποδίδουσα ταύταις μεροληπτικὴν καὶ ἀποκλειστικὴν ὑπερ μίας φυλῆς πρόνοιαν, διαψεύδεται ἱστορικῶς καὶ θετικῶς ὑπὸ τῶν πραγμάτων, συνηγορούντων ὑπὲρ τῆς ἀνέκαθεν πρὸς πάντας ἀνεξαιρέτως τοὺς ὀρθοδόξους λαοὺς ἀποδειχθείσης ἴσης καὶ ἀδιακρίτου ἐκκλησιαστικῆς μερίμνης καὶ μητρικῆς ἀγάπης καὶ περιθάλψεως».¹⁶ Ἡ ἱστορικὴ διάσταση ποῦ προβάλλει ἡ ἐπιστολὴ εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας ἀκριβῆς, ἰδίως ὅσον ἀφορᾷ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ὅπου ἕως τὰ 1728 πατριάρχευσαν ἀραβόφωνοι πατριάρχες. Ἀνάμεσα σὲ αὐτοὺς ξεχωριστὴ ἦταν ἡ μορφὴ τοῦ Μακαρίου Γ' ποῦ ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ δημιουργία Ρωσικοῦ Πατριαρχείου καὶ τὴ νομιμοποίησιν τῶν μεταρρυθμίσεων τοῦ ρώσου πατριάρχου Νίκωνα.¹⁷ Ἀλλὰ καὶ ἀργότερα οἱ ἀραβόφωνοι κληρικοὶ δὲν ἀποκλειούνταν ἀπὸ τὶς συνόδους τῶν Πατριαρχείων τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως δὲ τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, ἡ σύνοδος τοῦ ὁποίου κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς ἀντιοχικῆς κρίσεως συμπεριελάμβανε καὶ πέντε ἀραβόφωνους ἱεράρχες «οὓς εἶχε τὴν ἀμβλυοπείαν νὰ χειροτονήσῃ» ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας Γεράσιμος πρὶν μεταβεῖ στὰ Ἱεροσόλυμα.¹⁸ Ἡ ἐπιμονὴ στὴν οἰκουμενικὴ φυσιογνωμία

16. Βλ. Ἐπιστολὴ διαμαρτυρίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχοῦ πρὸς τὸν Τσάρο, ὅπως δημοσιεύτηκε στὸ περιοδικὸ *Ἑλληνομίαι*, Σεπτέμβριος 1902, σσ. 694-700. Προφανῶς ἡ ἐπιστολὴ εἶχε ἀποσταλεῖ ἐνωρίτερα καθὼς ὁ Κωνσταντῖνος Ε' ἐπατριάρχευσε στὸ διάστημα 1897-1901. Βλ. Προκόπιος Τοιμάνης, *Οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως*, τόμ. 2, Ἀθήνα 1984, σσ. 258-263.

17. Βλ. Χρυσόστομος Παπαδόπουλος *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἀντιοχείας*, σσ. 1015-1023. Ἐπίσης λήμμα «Πατριάρχαι Ἀντιοχείας», *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολι 1888, σσ. 217-231.

18. Βλ. Δ. Π. Καλλιμάχος, «Τὸ πρόβλημα τοῦ Πατριαρχείου τῆς Ἀντιοχείας», *Ἑλληνομίαι*, Φεβρουάριος 1906, σ. 145. Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε τὴν ἀφαίρεση κάθε οἰκουμενικῆς διάστασης καὶ τὴν ἔμφαση μὲ τὴν ὁποία σὲ πολλοὺς ἔθνομιστικοὺς κύκλους τῶν Ἀθηνῶν ἡ Ὄρθόδοξη Ἐκκλησία ταυτιζόταν πλέον μὲ μιὰ ἐθνικὴ ἐκκλησία. «Ἰδοὺ ποῦ κατῆντησαν τὰ πράγματα», σημειωνόταν σὲ ἄρθρο, «χάρις εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν τῶν Ἑλλήνων ἐκείνων Πατριαρχῶν!!» τῆς Ἀντιοχείας, οὔτινες προέβησαν εἰς χει-

καί πολιτική του ὀρθόδοξου πατριαρχείου ἔχει σημασία. Ἡ ἀντίληψη αὐτή, πού προβάλλεται συστηματικά ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, δὲν συνδέεται ἀπλᾶ μὲ τὴν ἐπίσημη ἱεραρχία ἀλλὰ ἀποτελεῖ σημαντικό ὑπόβαθρο στὶς συλλογικὲς νοοτροπίες πού στήριζαν τὴν ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν καθὼς δὲν ἀποτελεῖ ἀπλᾶ ἰδεολογία ἀλλὰ λόγο (discourse) ἱκανὸ νὰ διατάσσει τὶς ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κατάσταση τῶν πραγμάτων, καὶ ἐν τέλει τὴν πραγματικότητα. Δὲν θέλουμε ἐδῶ νὰ ἐπεκταθοῦμε περισσότερο στὸ σημεῖο μὲ τὸ ὁποῖο ἐξᾶλλου θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ πιὸ κάτω. Θέλουμε πάντως νὰ ὑπογραμμίσουμε ἀπλᾶ ὅτι, γιὰ ἱστορικοὺς λόγους, ἡ διάσταση τῆς οἰκουμενικότητας στὴν ὀρθοδοξία δὲν ὑφίσταται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία ἢ ὁποῖα τὴν πρεσβεύει, δηλαδή τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ διαμάχη λοιπὸν ἢ ὁποῖα ξέσπασε γύρω ἀπὸ τὸν Ἀντιοχικὸ Θρόνο καὶ ἡ στάση τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς ἢ ὁποῖα ὀδήγησε στὴν ὑπονόμευση τῆς θέσης τῶν ὀρθόδοξων ἱεραρχιῶν στὴ Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη ἐρημνεύτηκαν στὸ ἐπίπεδο τῶν τοπικῶν κοινοτήτων κατ' ἄρχας ὡς πράξεις ἀπομάκρυνσης ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν παράδοση τῆς ὀρθοδοξίας. Τὸ σενάριο αὐτὸ ἔχει ἤδη ἐμφανισθεῖ στὴ βαλκανικὴ χερσόνησο, ἀπλᾶ ἐπαναλαμβάνεται στὴν Κιλικία. Κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα αὐτὸ ἡ ρωσικὴ πολιτικὴ ἀντιμετωπίζεται μὲ τὴ δέουσα καχυποψία, καὶ ἡ ἐνεργητικὴ δραστηριότητα τῆς Παλαιστινιακῆς Ἐταιρείας στὴν ἐκπαίδευση συναντᾷ πολλὰ ἀντιδράσεις καθὼς πιστεύεται ὅτι ὀδηγεῖ στὴν ἀποδυνάμωση τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ἔμμεσα ἐνισχύει τὸ ἔργο τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν. Στὶς ἀντιλήψεις πού διαμορφώνονται, δίπλα στὴν «παραδοσιακὴ» ἀπειλὴ πού συνιστοῦν τὰ σχολεῖα τῶν δυτικῶν ἱεραποστολῶν προστίθεται καὶ μία νέα, ἡ ρωσικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα ἢ ὁποῖα ἀντὶ νὰ συνδράμει τὴν ὀρθόδοξη ἱεραρχία, τὴν ὑποβαθμίζει δημιουργώντας μία νέα φανταστικὴ ἀρβικὴ ἐθνότητα.

II

Μέσα ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς ὄρους ἡ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας θὰ ὑποστῇ σημαντικὲς μεταλλαγές. Ἡ συλλογικὴ ταυτότητα τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων τῆς Κιλικίας θὰ προσδιορίζεται ὅλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν στάση τους ἀπέναντι στὰ δεδομένα πού οἱ ἴδιες θεωροῦσαν ὡς ἀπειλὲς γιὰ τὴ συλλογικὴ τους ὑπόσταση. Ἐδῶ ἀναφέρομαι, κυρίως, ἀλλὰ ὄχι ἀποκλειστικά, στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων αὐτῶν

ροτονίας Ἀραβοφώνων Ἀρχιερέων, κινδυνεύει δὲ σήμερον ν' ἀπολέσῃ ὁ Ἕλληνισμὸς ἓνα ἐκ τῶν θρόνων του. Οἱ Πατριάρχαι οὗτοι ἐνόμιζον ἴσως, ὅτι αἱ ἔθνηκαί παρακαταθήκα ... ἦσαν ἀτομικὴ τῶν ἰδιοκτησία...» (Ἕλληνισμὸς, Ἰούνιος 1899, σ. 268). Βλ. ἐπίσης D. Hopwood, ὁ.π., σσ. 166-171

τις σχετικές με τὸ Ἐθνικὸ Ζήτημα. Στὶς ἀντιδράσεις αὐτὲς πάντως, θὰ συμβάλλει ἄμεσα καὶ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο τῆς Μερσίνας, τὸ ὁποῖο φέρεται νὰ εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ ὀρισμένες τουλάχιστον πλευρὰς τους. Πάντως ἡ ἑλληνικὴ ἔθνικὴ ἰδεολογία δὲν «εἰσάγεται», ὅπως θὰ διαπιστώσουμε, ἀποκλειστικὰ μέσα ἀπὸ τὸ ἑλληνικὸ προξενεῖο ἀλλὰ καὶ μέσα ἀπὸ ἄλλους φορεῖς καὶ ἀγωγούς πού θὰ ἐξετάσουμε στὴ συνέχεια. Ὅμως ἡ σύνδεση μὲ τὴν ἔθνικὴ ἰδεολογία δὲν θὰ γίνῃ χωρὶς «κόστος». Ἡ πρωταρχικὴ σημασία τοῦ Ἐθνικοῦ Ζητήματος στὴ σμίλευση τῆς συλλογικῆς ταυτότητας τῶν κοινοτήτων Ἀδάνων, Ταρσοῦ καὶ Μερσίνας δίνει στὴ διαμάχη αὐτὴ μίαν ἐκκλησιαστικὴν διάσταση ἢ ὁποῖα δὲν βιώνεται ὡς πρόσχημα. Ἡ μορφή τῆς διαμάχης ἀποκτᾶ ιδιαίτερη σημασία ἐπιδρώντας καὶ στὴν οὐσία τῆς καὶ στὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα πού προκύπτει σχετικὰ μὲ τὸ ἔθνικὸ πλῆον φρόνημα τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἀλλὰ ἄς ἐξετάσουμε τὰ πράγματα ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Ἡ ἐνθρόνιση τοῦ Μελέτιου Dumanı στὸ Θρόνο Ἐντιοχειῆς τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1899 θεωρήθηκε, ὅπως εἶπαμε, ἀντικανονικὴ καὶ δὲν ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς. Ἡ ἐκλογή τοῦ Μελέτιου δημιούργησε ἀμηχανία στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀλλὰ δὲν προκάλεσε ἔντονος ἀντιδράσεις ἕως τῆ στιγμῆ πού ὁ νέος πατριάρχης ἀποφάσισε τὴν παύση τοῦ μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανοῦ καὶ τὴ διακοίνωση τῆς πρόθεσης ἀντικατάστασής του μὲ ἄλλον ἀνώτατο ἱερέα τῆς ἐκλογῆς του. Ἡ πράξη αὐτὴ ὀδήγησε στὴν ἐμφάνιση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος στὴν ἐπαρχία Ἀδάνων πού ἐπρόκειτο νὰ ἀποτελέσει μίαν ἀπὸ τίς πλέον ἀκानθώδεις πλευρὰς τοῦ Ἐθνικοῦ Ζητήματος, τὸ ὁποῖο δὲν λύθηκε παρὰ μόνον μὲ τὴ βίαιη ἀπομάκρυνση τῶν ἑλληνορθόδοξων ἀπὸ τὴν περιοχὴ αὐτὴ τὸ 1923. Οἱ κοινότητες τῶν Ἀδάνων, τῆς Μερσίνας καὶ τῆς Ταρσοῦ ἀρνήθηκαν νὰ ἀποδεχθῶν τὴν παύση τοῦ Γερμανοῦ καὶ ἐμμένοντας στὴν ἀρνητικὴ στάση τους ἀπέναντι στὸ νέο πατριάρχη δήλωσαν ὅτι δὲν ἀναγνωρίζουν τὴν ἐπιλογή του. Σὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἐντιοχειῆς, ἡ δημογεροντία Ἀδάνων, μὲ ἀφορμὴ τὴν ὀριστικὴν παύση καὶ μετακίνηση τοῦ Γερμανοῦ ὑπενθύμιζε παλαιότερη θέση τῆς σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία: «[η] κοινότης Ἀδάνων ἀδυνατεῖ νὰ ἀναγνωρίσῃ πατριάρχη μὴ ἀναγνωρισθέντα εἰσέτι ὑπὸ τῆς Μεγάλῃς Ἐκκλησίας»¹⁹ ἐνῶ λίγο ἀργότερα μὲ τηλεγράφημά της ἐπαναλαμβάνει ὅτι λόγω τῆς βίαιης ἀναχώρησής τοῦ Γερμανοῦ «οὐδέποτε ἀναγνωρισώμεν ὑμᾶς».²⁰ Τὴν ἴδια περίπου περίοδο τὸ Ἐθνικὸ Ζήτημα προκαλεῖ τίς πρώτες συρράξεις

19. Βλ. Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἐντιοχειῆς μὲ ἡμερομηνία 21 Μαρτίου 1900, Κώδικας Ἀδάνων 409. Οἱ Κώδικες Ἀδάνων, Μερσίνας καὶ Ταρσοῦ περιλαμβάνονται στὸ ὕλικό τοῦ Ἀρχείου Ἀνατ.λαξίμων πού βρῖσκεται στὰ Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους.

20. Βλ. Τηλεγράφημα μὲ τὴν ἴδια ἡμερομηνία (δ.π.).

στις έλληνορθόδοξες κοινότητες και πιό συγκεκριμένα στην κοινότητα της Ταρσοῦ ὅπου ὁ μητροπολίτης Ἀμίδης Σιλβέστρος προσπάθησε μὲ συνοδεία «ὀπλισμένων ἀραβοφόνων καὶ ἄλλοθρήσκων» νὰ λειτουργήσει στὸν ὀρθόδοξο ναὸ τοῦ ἁγίου Παύλου μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἐπακολουθήσουν συμπλοκὲς μὲ τοὺς ἐκεῖ ἑλληνορθόδοξους ποὺ ὀδήγησαν «εἰς τὸν τραυματισμὸν ὀλίγων γραικῶν».²¹ Οἱ ἔντονες αὐτὲς ἀντιδράσεις ἀποτρέπουν τὴν ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη ἀλλὰ δὲν ἀποθαρρύνουν τὸν Μελέτιο. Τὸ 1903 τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ἀποφασίζει νὰ χειροτονήσει μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων τὸν Ἀλέξανδρο Ταχχάν «ὄν [ὁ Μελέτιος] οὔτε εἶδεν οὔτε ... ἐξέλεξεν κατὰ τοὺς ἐπικρατοῦντας ἐκκλησιαστικούς θεσμούς».²² Μὲ δεδομένη τὴ στάση τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων σχετικὰ μὲ τὴν ἀντικανονικότητα τῆς ἐκλογῆς τοῦ Μελετίου ἢ χειροτονία τοῦ Ἀλέξανδρου Ταχχάν δὲν ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ νομιμοποιήσει τὴν παρουσία του στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Ἐκ νέου ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων εἰδοποιεῖ τὸν Μελέτιο ὅτι, «σύσσωμος ἡ ὀρθόδοξος κοινότης Ἀδάνων δὲν μπορεῖ νὰ δεχθῆ τὸν χειροτονηθέντα ἱερέα πρὶν ἢ ἐκλογῆ Μελετίου γίνεαι ἀποδεκτὴ ἀπὸ τὰ ὑπόλοιπα Πατριαρχεῖα»,²³ ἐνῶ ἀναλόγου περιεχομένου τηλεγράφημα ἀποστέλει καὶ ἡ δημογεροντία τῆς Μερσίνας.²⁴ Οἱ ἀντιδράσεις αὐτὲς ἀποτρέπουν τὸν Ἀντιοχείας Μελέτιο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιμένει στὴν ἄμεση ἐγκατάσταση τοῦ Ἀλεξάνδρου στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ διάστημα δύο χρόνων ἢ προσπάθεια θὰ ἐπαναληφθεῖ. Ἐχοντας ἐξαφασίσει αὐτὴ τὴ φορὰ τὴ συναίνεση τῆς Ὑψηλῆς Πύλης, ἐνδεχομένως ὕστερα ἀπὸ τὶς παρεμβάσεις τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη, τὸ Πατριαρχεῖο ἐπανερχεταὶ ἀποστέλλοντας ἐκ νέου τὸν Ταχχάν στὴν Κιλικία. Αὐτὴ τὴ φορὰ οἱ ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων εἶναι ἐντονότατες. Ἡ ἀποβίβαση τοῦ νέου μητροπολίτη στὸ λιμάνι τῆς Μερσίνας τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1905 ἐπιχειρήθηκε νὰ ἐμποδισθεῖ βίαια ἀπὸ μεγάλο πλῆθος, ἐνῶ ἐπακολούθησαν ἐπεισόδια τὰ ὅποια δὲν ἔλαβαν ὁμως μεγάλες διαστάσεις. Ὅπως μᾶς πληροφορεῖ σχετικὴ πηγή: «αἱ αἵματοχυσίαι μετὰ τῆς ἀγριωτέρας αὐτῶν ὄψεως παρουσιάζοντο ... καὶ τῆς ὀρθοδοξίας τὸ γόητρον πρὸ τῶν ἑτεροδόξων καὶ τῶν ἄλλοθθνῶν οἰκτρῶς κατέπιπτε».²⁵ Τὰ ἐπεισόδια ἦσαν ἐκτεταμένα καὶ ἄφησαν τὴ σφραγίδα τους στὴν τοπικὴ κοινωνία. Ὁ

21. Βλ. Ἐπιστολὴ 21 Ἰουνίου 1900 τῆς κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (δ.π.).

22. Βλ. Ἀρχεῖο τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν (= Α.Υ.Ε.), Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων πρὸς τὴν Ἱεράν Σύνοδον Ἀντιοχείας, 16 Ἰουλίου 1912.

23. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 2ας Νοεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Ἀδάνων 410.

24. Βλ. Τηλεγράφημα τῆς 3ης Δεκεμβρίου 1903 πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, Κώδικας Μερσίνας 402.

25. Βλ. Α.Υ.Ε., Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ταρσοῦ-Ἀδάνων (δ.π.).

Μηνάς Χριστοφορίδης, κάτοικος Μερσίνας και ένας από τους συνεργάτες/πληροφορητές του Κ.Μ.Σ. αφηγείται σχετικά: «Στείλανε κάποτε στη Μερσίνα δεσπότη και έγινε επανάσταση... τόν έστειλαν οί Άραβες νά κάμουν αὐτοί κουμάντο αλλά τόν έδιωξαν οί Ρωμοί. Τό ίδιο έγινε και στην Ταρσό...».²⁶ Ένω ένας άλλος αυτόπτης μάρτυρας ό Ά. Άνδρεάδης ένθυμείται ότι: «Έστειλε [ή Άντιόχεια] τή ύποστηρίξει του ρωσικού προξενείου έναν Άραβορθόδοξο ... ό όποιος δέν επρόφθασε νά βγη στην άποβάθρα ... διότι ό έλληνισμός τής πόλεως, οί όρθόδοξοι άντιτιθέμενοι σθεναρώς άπεδοκίμασαν τόν μητροπολίτη».²⁷

Τή βίαιη άντίδραση τής έλληνορθόδοξης κοινότητας στη Μερσίνα επικρότησαν και οί άλλες κοινότητες. Η κοινότητα τών Άδάνων δήλωσε μέ τηλεγράφημα πού άπέστειλε πρός τή δημογεροντία τής Μερσίνας ότι «δέν θέλει άποδεχθεί τόν μητροπολίτην έφόσον ή εκλογή αὐτοῦ άντίκειται εις τούς κανονισμούς τής όρθόδοξου εκκλησίας, συμμερίζεται δέ πᾶσαν ένέργειαν όπως έμποδισθεί ή αποβίβασις αὐτοῦ και συμμετάσχει πάσης ευθύνης».²⁸ Ταυτόχρονα γνωστοποιεί στό Μελέτιο ότι «Μητρόπολις Άδάνων καταπλημμυρεΐται ύπό λαοῦ άποφασισμένου διά παντοίων μέσων νά προφυλάξη πατροπαράδοτα δίκαια εκκλησίας».²⁹ Τή στάση της αὐτή ή κοινότητα γνωστοποιεί και πρός τό Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως³⁰ ένώ σέ κοινή έπιστολή τών έπιτρόπων τών κοινοτήτων Άδάνων, Μερσίνας και Ταρσού πρός τήν όθωμανική κυβέρνηση καταγγέλλεται «ή καταπάτησις πατροπαράδοτων κανόνων εκκλησίας», δηλώνεται ότι «άφου διά τής παρουσίας άντικανονικοῦ μητροπολίτου καταπατοῦνται αί θρησκευτικά δοξασία μας θέλομεν άδιστάκτως προβή εις τό κλείσιμον και έν ανάγκη κατεδάφισιν Έκκλησιών μας» και ζητείται από τόν «φιλοδίκαιον και φιλόλαον Άνακτα» νά επέμβει δραστικά.

Στήν πραγματικότητα οί άντιδράσεις τών κοινοτήτων δέν έφθασαν μέχρι του σημείου νά κλείσουν τίς εκκλησίες, πόσο μάλλον νά τίς κατεδαφίσουν. Ό μητροπολίτης Άλέξανδρος Ταρχάν αποβιβάσθηκε στη Μερσίνα αλλά ή παραμονή του εκεί ήταν έπεισοδιακή. Άπέφευγε νά κυκλοφορεί στό δρόμο γιά νά άποφευχθοῦν έντάσεις ένώ δέν μπόρεσε νά ιερουρησει ούτε στην άραβική εκκλησία τής πόλης. Άκόμη και ή μετακίνησή του στη μητροπολιτική έδρα Άδάνων κατέστη άδύνατη. Όπως μαρτυρά ή Ευρυδίκη Κυριακοπούλου, κάτοικος τότε Μερσίνας: «Ένα μήνα είχε μείνει στη Μερσίνα. Κρυφά τόν έβλεπαν όσοι τό ήθελαν. Δέν έβγαινε έξω. Όσοι ήθε-

26. Κ.Μ.Σ., Άρχείο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΑ 2 (Ταρσόσ).

27. Κ.Μ.Σ., Άρχείο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΑ 3 (Μερσίνα).

28. Βλ. Τηλεγράφημα μέ ήμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905, Κώδικας Άδάνων 409.

29. Βλ. Τηλεγράφημα πρός Πατριαρχείο Άντιοχείας μέ ήμερομηνία 10/25 Νοεμβρίου 1905 (δ.π.).

30. Βλ. Τηλεγράφημα πρός τό Οικουμενικό Πατριαρχείο (δ.π.).

λαν πήγαιναν κρυφά σπίτι του και του φιλοῦσαν τὸ χέρι. Μὲ τὴν κούρσα του κυκλοφοροῦσε ἔξω στὴν πόλι. Οἱ γυναῖκες δύο γιατρῶν ἀνέβαιναν πάνω στὴν ταράτσα καὶ ὅταν περνοῦσε ἀπὸ κάτω τοῦ ρίχνανε κλούβια αὐγά. Ἔπειτα τὸν ἔδιωξαν. Ἄμιλητος ἔφυγε».³¹

Ἡ παραμονὴ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ταρχάν στὴν Μερσίνα δὲν ἦταν μόνο ταραχώδης ἀλλὰ καὶ ἐξαιρετικὰ σύντομη καθὼς τερματίσθηκε ἀτότομα ἓνα μῆνα μετὰ τὴν ἀποβίβασή του στὴν πόλη μετὰ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ Μελέτιου Dumani. Μὲ τὴν ἀναγγελία τοῦ θανάτου τοῦ πατριάρχη Ἀντιοχείας ἢ κοινότητα Ἀδάνων ἀπηύθυνε ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ πατριάρχη Ἰωακείμ Γ' στὴν ὁποία ἐπισημαίνει ὅτι ἀφοῦ «ἐπῆλθεν ἐπιτέλους τὸ μοιραῖον τέλος τοῦ ἐπιβήτορος τοῦ Θρόνου Ἀντιοχείας καὶ διὰ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἀπαλλατόμεθα τοῦ ἐπὶ ἐξαετιᾶν ἐπιβουλευθέντος τὰ νόμια τῆς ἐκκλησίας ἡμῶν» ἐπιβάλλεται ἡ ἄμεση ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου.³² Πράγματι ἡ ἀνάκληση τοῦ Ἀλεξάνδρου ἔγινε ἄμεσα ἀλλὰ μᾶλλον μετὰ ἀπὸ ἐνέργειες τῆς Ἱερᾶς Συνόδου Ἀντιοχείας. Ὡστόσο τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων παραμένει ἄλυτο. Ἡ ἐκλογὴ τοῦ νέου πατριάρχη Ἀντιοχείας Γρηγορίου Damas δὲν ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τὸ Οἰκουμενικὸ καὶ τὰ ἄλλα Πατριαρχεῖα τῆς Ἀνατολῆς παρὰ μόνις τὸ 1909, ὁπότε καὶ οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας ἀπεκατέστησαν τὶς σχέσεις τους μὲ τὴν πνευματικὴ τους ἀρχή. Ἀλλὰ ἡ ἀπουσία μητροπολίτη ἐξακολούθησε νὰ ἐπιδρᾷ ἀρνητικὰ στὴν ἐκκλησιαστικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν κοινοτήτων αὐτῶν. Ἦδη πρὶν τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν Πατριαρχείων ἡ κοινότητα Ἀδάνων μὲ ἐπιστολὴ τῆς πρὸς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ἐπαναφέρει παλαιότερο αἰτήμα τῆς γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἐπισκόπου ἢ ἀρχιμανδριτῆ γιὰ νὰ κηρύξει «τὸν λόγον τοῦ θεοῦ» καὶ νὰ ἐπαναφέρει τὸ λαὸ «ἐν τῇ εὐθείᾳ ὁδὸν ἐξ' ἧς ἀτυχῶς παρεξέκλινεν». Θὰ ἀσχοληθοῦμε ἀναλυτικὰ παρακάτω μὲ αὐτὸ τὸ αἶτημα. Ἐδῶ ὑπογραμμίζουμε ἁπλῶς τὴ συντήρηση τοῦ ζητήματος καὶ μετὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων Κωνσταντινουπόλεως-Ἀντιοχείας. Ὁ νέος πατριάρχης Γρηγόριος ἐξακολούθει νὰ κωφεύει πρὸς τὶς ἐπανειλημμένες ἐκκλήσεις τῶν κοινοτήτων γιὰ ἄμεση ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους στὰ Ἄδανα. Ἡ πρωτοβουλία τοῦ Ἀντιοχείας σχετικὰ μὲ τὴν ἀποστολὴ ἐξάρχου στὴ Μερσίνα τὸ φθινόπωρο τοῦ 1910 ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσει ἓνα νέο ἐπεισόδιο στὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα Ἀδάνων-Ταρσοῦ χωρὶς πάντως νὰ ἐπιτευχθεῖ τὸ παραμικρό. Ἡ πρόθεση ἀποστολῆς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου ἀντιμετωπίσθηκε ἀπὸ τὶς ἐκεῖ κοινότητες ἐξαρχῆς ἀρνητικά. Σὲ σχετικὸ ψήφισμα ποῦ ἀπέστειλαν πρὸς «τὸν θεοφροῦρητο θρόνον Ἀντιοχείας» δηλώνεται μὲ ἔμφαση ὅτι τὸ μόνο ποῦ θεωρεῖται ἐπιθυμητὸ εἶναι ἡ ἐγκατάσταση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους. Ἀντίθετα ἡ ἀποστολὴ

31. Κ.Μ.Σ., Ἀρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 2.

32. Βλ. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν οἰκουμενικὸ Πατριάρχη μὲ ἡμερομηνία 31 Ἰανουαρίου 1906, Κώδικας Ἀδάνων 409.

ἐξάρχου επικρίνεται: «Τὸ μόνο ὄπερ θὰ ἀποκομίση ὁ ἐξαρχος εἶναι ὅτι θὰ μάθη τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας [Ἀδάνων] ὅσον ἀφορᾷ τὸ πρόσωπον τοῦ μέλλοντος ἀρχιερέως ἀλλὰ τὸ φρόνημα τῆς ἐπαρχίας εἶναι ἤδη γνωστόν...».³³

Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ὑπάρχει πλέον καὶ ἓνας ἄλλος παράγοντας ποὺ δραστηριοποιεῖται ἔντονα στὸ Ἄντιοχικὸ Ζήτημα. Πρόκειται γιὰ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας τὸ ὁποῖο ἰδρύθηκε τὸ 1904 ἀλλὰ μέχρι καὶ τὸ 1909 δὲν φαίνεται νὰ ἔχει ἄμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση. Ἀντίθετα, μετὰ ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτὴ, τὸ ὑποπροξενεῖο θὰ καταστεῖ ἐνεργὸς παράγοντας στὸ ζήτημα ἀκολουθώντας τὶς ὁδηγίες τοῦ Ὑπουργείου τῶν Ἐξωτερικῶν πρὸς τὴν κατεύθυνση ἐπίλυσης τοῦ ζητήματος ἐπωφελῶς γιὰ τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα στὴν περιοχὴ. Ἡ συχνὴ ἀλληλογραφία τοῦ ὑποπροξενεῖου μὲ τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν καὶ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Πόλη εἶναι ἐξαιρετικὰ χρήσιμη γιὰ τὴν ἐξέταση ὁρισμένων πλευρῶν τοῦ Ἄντιοχικοῦ καὶ δὲν ἀφήνει καμία ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἄμεση ἀνάμειξή του στὸ ζήτημα.

Ἡ ἄφιξη τοῦ μητροπολίτη Τύρου-Σιδῶνος Ἡλίας στὴ Μερσίνα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1910 ὡς πατριαρχικοῦ ἐξάρχου δὲν προκάλεσε κανένα ἐπεισόδιο. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ μητροπολίτη ἀποφασίσθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο τοῦ Πατριαρχείου Ἄντιοχείας παρὰ τὶς ἀντιρροήσεις ποὺ ἐξέφρασαν οἱ τοπικὲς κοινότητες. Πάντως τόσο ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ὅσο καὶ ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων δὲν ὀργάνωσαν καμία ἐπίσημη ἐκδήλωση ὑποδοχῆς του, καταγράφοντας μὲ αὐτὸν τὴ δυσἀρέσκειά τους πρὸς τὴν ἀπόφαση τῆς Συνόδου Ἄντιοχείας. Ἀντίθετα στὴν Ταρσό ὁ Ἑλληνας ὑποπρόξενος Ἄ. Πανᾶς μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ μητροπολίτης ἔγινε «τιμητικῶς δεκτὸς κατὰ τὴν ἀφίξιν αὐτοῦ ὑπὸ τῶν αὐτόθι ἡμετέρων καὶ ἱερούργησεν ἐν τῇ αὐτόθι ἐκκλησία εἰς ἣν παρέστησαν σχεδὸν ἅπαντες οἱ αὐτόθι Ἕλληνες παρὰ τὰς ρητὰς ὁδηγίας ἃς διεβίβασα εἰς αὐτούς».³⁴ Ἡ δημογεροντία Ταρσοῦ ἄλλαξε ἀμέσως στάση ἀπέναντι στὸ μητροπολίτη μετὰ τὴν ἄμεση μετάβαση τοῦ Ἄ. Πανᾶ στὴν πόλη καὶ τὶς ἐπιπλήξεις τὶς ὁποῖες, ὅπως ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος, τῆς ἀπηύθυνε. Λίγες μέρες ἀργότερα οἱ τρεῖς κοινότητες συντάξαν ψήφισμα μὲ τὸ ὁποῖο κάνουν γνωστὸ στὸ μητροπολίτη ὅτι δὲν πρόκειται νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν ιδιότητά του ὡς ἐξάρχου. Ἡ παράδοση τοῦ ψηφίσματος στὸν Ἡλία ἔγινε σὲ κλίμα ἐντασης διότι αὐτὸς ὄχι μόνον ἀρνήθηκε νὰ παραλάβει τὸ ψήφισμα ἀλλὰ μετὰ ἀπὸ μία σύντομη λογομαχία μὲ τὰ μέλη τῆς ἐπιτροπῆς ποὺ τοῦ παρέδωσαν τὸ ψήφισμα τὸ ἔσχισε.³⁵ Στὸ ἐξῆς οἱ σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν θὰ παραμείνουν τεταμμένες. Ὁ μητροπολίτης

33. Βλ. Α.Υ.Ε., Ἄντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ψήφισμα μὲ ἡμερομηνία 25/9/1910.

34. Α.Υ.Ε., Β' Ἄντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Ἄ. Πανᾶ πρὸς τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως, 20/12/1910.

35. Ὁ.π.

Τύρου Σιδώνος συνέχισε να διαμένει στη Μερσίνα αλλά δεν λειτουργούσε στο μεγάλο ναό του Ἁγίου Γεωργίου αλλά στη μικρή αραβική ἐκκλησία τῆς πόλης. Τὴν παρουσία του μητροπολίτη ἐμφανίζεται νὰ ὑποστηρίζει ἐνεργά ἡ ρωσικὴ πρεσβεία τῆς Βηρυτοῦ καὶ οἱ πληροφορίες πού μεταδίδει τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο ἀναφέρουν ὅτι μὲ τὴν παρέμβαση τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη ὁ μητροπολίτης προορίζεται νὰ ἀναλάβει τὸ μητροπολιτικὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Στὸ διπλωματικὸ ἐπίπεδο τὸ αἴτημα τῶν ὀρθοδόξων κοινοτήτων περὶ ἀπομάκρυνσης τοῦ Ἡλία φαίνεται νὰ ὑποστηρίζει καὶ ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνηση. Μετὰ τὴν ἐνεργὴ παρέμβαση τοῦ Βαλῆ τῶν Ἀδάνων Djemal bey, τοῦ μετέπειτα ἰσχυροῦ μέλους τῆς νεοτουρκικῆς τριανδρίας, ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνηση ἀποφάσισε νὰ μὴν ἀναγνωρίσει τὸν Ἡλία ὡς μητροπολίτη Ἀδάνων παρὰ τὶς ἔντονες παρασκηνακῆς ἐνεργειες τῆς ρωσικῆς πρεσβείας στὴν Πόλη «ἐφόσον», ὅπως δηλώθηκε ἐπισήμως «οἱ χριστιανοὶ δὲν δέχονται αὐτὸν καὶ προτιμοῦν ὁμογενῆ».³⁶ Ἡ στάση τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης σύμφωνα μὲ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολη ἐρμηνεύεται, καὶ ὄχι ἄδικα, ὡς ἀντίδραση στὴν ἐπέκταση τῆς ἀραβικῆς, καὶ ρωσικῆς ἐπιρροῆς στὴ Συρία: «Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις μὴ θεωροῦσα συμφέρουσαν δι' ἑαυτὴν τὴν ἐπέκτασιν τῆς ἀραβικῆς ἐπιρροῆς δὲν φαίνεται διατεθειμένη νὰ ἀποδεχθῆ αἴτησιν περὶ ἐγκαταστάσεως ἄραβος μητροπολίτου καὶ ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ Ἀδάνων».³⁷

Ἄλλὰ ἄς ἐπιστρέψουμε στὶς ἀντιδράσεις τῶν κοινοτήτων. Ἡ ἀπόφαση τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης σχετικὰ μὲ τὴν προοπτικὴ ἀποδοχῆς τοῦ μητροπολίτη στὸ Θρόνο Ἀδάνων ἀνακοινώθηκε «καταλλήλως», δηλαδή μυστικά, στὶς δημογεροντίες τῶν κοινοτήτων καὶ φαίνεται πὼς τὶς ἐνθουσίασε. Ὡστόσο οἱ κοινότητες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους δὲν μόνον ἐκεῖ. Ἐξακολουθοῦν νὰ ἐπιζητοῦν τὴν ἀνάκληση τοῦ Ἡλία καὶ ἐκφράζουν «τὴν λύπη αὐτῶν διὰ τὴν τοιαύτην ἀκατανόητον ἐπιμονὴν τοῦ Πατριωρχείου Ἀντιοχείας ἐν τῇ ἀδιαφορίᾳ καὶ τῇ περιφρονήσει πρὸς ἀποδοχὴν τῶν πολλῶν ἡμῶν μέχρι τοῦδε παρακλήσεων καὶ ἰκεσιῶν καὶ πληρωσιν τῶν νομίμων ἡμῶν καὶ δικαίων πόθων».³⁸ Παράλληλα ἐμφανίζεται μὲ ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἔμφαση τὸ αἴτημα τῆς ἐγκατάστασης «ὁμογενοῦς» μητροπολίτη. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ κοινότητες δὲν περιορίζονταν στὴν ἀνάκληση τοῦ μητροπολίτη Ἡλία οὔτε κἀν στὴν ἐνθρόνιση μητροπολίτη τῆς ἐκλογῆς τους ἀλλὰ ζητοῦν τὴν ἐπιλογή «ὁμογενοῦς» στὴ θέση τοῦ μητροπολίτη Ἀδάνων καὶ Ταρσοῦ.

36. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, Ἐπιστολὴ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν, 18 Ἰανουαρίου 1911.

37. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 5, Ἐπιστολὴ Ἑλληνικῆς Πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη, 8 Αὐγούστου 1911.

38. Βλ. Ψήφισμα τῶν τριῶν κοινοτήτων πού ἐπισυνάπτεται στὴν ἐπιστολὴ τῆς 8ης Ὀκτωβρίου 1910 τοῦ Ἀ. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

Το αίτημα αυτό εμφανίζεται να στηρίζεται στη λεγομένη «άρχη της πλειοψηφίας», στο γεγονός δηλαδή ότι οι Έλληνες ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ὑπερεροῦν συντριπτικά ἔναντι τῶν Ἀράβων ὀρθοδόξων καὶ συνεπῶς ἔχουν τὸ δικαίωμα νὰ ὑποδείξουν ὄχι μόνον τὸ πρόσωπο ἀλλὰ καὶ τὴν ἐθνικὴ ἰδιότητα τοῦ μέλλοντος μητροπολίτη. Ὅπως ἀναφέρει σχετικὴ πηγὴ: «Ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἡμῶν ὑπάρχουσι 16.000 ὀρθόδοξοι, 20 ἔκκλησιες καὶ 22 ἱερεῖς. Ἐκ τῶν 16 χιλιάδων λαοῦ αἱ 15 χιλιάδες καὶ οἱ 21 ἱερεῖς οἱ λειτουργοῦντες εἰς 19 ἔκκλησιες εὐρίσκονται ἐν πλήρῃ συμφωνίᾳ ὡς πρὸς τὸ ζήτημα τῆς ἐκλογῆς μητροπολίτου... Μία δὲ μόνον ὁμάς ἐν Μερσίνη ἐκ 1.000 ὡς ἔγγιστα ἀποτελουμένη μεθ' ἐνὸς ἱερέως ἐν μίᾳ ἔκκλησίᾳ ἐκκλησιαζομένη ἀνθίσταται τῷ ὄγκῳ τῆς πλειοψηφίας...».³⁹

Ἀποτέλεσμα τῆς κλιμακούμενης ἔντασης εἶναι ἡ περαιτέρω ὀξυνση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Στὰ μέσα Ἰανουαρίου 1911 ὁ ὑποπρόξενος Ἄ. Πανᾶς γνωστοποιεῖ στὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν ὅτι οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Μερσίνας «πρὸ ἡμερῶν ἀπεφάσισαν νὰ ἀποκηρύξωσι τὸν πατριάρχην Ἀντιοχείας ἀλλὰ τῇ ἐπεμβάσει μου ἀνεβλήθη ἡ ἀποκήρυξις».⁴⁰ Παρὰ τὴν στάση τοῦ Ἑλληνικοῦ Προξενείου πάντως, ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας, μετ' ἐνὸς ψήφισμα εἰδοποιεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ὅτι μετὰ ἀπὸ ἔκτακτη γενικὴ συνέλευση τῶν ὀρθοδόξων κατοίκων ἀποφασίστηκε ἡ διακοπὴ τῶν σχέσεων μετ' αὐτὸ, ἡ ὁποία θὰ τεθεῖ ἄμεσα σὲ ἐφαρμογὴ στὴν περίπτωσιν πού δὲν ἀνακληθεῖ ὁ μητροπολίτης Ἡλίας.⁴¹ Ἡ διατήρησις παρὰ ταῦτα τοῦ Ἡλίου στὴν Μερσίνα ὀξύνει περαιτέρω τὶς σχέσεις τῶν δύο πλευρῶν. Οἱ κοινότητες ζητοῦν τὴν ἀπόσπασή τους ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ τὴν προσκόλλησίν τους στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αίτημα εἶχε τεθεῖ καὶ στὸ παρελθὸν ἀπὸ τὴν κοινότητα Ἀδάνων ἀλλὰ δὲν ὑπῆρξε ἄλλη κίνησις πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.⁴² Ὁ Ἀντιοχείας Γρηγόριος ἀνακαλεῖ ἐν τέλει τὸν μητροπολίτη Ἡλία τὸν Ἰούλιον τοῦ 1911 ἀλλὰ φαίνεται πὼς εἶναι ἤδη ἄργα. Ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀποφασίζει «παμψηφεί» νὰ διακόψει «πᾶσαν σχέσιν μετ' τὸ Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας» καὶ ζητᾷ ἀπὸ τοὺς ἐφημέριους τοῦ Ἁγίου Νικολάου, τῆς ὀρθόδοξης ἐκκλησίας τῆς πόλεως τῶν Ἀδάνων, νὰ παύσουν νὰ μνημονεῖον τὸ ὄνομα τῆς Ἀντιοχείας καὶ ἀντ' αὐτοῦ νὰ μνημονεῖον τὸ ὄνομα τοῦ Κωνσταντινουπόλεως.⁴³ Πλέον βρισκόμαστε σὲ μίαν νέα διακοπὴ τῶν σχέσεων τῶν δύο πλευρῶν ἢ ὁποία δὲν πρόκειται νὰ

39. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ εἰς τὴν Σύνοδον Ἀντιοχείας (Α.Υ.Ε., 16 Ἰουλίου 1912).

40. Βλ. Ἐπιστολὴ τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1911 (δ.π.).

41. Βλ. Ψήφισμα κοινότητος Μερσίνας μετ' ἡμερομηνία 23 Φεβρουαρίου 1911.

42. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, 12 Αὐγούστου 1908, Κώδικας Ἀδάνων 410.

43. Συνεδρία Δημογεροντίας Ἀδάνων τῆς 9ης Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἀποκατασταθεί και ὁ μητροπολιτικός θρόνος τῶν Ἀδάνων θά ἐξακολουθήσει νά χηρεύει.

Ἡ συγκεκριμένη στάση τῶν κοινοτήτων δημιουργεῖ νέα δεδομένα καθώς αὐτή οὔτε ἔχει ἀποφασισθεῖ οὔτε φαίνεται νά ἀκολουθεῖ τήν ἑλληνική πολιτική στήν περιοχή. Ἐνῶ τὸ αἶτημα τῆς ἐγκατάστασης Ἑλλήνων, δηλαδή μὴ ἀραβόφωνου, μητροπολίτη ὄχι μόνο ἐπιρροεῖται ἀπὸ τὶς ἑλληνικὲς διπλωματικὲς ὑπηρεσίες ἀλλὰ και προβάλλεται ὑπὲρ τὸ δέον, τὸ αἶτημα τῆς ἀπόσπασης τῆς μητροπόλεως Ἀδάνων φαίνεται νά δημιουργεῖ μεγάλες ἀνησυχίες. Ἡ ἑλληνική κυβέρνηση ἀντιμετωπίζει τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα στὰ πλαίσια τῆς διαμόρφωσης μιᾶς γενικότερης στρατηγικῆς ποῦ ἀποσκοπεῖ στήν εὐνοϊκὴ πρὸς τὰ ἑλληνικὰ συμφέροντα λύση τοῦ Ἀντιοχικοῦ ἀλλὰ και στή συστηματικότερη παρουσία τῆς χώρας στή Συρία και τὴν Παλαιστίνη. Ἀφετηρία τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς, πέραν τῶν γενικῶν προθέσεων τοῦ ἑλληνικοῦ ὑπουργείου τῶν ἐξωτερικῶν, εἶναι ἡ ἔκθεση τὴν ὁποία συνέταξε ὁ κυπριακῆς καταγωγῆς ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ Καραπατάκης στή Βηρυτὸ σχετικά μὲ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα.⁴⁴ Ὁ ἀρχιμανδρίτης Γαβριὴλ ἀνῆκε στὸ κλίμα τοῦ πρῶν Ἀντιοχείας Σπυρίδωνος,⁴⁵ και ἦταν γνώστης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, γὰ τὸ ὁποῖο εἶχε ἄμεση ἄποψη, ὅπως δείχνει και ἡ σχετικὴ μὲ τὸ θέμα μελέτη του ποῦ δημοσιεύθηκε στήν Κωνσταντινούπολη τὸ 1909. Στὴν ἔκθεση αὐτὴ ὁ Καραπατάκης ὑποδεικνύει τὸν κατὰ τὴ γνώμη του ἀσφαλέστερο τρόπο προκειμένου νά ἐπανέλθει ὁ Ἀντιοχικὸς Θρόνος «εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων». Κατὰ τὴν ἔκθεση θεωρεῖται ἀπαραίτητη ἡ ἐνθρόνιση Ἑλλήνων τὸ γένος μητροπολιτῶν στὶς τρεῖς μητροπολιτικὲς ἔδρες τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας ποῦ τότε ἐχῆρευαν, δηλαδή τοῦ θρόνου Ἀδάνων-Ταρσοῦ, τοῦ θρόνου Θεοδοσιουπόλεως (Ἐρζερούμ) και τοῦ θρόνου Χαλεπίου. Σύμφωνα με τὴν ἔκθεση ἡ ἐνθρόνιση Ἑλλήνων μητροπολιτῶν σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς κατάλληλες διπλωματικὲς κινήσεις και μὲ ἐπαρκὴ χρηματοδότηση θά μπορούσαν νά ἐπαναφέρουν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων». Πάντως ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς κίνησης δὲν ἦταν τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Ὁ ἴδιος ὁ ἀρχιμανδρίτης Καραπατάκης εἶναι ἐνήμερος τοῦ περιορισμένου δημοσιογραφικοῦ και πολιτικοῦ βάρους τῶν Ἑλλήνων τὸ φρόνημα ὀρθοδόξων στή Συρία. Φροντίζει μάλιστα ὁ ἴδιος νά ἀπαντήσει στὸ ὑποθετικὸ ἐρώτημα: «... ἴσως τὶς ὑποβάλλει ἐνοτάσιον. Τίς ἡ ὠφέλεια ἐκ τῆς ἀνακτῆσεως τοῦ θρόνου τούτου; Ἀπαντῶμεν. Ἡ ἐλευθέρω Ἑλλάς πράγματι ἐπὶ τοῦ παρόντος οὐδεμίαν ἔχει ὠφέλειαν ἀλλὰ τίς οἶδε ἂν εἰς ἀπώτερον μέλλον δὲν αἰσθανθῇ τὴν ἀνάγκην νά ἔχη ὑπῆρκους πρὸς ἐξάσκησιν τῶν δικαιωμάτων της, διατὶ νά ἐκλείψῃ ἡ ἰδέα τοῦ λαοῦ ὅτι εἶναι ἑλληνικὸς λαὸς και ὅτι εἰς μαρτύριον διατηρεῖται

44. Βλ. Ἐκθεση Γ. Καραπατάκη πρὸς τὸ γενικὸ πρόξενο τῆς Ἑλλάδας στή Βηρυτὸ με ἡμερομηνία 12 Αὐγούστου 1911, (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35).

45. Βλ. Β. Ἐγγλεζάκης, ὁ.π., σσ. 120-121.

ή 'Ιεραρχία:... 'Αλλά τὸ κυριώτερον ὄλων εἶναι ἡ διαφύλαξις τοῦ θρόνου 'Ιεροσολύμων εἰς τὰς χεῖρας ἑλλήνων».⁴⁶ Τὸ Πατριαρχεῖο 'Ιεροσολύμων προβάλλει λοιπὸν ὡς ἔπαθλο στὸ σχέδιο Καραπατάκη, τὸ Πατριαρχεῖο τὸ ὁποῖο ὑπῆρχε φόβος νὰ ἀκολουθήσει τὴν ἴδια πορεία μὲ ἐκείνη τοῦ 'Αντιοχείας.

Ὅσοσο ἔστω καὶ ἔμμεσα ἡ ἔκθεσις Καραπατάκη ἐμπλέκει καὶ τὶς κοινοτήτες τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων. Ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἡ σύνταξις τῆς ἔκθεσις συνέπεσε περίπου χρονικὰ μὲ τὴν ἀνάδειξις τοῦ αἰτήματος τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων γιὰ ἀπόσπασις ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο 'Αντιοχείας καὶ προσκόλλησις στὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Τὸ αἶτημα αὐτὸ, γίνεται εἰκόλα κατανοητὸ, τορπίλιζε στὴν πράξι τὴν ὁποία προοπτικὴ ἐπιτυχίας τοῦ σχεδίου Καραπατάκη διότι τυχὸν ἀπόσπασις τῆς ἐπαρχίας 'Αδάνων ἰσοδυναμοῦσε μὲ ἀπόσχιση τῆς σημαντικότερης πληθυσμικὰ μερίδας τῶν Ἑλλήνων ὀρθοδόξων ποὺ ὑπόκειντο στὸ Πατριαρχεῖο 'Αντιοχείας καὶ τὴν καθαρὴ πλέον ὑπερίσχυση τῶν Ἀράβων ὀρθοδόξων.

Πάντως τὸ σχέδιο τοῦ Καραπατάκη ἀτασχόλησε σοβαρὰ τὴν Ἑλληνικὴ Πρεσβεία στὴν Κωνσταντινούπολι καὶ τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Στὶς συσκέψεις ποὺ ἔγιναν στὴν Πόλι συμμετείχαν, πέραν τοῦ ἴδιου τοῦ Καραπατάκη, ὁ πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' ὁ ὁποῖος ἦταν ἐξαιρετικὰ διαστακτικὸς καὶ σαγκατανεύσει στὸ αἶτημα τῶν ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας, ὁ πατριάρχης 'Ιεροσολύμων Κελαδίων καί, κυρίως, ὁ πρῶν 'Αντιοχείας Στυρίδων. Ἡ πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως συστήνει τὴν ἀποδοχὴ τοῦ σχεδίου χωρὶς ἐπιφυλάξεις: «Θὰ ὑπάρξῃ βεβαίως ἀντιμέτωπος ἡ ρωσικὴ ἐπιρροή καὶ ἴδια τὸ δαπανώμενον ρωσικὸν χρῆμα, ἐνῶ τουναντίον εἶναι πιθανὸν ὅτι θὰ ἔχομεν ἐπίκουρον τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν διαβλέπουσαν κινδύνους ἐν τῇ ἐπεκτάσει τῆς ρωσικῆς ἐπιρροῆς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην [τῇ Συρίᾳ]».⁴⁷ Συστήνει ἐπιπλέον στὸ Ὑπουργεῖο τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη ἐπιφορτισμένου μὲ τὴν εἰδικὴ αὐτῆ ἀποστολῇ. Τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν συμφωνεῖ ἐντέλει μὲ τὶς ὑποδείξεις τῆς πρεσβείας γιὰ τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη, ὁ ὁποῖος «θὰ προκαλέσῃ τὰ διαβήματα τῶν κατοίκων πρὸς ἐπίτευξιν βαθμηδὸν τῆς ἐν ταῖς ἐπαρχίαις Θεοδοσιουπόλεως, Χαλεπίου, 'Αδάνων-Γαρσοῦ ἐγκαθιδρύσεως ἑλλήνων τὸ γένος ἱεραρχῶν καὶ πρὸς ἐπιδίωξιν κατ' ὀλίγων καὶ τῶν λοιπῶν μέσων πρὸς παγίωσιν τοῦ φρονήματος τῶν ὀρθοδόξων πληθυσμῶν».⁴⁸ Καθόλου τυχαῖα τὸ πρόσωπο ποὺ ἐπιλέγεται τελικὰ ἦταν ὁ ἴδιος ὁ Καραπατάκης. Τὰ ἔξοδα τῆς ἀποστολῆς του, μετὰ τὴν εὐσχημὴ ἄρνησις τοῦ Ἰωακείμ Γ' νὰ τὰ ἀναλάβει

46. Ὑπόμνημα Καραπατάκη, ὁ.π.

47. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὸν Ὑπουργὸ τῶν Ἐξωτερικῶν Ἰ. Γρυπάρη (22 Νοεμβρίου 1911).

48. Βλ. Ἐπιστολὴ Ἰ. Γρυπάρη πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (17 Ἰανουαρίου 1912).

τό πατριαρχικό ταμείο, θά ἐκάλυπτε τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν.⁴⁹

Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ ἑλληνική πολιτική διαχωρίζεται τή θέση της ἀπό τή διακηρυγμένη πρόθεση τῶν κοινοτήτων τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων νά ἀποσχισθοῦν ἀπό τό Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καί νά προσκολληθοῦν στό Οἰκουμενικό. Ἐπιπλέον ἡ ἑλληνική πολιτική φαίνεται ἀρνητικά διακαίμενη σέ κάθε ἐνέργεια πού θά ἐπικαλεῖται τήν ἀρχή τῆς πλειοψηφίας, ὅπως συνέβη πράγματι στήν Κιλικία. Σύμφωνα μέ τήν Ἑλληνική Πρεσβεία στήν Κωνσταντινούπολη ἡ ἀρχή αὐτή θά ἀποτελέσει «ἀρχήν κινδύνων εἰς τήν καθιέρωσιν φυλετικῶν διαρρέσεων καί ἐπιβλαβῆ ἐπομένως ἐν ἄλλοις σημείοις δι' ἡμᾶς».⁵⁰ Δέν γνωρίζουμε ποιές ἀκριβῶς ἦσαν οἱ ἐνέργειες τοῦ ὑποπροξενείου Μερσίνας γιά νά πεισθοῦν οἱ ἐκεῖ ἐλληνορθόδοξοι νά ἀποδεχθοῦν τήν ἑλληνική πολιτική. Ὅποιες καί ἂν ἦταν πάντως δέν φαίνεται πῶς ἦσαν πολύ ἀποτελεσματικές. Τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1912, τήν ἴδια ἐποχὴ πού ἀποφασίσθηκε ἡ ἀποστολὴ Καραπατάκη, ὁ ὑποπρόξενος Μπενετάτος ἐνημέρωνε τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν ὅτι: «οἱ πλείστοι τῶν ἡμετέρων ἐξακολουθοῦν νά ἐμμένωσι ἐν τῇ ληφθείσῃ ὑπ' αὐτῶν ἀποφάσει περὶ ἀποστάσεως τῆς ἐπαρχίας ... ἀκόμη καί ὅσοι πειθόμενοι εἰς τὰς συστάσεις ὅπως παύσωσι ζητῶντες τήν ἀπόσπασιν καί ἀποτείνόμενοι πρὸς τό Πατριαρχεῖον Ἀντιοχείας ἀπαιτοῦσιν ἐντόνως τήν χειροτονίαν Ἀρχιερέως Ἕλληνος τό γένος ἐκφράζουσιν εὐλόγους φόβους, ... καθ' ὅσον ἂν παραδεχθῶμε τήν ὄλως ἀπίθανον περίπτωσιν ὅτι ὁ πατριάρχης ... θά ἀποστείλῃ Ἕλληνα μητροπολίτην, οὐδεμία παρέχεται ἐγγύησις ὅτι ὁ μητροπολίτης οὗτος θά παραμείνῃ ἐπὶ πολὺν χρόνον...».⁵¹ Ἡ ἀφίξη τοῦ Γαβριὴλ Καραπατάκη στή Μερσίνα εἶχε προφανῶς σκοπὸ νά ἀλλάξῃ τὴ στάση αὐτή. Δέν γνωρίζουμε ποιές ἀκριβῶς ἐνέργειες ἔκαμε ἀλλὰ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1912 ὁ ἴδιος συνέταξε «Ὑπόμνημα τῆς ἐπαρχίας Ἀδάνων καί Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱεράν Σύνοδον Ἀντιοχείας» μέ τό ὁποῖο οὐσιαστικά μεθοδεύεται ἡ ἐκλογὴ Ἑλληνα μητροπολίτη στήν ἐπαρχία αὐτή. Τό ὑπόμνημα αὐτό, στό ὁποῖο δέν ἀναφέρεται λέξη περὶ ἀποσχίσεως τῆς ἐπαρχίας, συνοδεύει ἕνα «πρόγραμμα δράσεως» πού σκιαγραφεῖ τίς ἀπαραίτητες ἐνέργειες πού θά ἔπρεπε νά γίνονιν προκειμένου νά ἀποφασίσει ἡ ἴδια ἡ κοινότητα μέ ἐκλογές γιά τό πρόσωπο τοῦ νέου μητροπολίτη καί ἀφοῦ προηγουμένως εἶχε ἐξασφαλισθεῖ ἡ σύμφωνη γνώμη τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης. Ἐνδεικτικά ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ὅτι σύμφωνα μέ τό πρόγραμμα αὐτό ἀκόμη καί ἂν μετὰ τήν ἐκλογὴ μητροπολίτη τό Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας «δέν θελήσῃ νά εἰσα-

49. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (27 Ἀπριλίου 1912).

50. Βλ. Ἐπιστολὴ πρεσβείας Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τό Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν (22 Νοεμβρίου 1911).

51. Βλ. Ἐπιστολὴ ὑποπροξένου Μερσίνας πρὸς τό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν (24 Ἀπριλίου 1912).

κούση την κυβέρνησην τότε πρέπει νά ζητήσωμεν ἄδειαν παρ' αὐτῆς τῆς κυβερνήσεως νά προκαλέσωμεν τὴν ἐπέμβασιν τῆς ρωσικῆς πρεσβείας ἵνα ἐπιβληθῇ τῷ πατριάρχῳ Ἄντιοχείας. Ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θά μᾶς ὀδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω». ⁵² Ἄραγε ἔπεισε ὁ ἀρχιμανδρίτης τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα νά παραμείνουν ὑπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας καὶ νά μὴν ἐπιμείνουν στὴν ἀπόφαση γιὰ ἀπόσπασιν; Τοὺς ἐξήγησε ὅτι ἡ στάση τους δὲν συνάδει «μὲ τὰ συμφέροντα τοῦ ἑλληνισμοῦ» στὴν περιοχῇ; Τοὺς ἀνέφερε ὅτι ἡ στάση τους τορπιλίζει τὸ σχέδιό του γιὰ τὸ ὅποιο οἱ ἴδιοι δὲν φαίνεται νά γνώριζαν τίποτα; Δὲν μποροῦμε νά δώσουμε ἀπαντήσεις στὰ ἐρωτήματα αὐτά. Ὡστόσο ἡ τελευταία φράση τοῦ ὑπομνήματος «ἡ δὲ πορεία τῶν πραγμάτων θά μᾶς ὀδηγήσῃ καὶ εἰς τὰ περαιτέρω» μᾶς κάνει νά ὑποθέσουμε ὅτι ἀκόμη καὶ ἂν πείσθησαν οἱ κοινότητες νά ἀκολουθήσουν τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ τὸ ἔκαμαν μὲ ἐπιφυλάξεις, ἴσως μάλιστα νά ἔθεσαν καὶ κάποια προθεσμία. Πάντως οἱ ἐνέργειες ποὺ προέβλεπε τὸ πρόγραμμα, ποὺ ἦσαν ἔτοι καὶ ἀλλιῶς ἐξαριετικά χρονοβόρες, δὲν μπόρεσαν νά τεθοῦν σὲ ἐφαρμογῇ. Ἡ ἐκρηξὴ τοῦ Πρώτου Βαλκανικοῦ Πολέμου ἔθεσε τέρμα σὲ κάθε σχετικὴ ἀπόπειρα χωρὶς τὸ μητροπολιτὶκὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων νά βρεῖ τὴ λύση του.

Οἱ πολιτικὲς ἐξελίξεις ποὺ ἀκολούθησαν, οἱ Βαλκανικοὶ Πόλεμοι καὶ ἀμέσως μετὰ ἡ ἔνταξη τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὸ πλευρὸ τῶν κεντρικῶν δυνάμεων στὸ μεγάλο εὐρωπαϊκὸ πόλεμο ἀνέβαλαν κάθε σκέψη γιὰ λύση τοῦ ζητήματος. Στὰ χρόνια αὐτά τὸ μητροπολιτικὸ ζήτημα τῶν Ἀδάνων παρέμεινε ἄλυτο καὶ οἱ κοινότητες τῆς Ἄντιοχείας δὲν ἀποσυνδέθηκαν ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας. Οἱ νέοι συσχετισμοὶ ποὺ προέκυψαν μετὰ τὴν παράδοση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐγκατάσταση τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ καὶ ἐνός γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ στὴ Μερσίνα ἀντίστοιχα, ἔθεσαν ἐκ νέου τὸ πρόβλημα ἐπὶ τάπητος. Τὸν Μάρτιο τοῦ 1920 ἡ ἑλληνικὴ κοινότητα Ἀδάνων δείχνει διατεθειμένη νά ἀποδεχθῆ τὴ χειροτονία μητροπολίτη ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας «ὑπὸ τὸν ὄρο νά διορισθῇ ὁ ὑποδεικνυόμενος ἀπὸ τὴν ἐπαρχίαν». ⁵³ Συστήνεται μάλιστα ἐπιτροπὴ ἀπὸ τὸν Ἀχιλλέα Συμεώνογλου καὶ τὸν ἀραβόφωνο Ἀλέξανδρο Βαρπούρη γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας. Ἡ ἀπόφαση αὐτὴ στὴν πραγματικότητα μᾶς πληροφορορεῖ γιὰ τὶς νέες διεργασίες ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ διευθέτηση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος. Ὁ πατριάρχης Ἄντιοχείας Γρηγόριος ἐμφανίζεται πλέον διατεθειμένος νά ἐξετάσει μίᾶ τέτοια λύση, ὡστόσο οἱ διαπραγματευτοὺς διαρκοῦν γιὰ περισσότερο ἀπὸ ἓνα χρόνο, πρὶν νά γίνει γνωστὸ τὸ

52. Ὑπόμνημα ἐπαρχίας Ἀδάνων περὶ τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος (Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, φάκ. 35, 16 Ἰουλίου 1912).

53. Βλ. Ἀπόφαση Γενικῆς Συνέλευσης Κοινότητος Ἀδάνων μὲ ἡμερομηνία 3/16 Μαρτίου 1920, Κώδικας Ἀδάνων 410.

ὄνομα ἀποδεκτοῦ ὑποψηφίου γιὰ τὸ θρόνο τῶν Ἀδάνων. Πρόκειται γιὰ τὸν ἀρχιμανδρίτη Ἀρχοντάκη ὁ ὁποῖος προτάθηκε ἀπὸ τὸν μητροπολίτη Σμύρνης Χρυσόστομο. Στὰ Ἀδανα ἡ ἐπιλογή τοῦ κ. Ἀρχοντάκη γίνεται δεκτὴ μὲ ἐνθουσιασμό ὡς ἡ μόνη λύση: «ὁ λαὸς ἀπειλεῖ ἐν ἐναντία περιπτώσει νὰ ἀποταθῇ ἀπ' εὐθείας καὶ ἄνευ οὐδεμίας διατυπώσεως εἰς τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ζητῶν ἄμεσον ἀποστολὴν Μητροπολίτου τῆς ἐκλογῆς του χωρὶς κἂν νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰς μέχρι τοῦδε θυσίας ἐπαρχίας πρὸς περιφρούρησιν τοῦ ἐθνικοῦ καθεστώτος τῆς ἐπαρχίας».⁵⁴ Γιὰ λόγους πού δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς ἡ κοινότητα τῆς Μερσίνας ἐμφανίζεται διαστασιακὴ πρὸς αὐτὴ τὴν προοπτικὴ. Οἱ ἐπιστολὲς τῆς κοινότητος τῶν Ἀδάνων πρὸς αὐτὴν τῆς Μερσίνας εἶναι ἐπικριτικὲς τὴν ἴδια στιγμὴ πού τὴν προτρέπει νὰ συντονίσουν τὶς ἐνέργειές τους: «εἰς τὴν περίπτωσιν κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ πατριάρχης δεχθῆ τὴν ἡμετέραν ἀποψιν οἱ ἀπερχόμενοι εἰς Δαμασκὸν [οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοτήτων] ὑποδείξωσι ἄμέσως ὡς ὑποψήφιον τῆς ἐπαρχίας τὸν Ἀρχιμανδρίτην Ἀρχοντάκη ὅπως μὴ ἀπωλεσθῆ ἐπὶ ματαίῳ ὁ πολῦτιμος χρόνος».⁵⁵ Ὡστόσο ὁ χρόνος εἶναι πολῦτιμος γιὰ ἓνα λόγο πού κανεὶς (;) δὲν φαντάζεται: τὴν ἐκδίωξη τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὴν καταστροφὴ τῆς Σμύρνης. Οἱ κοινότητες τῆς Κιλικίας θὰ ἀκολουθήσουν τὴ μοῖρα τῶν ἑλληνορθόδοξων πληθυσμῶν ἓνα χρόνο ἀργότερα. Ἡ ἀδιανόητη ἕως τότε προοπτικὴ τῆς ἐγκατάλειψης τῶν ἐδαφῶν αὐτῶν, μαζὶ μὲ τὴ μοῖρα τῆς προσφυγῆς πού τὴ συνόδευσε γίνεται γρήγορα πραγματικότητα. Μπροστὰ στοῦ μέγεθος τῆς τραγωδίας αὐτῆς ἡ λύση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος στὴν Κιλικία, πού ἔτσι καὶ ἄλλως δὲν ἐπιτεύχθηκε, χάνει τὸ νόημά της καθὼς δὲν ὑπάρχουν πλέον οἱ πληθυσμοὶ τοῦς ὁποίους αὐτὴ θὰ ἐξυπηρετοῦσε.

III

Ἡ παρουσίαση τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος καθὼς καὶ τῶν ἀντιδράσεων καὶ τῆς πολιτικῆς τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία ἐπιτρέπουν νὰ προσεγγίσουμε εὐκολότερα τὸ ζήτημα τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ιδεολογίας στὴν περιοχή. Οἱ κοινότητες αὐτές, πέραν τῆς ἀρνητικῆς στάσης καὶ τῶν ὀξυμένων σχέσεων πού διατήρησαν ἀπέναντι στοῦ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας, ἐφάνισαν καὶ συγκεκριμένα αἰτήματα. Ὡστόσο δὲν θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ θεωρήσει τὰ αἰτήματα αὐτὰ φυσικά οὔτε νὰ πιστέψει ὅτι ἡ διαμόρφωσή τους ἦταν ἀβίαστη. Κατ' ἀρχάς δὲν πρόκειται μόνο γιὰ τὰ αἰτή-

54. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. τῆς κοινότητος Μερσίνας (5 Ἀπριλίου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

55. Ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Δ.Σ. κοινότητος Μερσίνας (5 Αὐγούστου 1921), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ματα καθεαυτά αλλά και τὸ λόγο πού τὰ συνοδεύει. Ἐπιπλέον δύσκολα μπορεῖ νὰ περάσει ἀπαρατήρητο τὸ γεγονός ὅτι ἡ στάση τῶν κοινοτήτων ἀπέναντι στοῦ Ἄντιοχικοῦ Ζήτημα χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἀσυνέχειες ὡς πρὸς τὴν πρόσληψη τοῦ ζητήματος κατὰ τὴν περίοδο 1900-1922, ἀσυνέχειες πού δὲν περιορίζονται στὴ μορφή ἀλλὰ καὶ στὴν οὐσία τῆς προβληματικῆς πού ὀδήγησε στὴν ἄρθρωσή τους. Τέλος τὰ ἴδια τὰ αἰτήματα δύσκολα μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ἀπλὰ ὡς συνέχεια τὸ ἓνα τοῦ ἄλλου. Θεωροῦμε πὼς ἡ ἀνάλυση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν ἐπαρκεῖ γιὰ τὴν κατανόηση τῆς διάχυσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας, καὶ τὴ συνακόλουθη διαμόρφωση ἐθνικῆς ταυτότητας στὸ χῶρο τῆς Κιλικίας. Ὑποστηρίζουμε τέλος ὅτι ἡ ἄρθρωση τῶν αἰτημάτων αὐτῶν δὲν εἶχε ἐθνικὸ νόημα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀλλὰ τὸ ἀπέκτησε ἀργότερα.

Ὅταν ὁ Μελέτιος Dumanī ἐξήγησε, καὶ τελικὰ ἐπέτυχε, τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ μητροπολίτη Ταρσοῦ καὶ Ἀδάνων Γερμανοῦ, ἡ κοινότητα τῶν Ἀδάνων ἀπέστειλε ἐπιστολὴ μὲ τὴν ὁποία κατακρίνεται ὁ Ἄντιοχείας ὅτι: «...ἀντὶ νὰ ἴδωμεν αὐτὸν ὁρμώμενον ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἡγέτου τῆς ἡμετέρας Ἐκκλησίας “ἀγαπάτε ἀλλήλους” νὰ προσπαθῆ νὰ διδάσκη πρὸς ὄλους τὴν ἀγάπη πρὸς τὸν πλησίον ἐσκέφθη ὅτι ὄφειλε καταστῆσι γνωστὸν τὸ κῦρος τῆς ἑαυτοῦ ἐκλογῆς καὶ νὰ ἐπιβάλῃ ἑαυτὸν διὰ μέσων ἄτινα ἠδύναντο νὰ γεννήσωσι ταραχὰς μεταξὺ μέχρι τοῦδε ἐν ἀγάπῃ καὶ εἰρήνῃ συμβιβασάντων ἀδελφῶν ὀρθοδόξων [Σ.Γ.]...» καὶ τοῦ συστήνεται «ὅπως ... μετριοπαθέστερον καὶ χριστιανικώτερον δρῶν νὰ φροντίσῃ νὰ διευθύνῃ ὅλας αὐτοῦ τὰς ἐνεργείας πρὸς ἕτερον σημεῖον προσπαθῶν ὅπως ἀναγνωρισθῆ ἡ ἐκλογὴ αὐτοῦ παρὰ τῷ οἰκουμένικῳ Πατριαρχείῳ...».⁵⁶ Ἡ σύγκρουση λοιπὸν τῆς κοινότητος μὲ τὸν Ἄντιοχείας ἐμφανίζεται νὰ ἔχει ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ περιεχόμενον καὶ περιγράφεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κοινότητα ὡς σύγκρουση τοῦ συνόλου τῶν ὀρθοδόξων μὲ μία ἀντικανονικὴ ἐκλογὴ χωρὶς νὰ ἀποδίδεται κανένα ἐθνικὸ νόημα οὔτε στίς πράξεις τοῦ πατριάρχη οὔτε στίς πράξεις τῆς κοινότητος. Μετὰ μάλιστα τὴν ἀπομάκρυνση τοῦ Γερμανοῦ ὁ πατριάρχης Μελέτιος καταγγέλεται γιὰ «ἀντιχριστιανικὰς πράξεις καὶ τὰ σατανικὰ διαβήματα πρὸς διατάραξιν τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης».⁵⁷ Μὲ αὐτὴ τὴν ἀφετηρίαν τὸ πρῶτο αἶτημα πού διαμορφώνει ἡ κοινότητα Ἀδάνων ἀφορᾷ στὴν ἀποστολὴ ἀρχιερέα ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως. Ὅπως ἀναφέρεται σχετικὰ στὴν αἴτηση πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο ὁ ἀρχιερέας αὐτὸς πρέπει νὰ εἶναι «ρέκτης τῆς τουρκικῆς» καὶ ἐν πάσῃ περιπτώσει νὰ εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐπαναφέρει τὴν τάξιν στὴν κοινότητα. Οἱ λόγοι τοῦ αἰτήματος ἀναφέρονται μὲ σαφήνεια. Ὅπως δηλώνεται στὴν ἴδια ἐπιστολὴ λόγω τῆς ἀπουσίας μητροπολίτη ἀπὸ τὴν

56. Ἐπιστολὴ Κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας (21 Μαρτίου 1900), Κώδικας Ἀδάνων 409.

57. Τηλεγράφημα πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας (21 Μαρτίου 1900).

ἐπαρχία εἶχε ἐπέλθει: «χαλάρωσις τῶν δεσμῶν τῆς ἀγάτης καὶ ἐμάρανεν ὁ ζῆλος πολλῶν ... [ἐνῶ] ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρὸς τε τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα, πολλὰ διαφοραὶ μεταξὺ συζύγων ἢ καὶ ἄλλων προσώπων μένουσιν ἐκκρεμείς, ἄλλαι δὲ διαφυγοῦσαι τὴν δικαιοδοσίαν τῆς δημογεροντίας ἐλύθησαν κακῶς καὶ ἐναντίον τῶν κανόνων τῆς Ἐκκλησίας τῇ προτροπῇ ἑτεροδόξων. Ἐνιοὶ δὲ ἤρξαντο τείνοντες οὓς καὶ εἰς ξένας διδασκαλίας καὶ κίνδυνος ἐντεῦθεν μέγας ἂν ἐξακολουθήσῃ οὗτος οὐ μόνον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ ἐκπαιδευτήρια ἡμῶν».⁵⁸ Ὁ λόγος τῆς κοινότητος Ἀδάνων δίνει ἔμφραση στὴν ἐκκλησιαστικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης καὶ στὴν ἀναστάτωση ποὺ εἶχε ἐπιφέρει ἡ ἀπουσία ἀνώτατου ἱερέα γιὰ τόσο μεγάλο διάστημα. Ἐπιπλέον ἡ ἐπιστολὴ ἐπαναφέρει στὸ προσκῆνιο τὴν βαθύτατη δυσπιστία τῆς ὀρθόδοξης κοινότητος πρὸς τὶς δυτικὲς ἱεραποστολὰς καὶ τὶς πιθανὲς ἐπιδράσεις τους στὴ συνοχὴ τῆς κοινότητος ἢ ὅποια, ὅπως προκύπτει, ἐξακολουθεῖ νὰ στηρίζεται σὲ θρησκευτικὰ κριτήρια. Στὴν ἐπιστολὴ ἡ δημογεροντία τῆς κοινότητος ἀποδίδει καὶ τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖο ἡ ἴδια προσλαμβάνει τὴν κοινότητα Ἀδάνων: «[ἡ κοινότητα Ἀδάνων] καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν στερεῶς ὁμως ἔχοντες τῶν πατρῶν, μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ... Ἐκ τῆς τοιαύτης αὐτῆς χριστιανικῆς πολιτείας ἀνταπεξέροχο ἐρρωμένως ἐν μέσῳ ἁλλοδαπῶν συνοίκων καὶ ἄλλων ποικίλων προσηλυτιστικῶν ἐταιριῶν... λύουσα ὑπὲρ αὐτῆς ... πᾶν τὸ κατ' αὐτῆς ἀπρόοπτον». Ἐδῶ ἡ ἀναγνώριση στοιχείων ἑτερότητας (*ἐκ μελῶν διαφόρων τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν*) ὑπόκειται στὴν καταλυτικὴ κυριαρχία τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας ὡς παράγοντα συνοχῆς τῆς κοινότητος (*μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διατελεῖ*). Δὲν πιστεύουμε ὅτι πρόκειται γιὰ λεκτικὸ σχῆμα ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποτύπωση τῆς κυριαρχῆς πρόσληψης σχετικὰ μὲ τὴ φυσιογνωμία τῆς συλλογικῆς ταυτότητας. Δὲν εἶναι μάλιστα τυχαῖο τὸ γεγονὸς ὅτι λίγο νωρίτερα οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Κιλικίας ἀποκαλοῦνται Γραικοί, ἕνας ὄρος ὁ ὁποῖος κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ σηματοδοτεῖ τὴν ἐκκλησιαστικὴν/θρησκευτικὴν σύσταση τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητος γενικῶς. Ξανὰ λοιπὸν παρουσιάζεται ἡ ἀπουσία ἐθνικοῦ νοήματος ὄχι μόνον στὶς πράξεις καὶ τὰ αἰτήματα τῆς κοινότητος ἀλλὰ καὶ στὴν ἀντίληψη ποὺ ἡ ἴδια πρόβαλε γιὰ τὴν φυσιογνωμία τῆς.

Τὸ ἴδιο θὰ μπορούσαμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε καὶ γιὰ τὶς ἀντιδράσεις ποὺ ἔξεσπασαν στὴ Μερσίνα καὶ τὰ Ἄδανα κατὰ τὴν ἐγκατάσταση τοῦ μητροπολίτη Ἀλεξάνδρου Ταχχάν. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει τὰ ἐκτεταμένα ἐπεισόδια τῆς Μερσίνας φαίνεται πῶς ὀφείλονται στὸ γεγονὸς ὅτι ἡ ἐγκατάσταση τοῦ νέου μητροπολίτη θεωρήθηκε ὡς παραβίαση τῶν κανόνων τῆς

58. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητος Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως (12 Αὐγούστου 1901), Κώδικας Ἀδάνων 410.

ἐκκλησίας για τὴν υπεράσπιση τῶν ὁποίων οἱ ὀρθόδοξοι τῆς περιοχῆς ἐμφανίζονταν διατεθειμένοι νὰ φθάσουν ἀκόμη καὶ στὰ ἄκρα. Στὸ λόγο πού περιγράφει καὶ τὸ σκεπτικό καὶ τὶς πράξεις τῶν κοινοτήτων δὲν βρίζουμε καμία νύξη πού νὰ τοὺς ἀποδίδει κάποιο ἔθνικό νόημα. Πρόκειται για πράξεις ὀρθοδόξων μὲ κυρίαρχη θρησκευτική συνείδηση πού ἀντιδρῶν στὴν καταπάτηση τῶν ὄσων οἱ ἴδιοι θεωροῦν ὡς δίκαια τῆς ἐκκλησίας καὶ μὲ τὰ ὁποῖα αἰσθάνονται πὼς ταυτίζονται ἅμεσα. Οἱ κοινότητες ἐξακολουθοῦν νὰ συμπεριφέρονται συλλογικά ὡς προασπίζουσες τὴ χριστιανικὴ ὁμόνοια τὴν ὁποία ἀπειλεῖ μὲ τὶς πράξεις τοῦ ὁ πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ ἐκκλησιαστικό αἴτημα τῆς ἀποστολῆς ἱεράρχη ἀλλὰ καὶ ἡ κυρίαρχη θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσης, σὲ καμία περιπτώση δὲν ἀποτελοῦν ἐπίφραση πού ὑποκρύπτει μίαν ἔθνικὴ διάσταση, ἀλλὰ ἔχουν ἀξία ἀπὸ μόνα τους καὶ δὲν χρειάζονται τὴν ἐπίκληση τῆς τελευταίας για νὰ ἀποκτήσουν νόημα.

Θὰ μπορούσε βέβαια νὰ ἰσχυρισθεῖ κανεὶς ὅτι ἡ ἀπουσία ἐκφορᾶς ἀνάλογων αἰτημάτων θὰ μπορούσε νὰ ὀφείλεται σὲ παράγοντες ὅπως ὁ φόβος τῶν τουρκικῶν ἀρχῶν. Ἀλλὰ κάτι τέτοιο ὄχι μόνον δὲν εἶναι σωστό, καθὼς βρῖθουν τὰ κείμενα περὶ «ἐθνικῶν δικαίων» τὴν ἐποχὴ ἐκείνη, ἀλλὰ διαψεύδεται καὶ ἀπὸ τὴν στάση τῆς ἴδιας τῆς κοινότητας Ἀδάνων λίγα χρόνια ἀργότερα. Ὅταν τὸ 1908 ἡ κοινότητα ἐπαναφέρει τὸ αἴτημά της πρὸς τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο για ἀποστολὴ ἀνώτατου ἱεράρχη στὴν ἐπαρχία, ἡ βάση τοῦ ἐπιχειρήματος ἔχει μετατοπισθεῖ: «Μένουσα ἡ ἐπαρχία ἀνευ πνευματικοῦ ἀρχηγοῦ [...] βλάπτεται θρησκευτικῶς καὶ ἔθνικῶς [Σ.Γ.]. Ὁ θρησκευτικὸς ζῆλος ἤρξαστο νὰ μαραινέται καὶ τὸ ἔθνικόν φρόνημα νὰ καταπίπτει διότι ψυχρότης καὶ ἀδιαφορία ὁσημέραι παρατηρεῖται πρὸς τὴν ἐκκλησίαν καὶ τὰ κοινὰ ἡμῶν πράγματα [...] οἱ ἐνταῦθα παντοῖοι τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ [Σ.Γ.] ἔχθροι ἐπωφελοῦμενοι ἤρξαντο συστηματικῶς πρὸς ἐξόντωσιν τῶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων ἐργαζόμενοι...».⁵⁹ Ἔτσι δίπλα στὸ θρησκευτικό λόγο προστίθεται εὐθαρσῶς καὶ ἡ ἔθνικὴ ἀναφορά. Τὸ θρησκευτικό παῦει νὰ μονοπωλεῖ τὴν ὑπόσταση τῆς κοινότητας μετὰ τὴν παράλληλὴ ἐμφάνιση ἀναφορᾶς στὸ ἔθνικό. Ἡ κοινότητα πλέον ἐμφανίζεται ὄχι μόνον ὡς ὀρθόδοξη ἀλλὰ καὶ ὡς ἑλληνικὴ. Εἶναι μάλιστα αὐτὴ ἡ δευτέρη ιδιότητα ἡ ὁποία φαίνεται πὼς ὀργανώνει πλέον τὶς ἀντιλήψεις για τὴ φύση τῆς κοινότητας, τὴ συνοχὴ της καὶ τὶς ἀπειλές πού δέχεται. Ἔτσι ἡ ἀπαίτηση για ἐνθρόνιση «ὁμογενοῦς»,⁶⁰ δηλαδή Ἑλληνα τὸ γένος μητροπολίτη στὴν ἐπαρχία Ἀδάνων, ἀποκτᾶ νόημα ὡς ἔθνικό αἴτημα. Ἡ ἀπαίτηση αὐτὴ πάντως, ἡ ὁποία ζητᾶ ἀναφέρεται σὲ ἔγγραφα τῆς κοινότητας μόλις τὸ 1911, δὲν ἔχει σχέση μὲ προηγούμενες

59. Βλ. Ἐπιστολὴ κοινότητας Ἀδάνων πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, (22 Ὀκτωβρίου 1908), Κώδικας Ἀδάνων 410.

60. Βλ. Ψήφισμα Δημογεροντίας Ἀδάνων, 9 Ἰουλίου 1911, Κώδικας Ἀδάνων 1911.

ἐκκλήσεις πρὸς τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως γιὰ ἐγκατάσταση ἀρχιερέα. Τότε οἱ κοινότητες ζητοῦσαν ἱερέα πού νά μπορεῖ νά ἐπαναφέρει τοὺς ὀρθοδόξους στὸ «δρόμο τοῦ Θεοῦ» καὶ νά ἀποκαταστήσει τὴν τραυματίσα ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ τῆς ἐπαρχίας προτάσσοντας καὶ τὴν ἀνάγκη νά γνωρίζει τὴν τοιχοκίχ, ιδιότητα ἢ ὅποια, εἶναι ἀλήθεια, παραμένει ὡς ζητούμενο καὶ στὴν αἴτηση τοῦ 1908. Ἐν τέλει ἡ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς μητροπολίτη συνδυάστηκε μὲ τὴν ἀπόφαση τῆς ἀπόσχισης ἀπὸ τὸν Θρόνο Ἄντιοχείας καὶ τὴν σύνδεση μὲ τὸ Πατριαρχεῖο Κωνσταντινουπόλεως, μετὰ τὰ ὅσα προηγήθηκαν κατὰ τὴν ἀπόπειρα τοῦ Πατριαρχείου Ἄντιοχείας νά ἐπιβάλλει στὴ μητρόπολη τῶν Ἀδάνων τὸν μητροπολίτη Τύρου-Σιδῶνος Ἡλία. Ἔχουμε ἤδη ἀναφερθεῖ στις πολιτικὲς καὶ διπλωματικὲς πλευρὲς αὐτῆς τῆς στάσης καὶ δὲν χρειάζεται νά ἐπανεέλθουμε ἐδῶ. Ἄρκει μόνον νά σημειώσουμε ὅτι ἡ τελικὴ ὑπαναχώρηση ἀπὸ τὴν πρόθεση ἀπόσχισης ἀπὸ τὸ Πατριαρχεῖο Ἄντιοχείας μπορεῖ νά ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι ὁ ἀρχιμανδριτὴς Καραπατάκης καὶ τὸ ἑλληνικὸ ὑποπροξενεῖο Μερσίνας ἔπεισαν πράγματι τὶς ἑλληνορθόδοξες κοινότητες τῆς Κιλικίας ὅτι αὐτὴ δὲν συνάδει μὲ τὰ εὐρύτερα «ἐθνικὰ συμφέροντα» ὅπως τὰ διατύπωνε τὸ Ἑλληνικὸ Ὑπουργεῖο τῶν Ἐξωτερικῶν. Ἀπλά, στὰ 1912, τὸ ἀκροατήριό ἦταν πιθανὸν περισσότερο πρόθυμο νά υἱοθετήσῃ μία τέτοια προβληματικὴ καθὼς ἡ κυρίαρχη μέχρι τότε ταυτότητα τῆς θρησκευτικῆς κοινότητας εἶχε αἰσθητὰ μετατοπισθεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ τοῦ ἐθνικοῦ. Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ ἔπρεπε νά διερωτηθοῦμε καὶ κατὰ πόσον ἡ προβολὴ τοῦ αἰτήματος γιὰ ἐγκατάσταση Ἑλλήνα μητροπολίτη στὰ Ἄδανα ἦταν ἀνεξάρτητη τῆς δράσης τοῦ ἑλληνικοῦ ὑποπροξενείου στὴ Μερσίνα. Ὅπως ἔχουμε ἤδη ἐπισημάνει, ὁ Ἑλληνας ὑποπρόξενος Ἄ. Πανᾶς, εἶχε τακτικὴ ἐπαφὴ μὲ μέλη τῆς κοινότητας Μερσίνας ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων, γιὰ τὴν υλοποίηση τῆς πολιτικῆς πού ἔπρεπε νά ἀκολουθηθεῖ, ὅπως συχνὰ μαρτυρεῖ καὶ ὁ ἴδιος. Βέβαια θὰ ἦταν ὑπερβολὴ νά ἀποδώσουμε τὸ αἶτημα αὐτὸ ἀποκλειστικὰ στὸν Ἑλληνα ὑποπρόξενο. Κάτι τέτοιο θὰ ἦταν ἀδύνατο νά συμβεῖ ἂν δὲν ὑπῆρχε τὸ κατάλληλο ἔδαφος. Ἐξᾴλλου ὁ ἴδιος ὁ Ἄ. Πανᾶς ἀναφέρει ὅτι ἡ ἀπαίτηση γιὰ ἐνθρόνιση ὁμογενοῦς στὸ μητροπολιτικὸ θρόνο Ἀδάνων προήλθε ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς τοπικὲς κοινότητες ἔστω καὶ ἂν ὁ Ἑλληνας ὑποπρόξενος δὲν σχολιάζει καθόλου τὴν ὑστερη ἐμφάνισή του καὶ τὸ ἐμφανίζει ὡς ἀνεκθῆκεν ἐκφραζόμενο. Ἀποψὴ μας πάντως εἶναι ὅτι τὸ αἶτημα τῆς ἀποστολῆς Ἑλλήνα μητροπολίτη δὲν ἐκφράστηκε ρητὰ παρὰ ἀργότερα. Οἱ ἑλληνορθόδοξες κοινότητες ζητοῦσαν, βέβαια, τὴν ἀποστολὴ ἱεράρχη ὁ ὅποιος νά διαθέτει τὰ κατάλληλα προσόντα ἀλλὰ δὲν ἔθεταν, ἀρχικὰ τουλάχιστον, τὸ θέμα μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο.⁶¹ Ἡ οὐσία πάντως εἶναι

61. Ἐνδεικτικὴ ἴσως εἶναι ἡ εἰρηνικὴ ἐπιστολὴ πού ἀπέστειλε ὁ Πατριάρχης Ἰωακείμ Γ' στὸν Ἄντιοχείας Γρηγόριο γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν σχέσεων τῶν δύο ἐκκλησιῶν τὸ 1909. Ἐκεῖ ἀναφέρεται καὶ τὸ ζήτημα τοῦ μητροπολιτικοῦ θρόνου Ἀδάνων καὶ τοῦ

δι στη διαμάχη με το Πατριαρχείο Ἀντιοχείας αποδίδεται πλέον ὄλο και περισσότερο ἔθνικὸ νόημα παρ' ὅτι διατήρησε τὴν ἐκκλησιαστικὴ τῆς μορφῆ.

Ὅσοσο ἂν ἡ μεταλλαγὴ αὐτὴ στὴν ἀντιμετώπιση τοῦ μητροπολιτικοῦ ζητήματος τῶν Ἀδάνων ἐγγράφει τὴ στάση τῶν κοινοτήτων τῆς Κιλικίας στὴν «ἐθνικὴ ὑπόθεση» ἢ ἀποτύπωση τοῦ ἔθνικου φρονήματος στὴ συλλογικὴ ταυτότητα ἀπαιτεῖ παράλληλα τὴ διατύπωση καὶ ἀποδοχὴ συγκεκριμένων ἀναλυτικῶν τόπων ποὺ δὲν ἀποτελοῦν ἀπλὰ προσαρτήματα ἀλλὰ συμμετέχουν ἐνεργᾶ στὴν ἀποτύπωση αὐτῆ. Οἱ τόποι αὐτοὶ δὲν ὀρίζονται ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα ἀλλὰ ἐπικοινωνοῦν συνεχῶς με τὸ σκηναϊκὸ ποὺ ἡ ἐξέλιξή του δημοῦργησε. Ὁ πρῶτος τόπος ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσει ἀφορᾶ τὴν, ἐμφανὴ πλέον στὰ 1910, διάκριση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὀρθοδόξων στὴν Κιλικία μία διάκριση ποὺ ἂν καὶ εἶχε θρησκευτικὴ ἀφετηρία ἐπενδύθηκε καὶ με τὰ ἔθνικα χρώματα. Στὰ 1911 ἡ κοινότητα τῶν ἀραβοφῶνων τῆς Μερσίνας ποὺ ἀκολουθεῖ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας στὶς ἐπιλογές του καὶ ἐμφανίζεται νὰ ἀντιτίθεται στοὺς Ἑλληνες ὀρθοδόξους ἀναφέρεται ὡς ἀραβικὴ καὶ καταμετρεῖται ἐπιπλέον με ἀκρίβεια: 1.000 περίπου ἄτομα με ἓνα ἱερέα καὶ μία ἐκκλησία.⁶² Συναντοῦμε δηλαδὴ ξανά στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας τὴν ἀποδοχὴ τῆς διαίρεσης τῶν ὀρθοδόξων με βάση τὰ λεγόμενα ἐθνολογικὰ κριτήρια καὶ συγκεκριμένα τὴ γλῶσσα. Θὰ μπορούσε βέβαια κανεὶς νὰ διερωτηθεῖ σὲ ποῖο βαθμὸ τὰ κριτήρια αὐτὰ ἦσαν ἤδη δεδομένα καὶ ἀποδεκτά. Κατὰ πόσο με ἄλλα λόγια οἱ ὑπάρχουσες ἀναπαραστάσεις τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας ἀποδίδουν στὴν ὁμάδα τῶν ἀραβοφῶνων ἔθνικὴ ὑπόσταση ἢ ἡ ἔθνοτικὴ ἑτερότητα τῶν ἀραβοφῶνων ὀρθοδόξων ἐπινοεῖται ἐκ τῶν ὑστέρων με βάση τὴ στάση τους ἀπέναντι στοῦ μητροπολιτικοῦ ζήτημα τῶν Ἀδάνων καὶ τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας. Προσωπικὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ χρῆση ἐθνολογικῶν κριτηρίων, ἰδίως δὲ ἡ ἀνάδειξή τους σὲ κυρίαρχους παράγοντες ἀνάγνωσης τῆς καθημερινῆς πραγματικότητας, εἶναι νεότερη καὶ δύσκολα μπορεῖ νὰ συγκαλύψει τὶς ἀσυνέχειες καὶ τὶς ποικίλες διαιρέσεις σὲ αὐτὸ ποὺ καλοῦμε συλλογικὴ ταυτότητα τῆς κοινότητας. Τὸ πρῶτο φυσικὰ ἐρώτημα τὸ ὁποῖο προκύπτει ἀφορᾶ στὶς ἀντιλήψεις σχετικὰ με τὴ σύνθεση τῆς κοινότητας

αἰτήματος τῶ κατοικῶν οἱ ὅποιοι τοῦ ἐξέφρασαν «τὸν πόθον ἵνα ἔχωσιν ἀρχιερέαν ἀρετόν». (Βλ. *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 33 (1909), σ. 290). Δύσκολα βέβαια θὰ ἔθεταν θέμα Ἑλλῆνα μητροπολίτη στὸν Πατριάρχη ἀλλὰ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι καὶ τὸ αἶτημα αὐτὸ εἶχε τότε διατυπωθεῖ. Ἀντίθετα τὰ ὅσα γνωρίζουμε μᾶς κάνουν νὰ πιστεύουμε ὅτι ἡ διατύπωση τοῦ σχετικοῦ αἰτήματος ἐμφανίσθηκε ῥητὰ ἀργότερα.

62. Ὑπόμνημα Ἐπαρχίας Ἀδάνων-Ταρσοῦ πρὸς τὴν Ἱερὰν Σύνοδον Ἀντιοχείας, (δ.π.). Ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης ἐπιχειρῶντας νὰ προσεγγίσει τὴν ἐθνολογικὴ σύσταση τοῦ μιχρασιατικοῦ πληθυσμοῦ νιοθετεῖ τὸν ἀριθμὸ αὐτὸ τὸν ὁποῖο συνδέει ἄμεσα με τοὺς ἀραβοφῶνους ὀρθοδόξους ποὺ «ἀπέβαλον τὴν ἔθνικὴν αὐτῶν Ἑλληνικὴν συνείδησιν ὑπὸ τὰς πιέσεις καὶ τὰς ἐξαγορὰς τῶν Ῥώσων» (Γ. Κ. Σκαλιέρης, *Λαοὶ καὶ Φυλαὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας*, Ἀθήνα 1922, β' ἔκδοση 1990, σ. 207).

καί τῆ θέσῃ τῶν ἀραβοφώνων σέ αὐτή· ἢ γιὰ νά διατυπώσουμε τὸ ζήτημα κάπως διαφοροετικά, μὲ ποιὸ τρόπο ἔγινε κατανοητὴ ἡ γλωσσικὴ ἰδιαιτερότητα τῶν ἀραβοφώνων μέσα σὲ ἓνα πληθυσμὸ ὀρθοδόξων ποὺ σὲ καμία περίπτωσῃ δὲν χρησιμοποιοῦσε μία ἐνιαία γλώσσα. Μὲ ποιὸ τρόπο δηλαδὴ ἀναδείχθηκε ἡ σημασία τῆς ἀραβικῆς γλώσσας ὡς κριτήριου ἐθνικῆς ἑτερότητας σὲ μία κοινότητα ποὺ ἱστορικὰ εἶχε ὀργανωθεῖ ὡς πολὺγλωσση.

«Υπάρχουσι δὲ ἐν αὐτῇ καὶ μέρη ἐν οἷς οὔτε ἐκκλησία οὔτε τέμενος ὀθωμανικὸν ὑφίσταται μόνον δὲ διακριτικὸν τῆς ἐθνότητος εἶναι ὅτι οἱ μὴ μουσουλμάνοι καλοῦνται ἀπλῶς *χριστιανοί* (*χριστιανλάρ*) ἀδιάφορον ἂν οἱ χριστιανοὶ οὗτοι εἶναι Εὐρωπαῖοι, ἂν εἶναι τοῦ δυτικῆς ἢ ἀνατολικῆς δόγματος, ἂν εἶναι Ἑλλήνες ἢ Ἀρμένιοι. Ὅτε π.χ. ἐν *Κιρίκ χάν*, ἀσημοτάτῳ χωριδίῳ μόλις ὑπὸ τριάκοντα οἰκογενειῶν Τούρκων καὶ Ἀρμενίων γεωργῶν καὶ ξενοδόχων οἰκουμένῳ [...] ἠρώτησα τὸν ξενοδόχον περὶ τῶν κατοίκων, ἀπάντησέ μοι ὅτι ἦσαν μωαμεθανοὶ καὶ χριστιανοί, ἠγγόνει δὲ ὅτι οἱ χριστιανοὶ οὗτοι ἦσαν Ἀρμένιοι».⁶³ Αὐτὰ ἀναφέρει ὁ Β. Α. Μυστακίδης, ἔφορος ἀρχαιοτήτων στὸ ὀθωμανικὸ μουσεῖο τῆς Πόλης, ὁ ὁποῖος περιηγήθηκε στὴν περιοχὴ τῆς Συρίας στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα. Οἱ παρατηρήσεις του, βέβαια, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἀφοροῦν ἓνα μικρὸ καὶ ἀπομακρυσμένο μέρος τῆς Συρίας. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅμως ὅτι στεροῦνται καὶ ἀξίως διότι ἀφ' ἐνός καταγράφουν τὴν ἀναπαράστασῃ τῆς κυρίαρχης παλαιότερα διάκρισης, χριστιανοί/μουσουλμάνοι, καὶ ἀφ' ἑτέρου πιστοποιοῦν τὴ συντήρησῃ τῆς διάκρισης αὐτῆς, ὡς κυρίαρχης ἀναπαράστασης, ἔστω καὶ σὲ ἓνα ἀπομακρυσμένο σημεῖο τῆς αὐτοκρατορίας. Μὲ ἄλλα λόγια οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μυστακίδη ἐπισημαίνουν μία ἀσυνέχεια στὴν εἰκόνα ποὺ μεταβιβάζεται ἀπὸ τὴ βιβλιογραφία τῆς ἐποχῆς, καὶ τὶς μεταγενέστερες ἐρμηνεῖες τῆς. Πρόκειται πάντως γιὰ μία ἀσυνέχεια μὲ σημασία καθὼς ὑποδεικνύει τὴν κυρίαρχη θέσῃ τῆς θρησκείας στὶς συλλογικὲς ταυτότητες, κάτι ποὺ ἀφορᾷ ὄχι μόνον τοὺς μουσουλμάνους ἀλλὰ καὶ τοὺς μὴ μουσουλμάνους. Ἐδῶ ἀκριβῶς συναντοῦμε τὴν περίπτωσῃ τῶν ἀραβοφώνων ὀρθοδόξων τῆς Κιλικίας οἱ ὁποῖοι κατ' ἀρχὴν συμμετέχουν σὲ μία θρησκευτικὴ κοινότητα, αὐτὴ τῆς χριστιανικῆς ὀρθοδοξίας, χωρὶς ἀπαραίτητα νά διαχωρίζονται ἀπὸ τοὺς ὑπολοίπους ὀρθοδόξους μὲ βάση ἄλλα κριτήρια. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ δεύτερο σημεῖο τὸ ὁποῖο θὰ θέλαμε νά ἐπισημάνουμε. Στὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα οἱ ἀραβοφώνοι προσηγοροῦνται κυρίαρχα, ἂν καὶ ὄχι ἀποκλειστικά, μὲ βάση τὴ θρησκευτικὴ τους ταυτότητα καὶ ἡ κατηγοριοποίησή τους μὲ «ἐθνολογικά» π.χ. κριτήρια δὲν φαίνεται νά ἔχει νόημα. Ὁ Μυστακίδης, ὁ ὁποῖος ὑποθέτουμε ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἔννοια τῆς ἐθνότητος, ἐπιχείρησε νά καταγράψει τὴν ἐθνολογικὴ κατάστασῃ τῆς Συρίας μὲ ἓνα ἐξαιρετικὰ παράδοξο ἀποτέλεσμα. Στὸν «Κατάλογο τῶν κατοί-

63. Β. Α. Μυστακίδης, «Αἱ ἑτερόδοξοι κοινότητες ἐν Συρίᾳ καὶ τὰ ἐν αὐταῖς σχολεῖα», *Ἐκκλησιαστικὴ Ἀλήθεια*, τόμ. 21 (1897-1898), σ. 126.

κων τῆς Συρίας κατά φυλὰς καὶ θρησκείας» ὁ ὁποῖος ἐπισυνάπτεται στὸ πόνημα ποὺ ἀναφέραμε καί, σύμφωνα μὲ τὸν συντάκτη του, «δίδει ἔννοιάν τινα τῶν ἐν τῇ εὐρείᾳ ταύτῃ ἐπαρχία πραγμάτων»,⁶⁴ συμπεριλαμβάνονται μαζὶ μὲ τὶς θεωρούμενες «ἔθνικῆς» κοινότητες καὶ οἱ ἀραβόφωνοι στοὺς ὁποίους ὁμοῦς ἀποδίδεται μίᾳ τελείως διάφορη κατηγοριοποίηση. Ἔτσι πέραν τῶν Τούρκων, τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ἀρμενίων, οἱ ἀραβόφωνοι χωρίζονται οὔτε λίγο οὔτε πολὺ σὲ δεκαπέντε κατηγορίες μὲ κυρίαρχη ἀναφορά ὡς πρὸς τὸ θρήσκευμα, ἀνάμεσα στὶς ὁποῖες καταγράφονται οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ ἄραβες, οἱ ὀρθόδοξοι καὶ καθολικοὶ σύροι, οἱ μαρωνίτες, οἱ λατίνοι, οἱ βεδουῖνοι, οἱ μελχίτες, οἱ δροῦσοι, οἱ ἰσμηλίτες κ.ἄ. Ὁ κατάλογος αὐτὸς ἀναπαριστᾷ εὐγλωττα τὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τοὺς ἀραβόφωνους, καὶ συνεπῶς καὶ γιὰ τοὺς ἀραβορθόδοξους τῆς Κιλικίας ποὺ ἀποτελοῦσαν, μικρὸ βέβαια, μέρος αὐτῆς τῆς πληθυσμιακῆς ομάδας.

Ὁ προσδιορισμὸς τῆς ταυτότητας τῶν ἀραβοφώνων σὲ σχέση μὲ τὸ θρήσκευμα ἢ τὴ θρησκευτικὴ αἵρεση, μᾶς ἐπιτρέπει νὰ ἐρμηνεύσουμε ἀνάλογα τὴ θέση τῶν ἀραβορθόδοξων τῆς Κιλικίας ὡς μέρος τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας τῆς Κιλικίας, θέση τὴν ὁποία ἀποδέχονταν καὶ τὰ ὑπόλοιπα μέρη τῆς κοινότητας αὐτῆς. Ἄς μὴν ξεχνοῦμε ὅτι ὁ διαχωρισμὸς Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων δὲν ὑφίσταται ὅταν ξεσπᾷ ἡ ἀντιοικηκὴ κρίση καὶ στὶς πράξεις τοῦ Μελετίου Dumani, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε γιὰ ἐνέργειες ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴ «διατάραξη τῆς χριστιανικῆς εἰρήνης», ἐμφανίζεται νὰ ἀντιστέκεται τὸ σύνολο τῆς ὀρθόδοξης κοινότητας ἢ ὁποῖα «καίπερ ἀποτελουμένη ἐκ μελῶν διαφόρων μὲν τὴν πατρίδα καὶ γλώσσαν στερωθῶς ὁμοῦς ἔχουσας τῶν πατρῶν μετὰ χριστιανικοῦ πνεύματος καὶ ὁμονοίας διετέλεσε...». Οἱ ἀραβόφωνοι συνεπῶς, δὲν φαίνεται νὰ διαχωρίζονται ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπη ὀρθόδοξη κοινότητα, κάτι τὸ ὁποῖο ἀποτυπώνεται καὶ στὸ γεγονός ὅτι ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινῶν μὲ τοὺς ὑπόλοιπους ὀρθόδοξους. Ἔτσι γιὰ παράδειγμα στὴν Ταρσό οἱ τριακόσιες περίπου οἰκογένειες τῶν Σύρων ὀρθόδοξων τῆς πόλης ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινῶν μὲ τοὺς ὑπολοίπους Ἑλληνορθόδοξους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Παύλου. Γιὰ νὰ ἀντιμετωπισθοῦν μάλιστα οἱ ἀνάγκες τῆς λειτουργίας σὲ δύο γλώσσες, τὰ ἑλληνικὰ καὶ τὰ ἀραβικά, ὑπῆρχαν δύο ἱερεῖς ποὺ διάβαζαν τὸ Εὐαγγέλιο ὁ ἓνας στὰ ἑλληνικά καὶ ὁ ἄλλος στὰ ἀραβικά.⁶⁵ Ἀλλὰ καὶ στὰ Ἄδανα ἡ μικρὴ ἀραβόφωνη κοινότητα, οἱ πληροφορίες μας ὁμιλοῦν γιὰ δέκα οἰκογένειες ἀραβορθό-

64. Β. Α. Μυστακίδης, *ὁ.π.*, σσ. 133-134.

65. Κ.Μ.Σ., Ἄρχεῖο Προφορικῆς Παράδοσης, Φάκ. ΚΛ 4 (Ταρσός), ἀφήγησις Κ. Ραφούλη. Ἔνας ἄλλος ἀφηγητῆς, ὁ Π. Σαχπέλογλου, ἰσχυρίζεται ὅτι «μέχρι τὸ 1911 ἡ λειτουργία ἐτελεῖτο εἰς τὴν ἑλληνικὴν. Κατόπιν παραπόνων τῶν ἀραβοφώνων προσελήφθη ἀραβόφων ἱερεὺς πρὸς ἰκανοποίησίν των. Οὕτω ἀναγινώσκετο τὸ Εὐαγγέλιον καὶ εἰς τὴν ἀραβικὴν» (ὁ.π.).

δοξων και διακώσεις οικογένειες Σύρων ὀρθόδοξων, ἐκκλησιάζονταν ἀπὸ κοινῆς μὲ τοὺς ὑπολοίπους στὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Νικολάου. Μόνο στὴ Μερσίνα οἱ ἀραβορθόδοξοι εἶχαν τὴ δική τους ἐκκλησία, τὸν Ἅγιο Γεώργιο, τὴν ὁποία ὡστόσο χρησιμοποιοῦσαν καὶ οἱ ὑπόλοιποι ὀρθόδοξοι πρὶν κτιστεῖ ὁ μέγας ναὸς τοῦ Ἁγίου Γεωργίου τὸ 1885.⁶⁶ Ἀλλὰ καὶ τὶς κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς ἐπαφές, ὅπως καὶ τὶς ἐπιγαμίες ἀνάμεσα στοὺς ὀρθόδοξους τῆς Κιλικίας, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀραβορθόδοξων σὲ καμία περίπτωσι δὲν περιορίζε ἡ διαφορετικὴ γλῶσσα.⁶⁷

Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἐπισημάνουμε καὶ τὴν πολιτικὴ διάσταση τῆς ὑπόθεσις. Οἱ ἐκθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ προξενείου τῆς Μερσίνας μεταφέρουν καὶ αὐτὲς ἓνα κλίμα ρευστότητας ἀκόμη καὶ γιὰ θέματα στὰ ὁποῖα ὑποτίθεται ὅτι ἡ στάσις τῶν ὀρθόδοξων μὲ ἑλληνικὸ φρόνημα ἦταν ἀραγῆς. Ἐναφερόμαστε κυρίως στὰ προβλήματα ποὺ δημιουργοῦσε στὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἡ διάθεσις πολλῶν ἑλληνορθόδοξων νὰ ἀποδεχθοῦν ἱερεῖς ποὺ ἀποστέλλει τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας μετὰ τὴν ἀποκατάστασι τῶν σχέσεων τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας μὲ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο. Ἡ στάσις αὐτὴ ποὺ ἐκδηλώθηκε συγκεκριμένα στὴν περίπτωσι τῆς ἀποδοχῆς ἢ ὄχι τοῦ μητροπολίτη Ἡλία μπορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ μόνο τὸ βαθμὸ ποὺ μίαι μερίδι τῆς ἑλληνορθόδοξης κοινότητις ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποδίδει στὴ διαμάχη ἀποκλειστικὰ ἐκκλησιαστικὸ χαρακτήρα. Ἐδῶ θὰ μπορούσαμε νὰ ἐντάξουμε περιστατικὰ ὅπως τὴν τιμητικὴ ὑποδοχὴ τοῦ μητροπολίτη Ἡλία κατὰ τὴν πρώτη του ἐπίσκεψι στὴν Ταρσό. Οἱ ἐξηγήσεις ποὺ δόθηκαν ἀργότερα στὸν ὑποπρόξενο Ἄ. Πανᾶ ἀπὸ τὸν προεστὸ τῆς Ταρσοῦ Γ. Σιδερικουῖδη, ὅτι «ἐξ ἀβρότητος ἐδέχθημεν τὸν Ἡλία»,⁶⁸ δύσκολα μποροῦν νὰ ἐξηγήσουν αὐτὴ τὴν ἀνδνημ ὑποδοχὴ ἂν δὲν συνέτρεχε καὶ μίαι διάστασι ἀποδοχῆς τοῦ ἱεράρχη στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐκεῖ κοινότητις. Δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ τυχαιῶ τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἄ. Πανᾶς ἐπανάφερε τὸ ζήτημα στὴ «σωστὴ του βάση» ἀπευθυνόμενος στὰ πατριωτικὰ αἰσθήματα τῶν ἐκεῖ ὀρθόδοξων ἔτσι ὥστε αὐτοὶ στὸ ἐξῆς νὰ ἀκολουθοῦν πιστὰ τὶς ὁδηγίες του.

Κατὰ ἀνάλογο παρατηρεῖται καὶ στὴν κοινότητι τῶν Ἀδάνων. Ἐκεῖ ὁ Ἕλληνας ὑποπρόξενος συνεργάστηκε στενὰ μὲ τὸν Δημήτριον Σάτην, παράγοντα τῆς κοινότητις καὶ γνωστὸ γιὰ τὶς ἐθνικὲς του θέσεις, προκειμένου ὁ τελευταῖος νὰ πείσει «τοὺς ἀντιφρονούντες (ἐν Ἀδάνοις οἱ ὀρθόδοξοι

66. Βλ. Ἄχ. Συμεωνόγλου: «Ὁ ἑλληνισμὸς τῆς Κιλικίας», Κ.Μ.Σ., Ἄρχειο Προφορικῆς Παράδοσις, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα) καὶ *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 179.

67. Ἐνδεικτικὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἡ μητέρα τοῦ γνωστοῦ βιομηχάνου καὶ εὐεργέτη τῆς κοινότητις τῆς Μερσίνας Ἄ. Μαυρομάτη ἦταν ἀραβορθόδοξη. Βλ. Κ.Μ.Σ., Ἄρχειο Προφορικῆς Παράδοσις, Φάκ. ΚΛ 3 (Μερσίνα).

68. Α.Υ.Ε., Β' Ἀντιοχικὸ Ζήτημα, Ἐπιστολὴ Ἄ. Πανᾶ πρὸς τὴν πρεσβεία Κωνσταντινουπόλεως (20 Δεκεμβρίου 1910).

Ήσαν διαριεμένοι) ότι έπ' ούδενι λόγω συμφέρει τό ήμέτερον γένος ή παραμονή τοϋ 'Αγίου»,⁶⁹ όπως και πράγματι συνέβη. Θά λέγαμε λοιπόν ότι ή διάθεση συμφιλίωσης με τίς έπιλογές τοϋ Πατριαρχείου 'Αντιοχείας δέν μπορεί νά περιορισθεί στους άραβόφωνους άποκλειστικά αλλά έπεκτείνε-ται και σέ μέρος των ύπολοίπων έλληνορθόδοξων. Βέβαια ή δυναμική τής στάσης αύτης δέν φαίνεται νά πήρε άλλες διαστάσεις πράγμα πού άποτυπώθηκε και στο γεγονός ότι δέν άποκρυσταλλώθηκε σέ κάποια πολιτική κίνηση πού νά διασπᾶ τό μέτωπο των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων άπέ-ναντι στο ζήτημα. 'Όσόσο ύφίστατο ως ένεργή παράμετρος, έστω και με φθίνουσα δυναμική, και έπιτρέπει τήν καταγραφή μιᾶς εικόνας ρευστότητας ή όποία από τή μία προσδιορίζεται από τήν κατηγορηματική στάση των τριών κοινοτήτων νά ακολουθήσουν τίς προτροπές τοϋ έλληνικού ύποπροξενείου και νά μήν άποδεχθούν τήν παραμονή τοϋ μητροπολίτη 'Ηλία και από τήν άλλη από μία ύπόγεια, άν και περιορισμένη, διάθεση άποδοχής τής εκκλησιαστικής άρχής 'Αντιοχείας και των έπιλογών της, στο βαθμό πού ή τελευταία είχε άποκαταστήσει τίς σχέσεις της με τήν Κωνσταντινούπολη.

Οί έπισημάνσεις αυτές γίνονται προκειμένου νά φωτισθεί καλύτερα ή διάσταση τής έθνικής ετερότητας μέσα από τήν όποία «διαβάζονται» οί έξελίξεις γύρω από τό μητροπολιτικό ζήτημα των 'Αδάνων καθώς στις άρχές τής δεύτερης δεκαετίας τοϋ 20οϋ αιώνα ή στάση των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων έτεινε νά προσδιορίζεται με έθνικά κριτήρια και νά αντι-παραβάλλεται στή μικρή άραβόφωνη κοινότητα τής Μερσίνας πού άποδε-χόταν τίς έπιλογές τοϋ Πατριαρχείου 'Αντιοχείας. 'Αλλά ή αναφορά στή ρευστότητα αύτη δέν φαίνεται νά άκυρώνει τή βασική κατεύθυνση πού τελικά πήρε ή έρμηνεία τοϋ ζητήματος σέ τοπικό επίπεδο και τήν κατανόσή του με όρους έθνικής αντιπαλότητας. Με άλλα λόγια, άν και στή διαμάχη με τό Πατριαρχείο 'Αντιοχείας έξακολούθησε γιά μεγάλο χρονικό διάστημα νά άποδίδεται καθαρά εκκλησιαστικός χαρακτήρας, τήν ίδια στιγμή αύτη έπενδυόταν και με έθνικό μανδύα. Οί δύο κινήσεις ήσαν παράλληλες αλλά με αντιστρόφως ανάλογη δυναμική. Δέν γνωρίζουμε σέ ποιο βαθμό ή εκ-κλησιαστική ύπόσταση τής διαμάχης έξακολούθησε νά ύφίσταται σέ μέρος τοϋ συλλογικού ύποσυνείδητου καθώς αύτό πού τελικώς επικράτησε ήταν ή αντίληψη γιά τήν έθνική διάσταση τής διαμάχης. Τό σίγουρο είναι ότι από ένα όρισμένο χρονικό σημείο και μετά οί άναπαραστάσεις τής έθνικής ετερότητας (έμεις και οί άλλοι) όργανώθηκαν με βάση τή στάση προς τό Πατριαρχείο 'Αντιοχείας και κατ' έπέκταση τά έθνικά συμφέροντα και τήν έλληνική πολιτική στήν περιοχή.⁷⁰

69. Α.Υ.Ε. Β' 'Αντιοχικό Ζήτημα, 'Επιστολή 'Α. Πανά προς τό 'Υπουργείο των 'Εξωτερικών (1 'Οκτωβρίου 1910).

70. «'Από δεκαετίας και πλέον [οί κοινότητες τής Κιλικίας] άγωνίζονται τόν άγώνα

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο κάθε πράγμα πήρε τη θέση του, και οι όποιες αντιθέσεις στο εσωτερικό των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων μετρήθηκαν και έκτιμήθηκαν με βάση τη στάση αυτή. Συνεπώς η εθνική έτερότητα με την έννοια της αντιπαράθεσης Έλλήνων και Αράβων φαίνεται να παίρνει την όριστική της μορφή και να νομομοποιείται μέσα από μία εκκλησιαστική αντιπαράθεση. Η εικόνα των άραβοφώνων ως έτερων προκύπτει κυρίως από τη στάση τους απέναντι στο Πατριαρχείο Άντιοχείας και μόνον τότε έπενδυεται με εθνικό μανδύα. Στην περίπτωση αυτή η διατύπωση της εθνικής έτερότητας προκύπτει μέσα από την ανάδειξη μιάς συγκεκριμένης αντιπαράθεσης έξω από την όποια δεν έχει νόημα. Οι όμαδες που όρίζονται πλέον μέσα από την όπτική της έτερότητας (δηλαδή οι άραβόφωνοι όρθόδοξοι και οι υπόλοιποι όρθόδοξοι) προσλαμβάνονται όντολογικά ως εθνικές όμαδες ακριβώς μέσα από αυτή την αντιπαλότητα. Μόνον τότε στοιχεία όπως η χρήση της γλώσσας (άραβόφωνοι) που μέχρι τότε ήσαν οδότερα αποκτούν νόημα ως κριτήρια εθνικής ταυτότητας και συνεπώς ως κριτήρια διάκρισης.

Η ένταση του μητροπολιτικού ζητήματος των Αδάνων επέδρασε καταλυτικά λοιπόν στη διάπλαση της εικόνας της εθνικής έτερότητας. Άλλα ή αντιπαλότητα αυτή είχε ως αποτέλεσμα το σμίλευμα της εικόνας των Έλλήνων και των Αράβων, άφοροσε δηλαδή την όρθόδοξη κοινότητα. Είναι λοιπόν ενδιαφέρον να ξεετάσουμε τη θέση της ελληνορθόδοξης κοινότητας απέναντι στις υπόλοιπες πληθυσμιακές όμαδες στην Κιλικία, κυρίως δέ απέναντι στους μουσουλμάνους. Η πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα στην όθωμανική αυτοκρατορία σημαδεύτηκε από την Νεοτουρκική Έπανάσταση και τις πυκνές πολιτικές εξελίξεις που την άκολουθήσαν. Το νεοτουρκικό καθεστώς επάνεφερε το άνεργό Σύνταγμα του 1876, επαναγκαθίδρυσε τον κοινοβουλευτισμό και τις γενικές έκλογές και εισήγαγε σειρά νομοθετημάτων τα όποια, κινούμενα προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης της κεντρικής εξουσίας και της ένοποίησης του νομικού και πολιτικού πλαισίου, περιόριζαν αισθητά το υπάρχον πλαίσιο λειτουργίας των έθνοθησκευτικών μειονοτήτων.⁷¹ Στο πλαίσιο αυτό οι νεότουρκοι ήρθαν σε αντιπαρά-

της διασώσεως της εθνικής αυτών αυθπαξίας ύπονομομένης υπό των άραβων της Συρίας. Δίς κατά το χρονικό διάστημα το Πατριαρχείο της Άντιοχείας άπεπειράθη να έγκαιθόρηση άραβα άρχιερα εν τη έλληνικοτάτη ταύτη επαρχία άλλ' άπειρούση ύφ' ύμων». Το άπόσπασμα αυτό από έπιστολή της δημογεροντίας των Αδάνων προς το Σύλλογο των Μικρασιατών «Η Άνατολή» συμπεκνώνει ίκανοποιητικά και τις γενικεύσεις και τις νέες διατυπώσεις της (εθνικής) άνάγνωσης της πραγματικότητας στην Κιλικία σε μία κρίσιμη περίοδο. Βλ. Άρχείο Συλλόγου «Η Άνατολή» (= Α.Σ.Α.), Β', Άντιόχεια, έπιστολή με ήμερομηνία 20 Ίουλίου 1911.

71. B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Λονδίνο 1968. F. Ahmad, *The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914*, Όξφόρδη 1969. Τοΰ ίδιου, «Unionist Relations with the Greek, Armenian and Jewish Communities of the

θεση όχι μόνο με τις ήγεσιες των μειονοτήτων αλλά και με τα περισσότερα γειτονικά βαλκανικά κράτη, και όχι μόνο, τα όποια θεώρησαν κατάλληλη την περίοδο για να θέσουν εκ νέου επί τάπητος τις διεκδικήσεις τους στην οθωμανική αυτοκρατορία. Έτσι η βουλγαρική ήγεμονία κήρυξε μονομερώς την ανεξαρτησία της, η Αυστρία προσάρτησε παράνομα τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και η Κρήτη ζήτησε ξανά την ένωσή της με την Ελλάδα. Επιπλέον το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως άντεδρασε έντονα σε σειρά νομοθετημάτων όπως το νομοσχέδιο περί εκκλησιών και το νόμο περί γενικής στρατολογίας. Μέσα σε αυτόν τον αναβρασμό ανέκυψαν νέα πολιτικά δεδομένα και οι διάφορες πολιτικές και εθνικές κινήσεις στην οθωμανική αυτοκρατορία αναγκάστηκαν να προσδιορίσουν τη στάση τους στη νέα συγκυρία.

Πώς όμως αποτυπώθηκε η αναστάτωση αυτή στην Κιλικία και πώς την εισέπραξαν οι εκεί ελληνορθόδοξες κοινότητες; Η αίσθηση που αποκομίζουμε είναι ότι οι πολιτικές αυτές εξελίξεις φαίνεται να μην αγγίζουν την Κιλικία, τουλάχιστον στην έκταση που συναντούμε άλλοι. Κατ' αρχήν η εγκαθίδρυση του νεοτουρκικού συντάγματος εορτάστηκε στην Κιλικία, όπως και αλλού, μέσα σε ένα κλίμα συναδέλφωσης. Η κοινότητα της Μεοσίνας για παράδειγμα, οργάνωσε συγκέντρωση στο ναό του Αγίου Νικολάου που διακοσμήθηκε με τουρκικές και ελληνικές σημαίες. Στη συγκέντρωση αυτή σημαίνοντες παράγοντες της κοινότητας έβγαλαν πανηγυρικούς στίχους τουρκικά, τα ελληνικά και τα γαλλικά.⁷² Όμως οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη συνέχεια, σε μία περίοδο έντονων πολιτικών ζυμώσεων, δίνουν την εικόνα μιας μάλλον περιορισμένης πολιτικής κινητικότητας. Αν εξαιρέσουμε ένα τηλεγράφημα διαμαρτυρίας προς την οθωμανική κυβέρνηση, στο οποίο καταγράφεται η αντίθεση της κοινότητας των Αδάων στο «νομοσχέδιο περί εκκλησιών»,⁷³ καμία άλλη επίσημη ενέργεια των κοινοτήτων δεν φαίνεται να έχει καταγραφεί.⁷⁴ Ενδεχομένως θά έπρεπε να προσθέσουμε μία οδηγία την οποία απέστειλε το Έλληνικό Υπουργείο

Ottoman Empire», στο B. Braude-B. Lewis (eds), *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, τόμ. 1, Νέα Υόρκη 1982, σσ. 401-434. K. Karpat, «Millet and Nationality: the Roots of Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era», στο B. Braude-B. Lewis (eds), *δ.π.*, σσ. 141-170.

72. Levant Herald/Weekly Budget 22/8/1908.

73. Ψήφισμα κοινότητας Αδάων, Κώδικας Αδάων 410.

74. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για τη στάση των τριών κοινοτήτων είναι και ανεπαρκείς και συγκεχυμένες. Θεωρούμε πάντως ότι οι Έλληνορθόδοξες Κοινότητες μάλλον δεν πρωτοστάτησαν στις αντιπολιτευτικές κινήσεις που οργανώθηκαν στην περιοχή κυρίως από Αρμένιους. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι τις διαμαρτυρίες για την επικείμενη ψήφιση νόμου περί Τύπου από τη νεοτουρκική κυβέρνηση οργάνωσαν τα κόμματα των Αρμενίων στην περιοχή αν και όπως φαίνεται υπήρξε κάποια ευρύτερη συμμετοχή σε αυτές (Levant Herald/Weekly Budget, 2 Φεβρουαρίου 1910).

των Έξωτερικών σε όλα τα ύποπροξενεία στην όθωμανική αυτοκρατορία, προκειμένου οι έλληνορθόδοξες κοινότητες να υποβάλλουν ψηφίσματα στην όθωμανική κυβέρνηση, με τα όποια να ζητούν την άποδοχή των αιτημάτων των Έλλήνων βουλευτών και του Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως.⁷⁵ Δέν γνωρίζουμε άν τό ψηφίσμα όντως ύπεβλήθη άν και δέν τό άποκλείουμε. Τό βέβαιο είναι πάντως ότι ή πολιτική δραστηριοποίηση των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων μοιάζει να είναι ύποτονική. Ίσως ή στάση αυτή να έρμηνεύεται μερικώς από τό γεγονός ότι οι έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας λόγω του μικρού δημογραφικού τους μεγέθους δέν άντιπροσωπεύτηκαν στο όθωμανικό κοινοβούλιο στην κρίσιμη περίοδο 1908-1914.⁷⁶ Άλλά αυτό δέν αλλάζει τό γεγονός ότι την πολιτική δραστηριότητα των κοινοτήτων της Κιλικίας φαίνεται να άπορροφά, σχεδόν ολοκληρωτικά, τό μητροπολιτικό ζήτημα των Άδάνων και ή τύχη του. Τό βάρος του ζητήματος αυτού στην πολιτική κινητοποίηση των κοινοτήτων είχε ειδική σημασία. Σε άντίθεση με τή δημιουργία έντονων πολιτικών άντιπαράθεσεων, κυρίως μετά τό 1910, άνάμεσα σε Έλληνες και Όθωμανούς με τό Κρητικό Ζήτημα να έγκρεμει και τό boycott των ελληνικών προϊόντων να βρίσκει στην ήμερήσια διάταξη, στην Κιλικία άπλά δέν έμφανίζονται, εκδήςα τουλάχιστον, άντιοθωμανικά αισθήματα. Άς ύπενθυμίσουμε εδώ τή συνεργασία που διαπιστώθηκε κατά τή διάρκεια του Άντιοχικού Ζητήματος και της γενικότερης σύμπτωσης άπόψεων των δύο πλευρών στην Κιλικία. Άναμφίβολα ή σύμπτωση αυτή είχε κυρίως πολιτικά κίνητρα (π.χ. τήν άντιμετώπιση της ρωσικής διείσδυσης) αλλά δέν μπορεί παρά να επηρέασε γενικότερα τις έκατέρωθεν σχέσεις. Θεωρούμε λοιπόν ότι ή διατύπωση της κατηγορίας της έθνικής έτερότητας στις συλλογικές άναπαραστάσεις των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων που έξετάζουμε, όργανώθηκε σχεδόν άποκλειστικά με βάση τήν άντιπαράθεση «έλλήνων και άράβων», όπως αυτή προέκυψε μέσα από τήν εξέλιξη του Άντιοχικού Ζητήματος. Αυτό δέν σημαίνει βέβαια ότι ή έτερότητα αυτή δέν είχε άναφορές και σε σχέση με τις ύπόλοιπες έθνοθηροσκεντικές όμάδες της περιοχής αλλά ότι ή δυναμική στη διατύπωση της κατηγορίας αυτής όφείλεται κυρίως στην άντιπαράθεση που αναφέραμε.

Ή έθνική έτερότητα και οι τρόποι με τους όποιους αυτή ήρθε να όργανώσει τις άναπαραστάσεις περι κοινότητας και ταυτότητας, άποτελεί τόν πρώτο τόπο που έπιχειρήσαμε να περιγράψουμε. Ή δεύτερη ένότητα που θά μάς άπασχολήσει, άφορά τις άντιλήψεις που έμφανίστηκαν στο έσωτερικό των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της Κιλικίας σχετικά με τήν ιστορία

75. Α.Υ.Ε., Ύποπροξενείο Μερσίνας, ΙΕ' όδηγια με ήμερομηνία 9 Αυγούστου 1911.

76. Κατερίνα Μπούρα, «Οί βουλευτικές εκλογές στην όθωμανική αυτοκρατορία: οι Έλληνες βουλευτές 1908-1918», *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών* 4 (1983), σσ. 84-85.

καί τήν γεωγραφία τῆς περιοχῆς καί κατ' ἐπέκταση τῆς δικῆς τους θέσης σέ αὐτήν. Τά ἐπίπεδα αὐτά συγκροτοῦν τόν δεύτερο τόπο πάνω στόν ὁποῖο πλάθεται ἡ ἐθνική ταυτότητα καί συνδέονται βέβαια ἄμεσα μέ τή διάπλαση τῆς εἰκόνας τῆς ἐθνικῆς ἑτερότητας πού ἤδη ἐξετάσαμε. Στήν πραγματικότητα ἡ ἐθνική ἑτερότητα ἀποτελεῖ ἑτεροπροσδιορισμό μέ τήν ἔννοια ὅτι ὀρίζει τή μορφή τῆς κοινότητας στήν ἀντιπαράθεσή της μέ ἄλλες. Γιὰ νά ἀποτελέσει ἡ ἑτερότητα αὐτή μιὰ θετική κατηγορία πρέπει νά συνυπολογίσει κανεῖς καί τήν ἀντιμετώπιση τῶν παραμέτρων πού μόλις ἀναφέραμε. Ἄλλά ἄς πάρουμε τὰ πράγματα μέ τή σειρά τους.

«Διότι καί ἡ ἡμετέρα ἐπαρχία εἶναι ἐπαρχία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας».77 Μέ αὐτό τόν τρόπο ἡ κοινότητα τῶν Ἄδάνων προβάλλει τὸ αἰτήμα της πρὸς τόν Σύλλογο Μικρασιατῶν «Ἡ Ἀνατολή» προκειμένου αὐτὸς νά συγκατανεύσει στήν ἀποστολή τοῦ ἀρχιμανδρίτη Παπαδόπουλου γιὰ νά ἀναλάβει τὴ διεύθυνση τῶν κοινοτικῶν σχολείων. Σὲ ἀνάλογο μῆκος κύματος κινεῖται καί ἡ ἐπικρότηση τῆς ἀπόφασης τῆς ὀθωμανικῆς κυβέρνησης νά δημιουργήσει τὸ Νομὸ Ἄδάνων καί νά ἀποσπάσει τὴν Κιλικία ἀπὸ τὴ Συρία. Ἡ σχετική πηγὴ μάλιστα συνδέει ἄμεσα τὴν ἀνάπτυξη τῆς περιοχῆς μέ τὴν ἐγκατάσταση τῶν ἐλληνορθόδοξων οἱ ὁποῖοι «διὰ τῆς ἀκαταβλήτου αὐτῶν φιλοπονίας καί μεγαλοπράγμονος εὐφυΐας κατορθώσαντες νά ἐμεταλλευθῶσι τὸν πλοῦτον τῆς χώρας καί ... ἐν γένει τὰς παραγωγικὰς δυνάμεις τοῦ τόπου».78 Τὸ ἐπιχείρημα πού προβάλλεται καί στὶς δύο περιπτώσεις ἔχει σημασία ὡς δηλωτικὸ μιᾶς συγκεκριμένης ἀντίληψης γιὰ τὸ χῶρο καθὼς ἐμφανίζει τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας νά ἀντλοῦν τὰ δικαιώματά τους ἀπὸ τὴ θέση καί τὴ σχέση τους μέ μιὰ περιοχὴ γνωστὴ γιὰ τὴν «ἐλληνικότητά» της στὶς ἀναταρασάσεις τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας στήν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι τὸ ἐπιχείρημα σχετικὰ μέ τὴ θέση τῆς Κιλικίας δὲν θεωρεῖται αὐτονόητο. Ἡ περιοχὴ79 ἱστορικὰ εἶχε συνδεθεῖ περισσότερο μέ τὴ Συρία καί τὶς ἐκεῖ ἐξελιξείες παρὰ μέ τὴ Μικρὰ Ἀσία ἔστω καί ἂν ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη ἀπέτελεσε ἓνα ἰδιότυπο σύνορο ἀνάμεσα στὶς δύο αὐτὲς εὐρύτερες περιοχές. Εἶναι ἴσως ἐνδεικτικὸ τῆς ὀριακῆς αὐτῆς θέσης τὸ γεγονός ὅτι ἀπὸ διοικητικὴ ἄποψη ἡ γεωγραφικὴ ζώνη τῆς Κιλικίας διαιροῦνταν μέχρι καί τὸ 1868 σὲ δύο περιοχές ἢ μία ἐκ τῶν ὁποίων, ἡ Σελεύκεια, ἀνῆκε στὸ μικρασιατικὸ βιλαέτι τοῦ Ἰκονίου καί ἡ δεύτερη, τὰ Ἄδανα, στὸ συριακὸ βιλαέτι τοῦ Χαλεπίου. Ἄς ὑπενθυ-

77. Α.Σ.Α., Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ἄδάνων, 20 Ἰουλίου 1911.

78. «Ὁ Νομὸς Ἄδάνων», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, σ. 172.

79. Ἀπὸ γεωγραφικὴ ἄποψη ἡ Κιλικία ἔθεωρεῖτο πάντως μέρος τῆς Μικρᾶς Ἀσίας: βλ. λῆμμα «Κιλικία» στὸ *Λεξικὸν Ἱστορίας καί Γεωγραφίας*, τόμ. 3, Κωνσταντινούπολη 1881, σ. 519. Ὁ Ἄρ. Σταυρίδης, (*Ἐγχειρίδιον πολιτικῆς φυσικῆς καί ἐμπορικῆς γεωγραφίας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους*, Κυθωνίες 1876, σσ. 109-111), ὀρίζει τὴν Κιλικία ὡς ἀπαρτιζόουσα τὴ μεσημβρινὴ (ταυρικὴ) παραλία τῆς Μικρᾶς Ἀσίας.

μίσουμε ότι από έκκλησιαστική άποψη ή περιοχή άνηκε στο Πατριαρχείο της Άντιοχείας ή δικαιοδοσία του όποιου προς τά δυτικά όριζόταν ακριβώς από αυτή τη ζώνη. Συνεπώς και από έκκλησιαστική-ιστορική και από διοικητική άποψη ή Κιλικία ήταν δύσκολο νά διαχωριστεί από τó χώρο της Συρίας. Θά υποθέταμε επιπλέον ότι ή σύνδεση με τó χώρο της Μικράς Άσίας δέν είχε νόημα για τίς έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας στο βαθμό πού αυτές είχαν συνείδηση της ένταξής τους σέ μία ευρύτερη όρθόδοξη κοινότητα πού δέν γνώριζε, ή τουλάχιστον δέν προσδιόριζε τή φυσιογνωμία της, με στενά γεωγραφικούς όρους. Ώστόσο, στις άρχές του 20ού αιώνα, ή εικόνα της θέσης των κοινοτήτων αυτών στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο φαίνεται πώς κινείται σέ μία νέα κατεύθυνση καθώς ή Κιλικία, και συνεπώς και οί εκεί έλληνορθόδοξες κοινότητες, όρίζεται ως μέρος της Μικράς Άσίας και όχι της Συρίας. Θά πρόσθετα εδώ ότι δέν αντιμετωπίζουμε τόσο μία νέα επινόηση της γεωγραφικής θέσης της Κιλικίας όσο τήν έμφαση για τόν συνυπολογισμό της περιοχής αυτής στο χώρο της Μικράς Άσίας. Η πρόταξη της αντίληψης αυτής έχει τή σημασία της. Η έμφαση στη Μικρά Άσία μπορεί νά έρμηνευθεί κατ' άρχην ως αποδέσμευση από ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, αυτόν της Συρίας, στον όποιο ή θέση των έλληνορθόδοξων προσλαμβάνεται ως αυτή της μειονότητας. Η εξέλιξη του μητροπολιτικού ζητήματος των Άδάνων και ή χρήση έθνολογικών διακρίσεων στο έσωτερικό της έλληνορθόδοξης κοινότητας άπλά ενίσχυσε τήν αντίληψη των Έλλήνων τó φρόνημα όρθόδοξων για τήν περιθωριακή θέση του Έλληνισμού στον ευρύτερο χώρο της Συρίας.⁸⁰

Σέ ένα δεύτερο επίπεδο ή πρόταξη της αντίληψης του χώρου σύμφωνα με τήν όποία ή Κιλικία άνηκε στη Μικρά Άσία υποδηλώνει τή διάθεση συμμετοχής στις τύχες μιás ελληνικής (έλληνορθόδοξης) κοινότητας με πολύ ισχυρότερη θέση και δημογραφική ύπόσταση. Στην προοπτική αυτή, οί έλληνορθόδοξες κοινότητες της Κιλικίας παύουν νά άποτελούν άπλά ισχυρές όρθόδοξες κοινότητες στο συριακό όρθόδοξο χώρο και αυτοαναβαθμίζονται, θά έλεγε κανείς, με τή συμμετοχή τους στη φαντασιακή κοινότητα του Έλληνισμού της Μικράς Άσίας. Έδώ ή αντίληψη του χώρου χάνει τή στενά τοπική ή τήν ευρύτερη οικουμενική της διάσταση και προσανατολίζεται προς τήν έθνική, όρίζοντας τó χώρο με βάση τίς σχέσεις τους με έθνικές ομάδες.

80. «Δυστυχώς έν Συρία έλληνισμός δέν υπάρχει». Αυτά σημείωνε σέ έπιστολή του προς τó Σύλλογο Μικρασιατών «Η Άνατολή» ό γιατρός Ά. Μπέλιας, κάτοικος Άλεξανδρέτας. Καί συνέχιζε: «Έναίθα μόλις και μετά βίας ήδυνήθημεν πρό 10ετίας νά συστήσωμεν μικρόν τι ελληνικό σχολείον όν και διατηρούμεν δι' έράνων των ξένων... διδάσκονταί άνω των 60 έλληνοπαίδων ... τίνες είναι και πόθεν προέρχονται όπως μη και ούτοι εκριζωθώσιν ως τόσοι άλλοι οίτινες έλλείπει σχολής ... έχασαν τήν γλώσσαν αυτών και μετ' αυτής πάν αίσθημα προς τó έθνος εις ό άνήκουσιν» (Α.Σ.Α., Β', Άντιόχεια, Έπιστολή από Άλεξανδρέτα, 4 Σεπτεμβρίου 1900).

Πρέπει να σημειώσουμε ότι η συγκεκριμένη αναπαράσταση του χώρου αναφέρεται σε μία Μικρά Ἀσία της οποίας η σχέση με τόν Ἑλληνισμό ἔχει ἤδη κατοχυρωθεῖ. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν περιοχὴ τῆς Συρίας ὅπου ἡ θέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ βιώνεται μειονεκτικά, ἡ Μικρὰ Ἀσία, εἶναι ἡ περιοχὴ ὅπου ἡ ἰσχυρὴ θέση τοῦ τελευταίου εἶχε «κατοχυρωθεῖ» ποικιλοτρόπως. Ἡ ἰσχυρὴ δημογραφικὴ παρουσία τῶν ἑλληνορθόδοξων στὴ δυτικὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Πόντο, ἡ καταλυτικὴ σημασίαις δραστηριότητα τοῦ ὁμογενειακοῦ κεφαλαίου στὴν περιοχὴ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριοποίηση τῶν συλλόγων καὶ ἄλλων συναφῶν φορέων, ἔδινε τὴν ἐντύπωση ὅτι ἡ σχέση τοῦ Ἑλληνισμοῦ μὲ τὸ χῶρο αὐτὸ ἦσαν δεδομένες καὶ ἰσχυρές. Σημαντικὴ συμβολὴ στὴ διαμόρφωση αὐτῆς τῆς σχέσης εἶναι καὶ ἡ ἔντονη ἐκδοτικὴ δραστηριότητα (βιβλία καὶ περιοδικὲς ἐκδόσεις) στὸν εὐρύτερο ἑλληνόφωνο χῶρο. Ἡ διάσταση αὐτὴ τῆς «ἑλληνικῆς ὑπεροχῆς» σὲ μία περίοδο μάλιστα παγίωσης τῆς ἐθνικῆς ἰδεολογίας εἶχε τὴν ἐπίδρασή της καὶ στὴν Κιλικία, ἡ ὁποία προσλαμβάνεται πλέον ὡς τμήμα μιᾶς περιοχῆς μὲ ἔντονη ἑλληνικὴ παρουσία, ἐνῶ οἱ ἐκεῖ κοινότητες ἐμφανίζονται νὰ συμμετέχουν ἐξίσου στὴν προοπτικὴ τοῦ χώρου αὐτοῦ ὡς κομμάτι τῆς μείζονος ἑλληνικῆς κοινότητος στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία.

Ἡ πρόταξι τῆς συγκεκριμένης γεωγραφικῆς ἀναπαράστασης σχετικὰ μὲ τὴν Κιλικία ἔχει ὅστόσο ἐνδιαφέρον καὶ γιὰ ἕνα ἄλλο λόγο. Ἡ ἔμφαση στὴ συγκεκριμένη γεωγραφικὴ θέση τῆς Κιλικίας συνπάγεται καὶ τὴν ἀποστασιοποίηση τῶν Ἑλλήνων στὸ φρόνημα ὀρθόδοξων ἀπὸ τοὺς ὑπόλοιπους (ἀραβόφωνους στὴν πλειοψηφία τους) ἑλληνορθόδοξους. Συνεπῶς ἡ «ἀποσύνδεση» ἀπὸ τὴ Συρία ἐνεργεῖ καὶ πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς «φαντασιακῆς» ἀποστασιοποίησης ἀπὸ τὶς ἀραβορθόδοξες κοινότητες αὐτές, κάτι πού δὲν μπορεῖ νὰ ἐκτιμηθεῖ παρὰ ὡς ἀπόρροια μιᾶς πολιτικῆς ἐπιλογῆς διάκρισης Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Ἔτσι ἡ ἀναπαράσταση τῆς Κιλικίας ὡς τὸ ἔθνολογικὸ ὄριο Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων, ὅσον ἀφορᾷ τουλάχιστον τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμούς, ἀποκτᾷ νόημα μόνον μέσα ἀπὸ τὴν ὑπέρβαση τῆς θρησκευτικῆς συγκρότησης κοινότητος καὶ ταυτότητας καὶ τὴ συγκρότηση ἔθνοτικῶν κριτηρίων γιὰ τὶς κατηγορίες αὐτές. Ἡ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου ὁργανώνεται πλέον μέσα ἀπὸ μία ἐθνικὴ ὀπτική, ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ συνδιαμορφώνει τὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία, ξεπερνώντας ταυτόχρονα τὶς εὐρύτερες παραδοσιακὲς ἀντιλήψεις τοῦ χώρου τὶς ὁποῖες ὁργάνωνε ὁ λόγος τῆς χριστιανικῆς οἰκουμενικῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ διάκριση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων πού προέκυψε μὲ τὸν τρόπο πού περιγράψαμε φαίνεται νὰ ἀποκτᾷ καὶ μία γεωγραφικὴ διάσταση ἡ ὁποία ἀκολουθεῖ καὶ ταυτόχρονα ἐνισχύει τὴ διαφοροποίηση αὐτὴ καθὼς συμβάλλει ἐνεργότερα στὴν προβολὴ τῆς ὡς πειστικῆς ἀναπαράστασης τῶν ἐθνολογικῶν διακρίσεων σὲ ἐκείνη τὴν ἀπομακρυσμένην περιοχὴ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας.

Ἄν ἡ γεωγραφικὴ ἀναπαράσταση τοῦ χώρου τείνει νὰ ἀποτυπώνει ἔμ-

μεσα τις σχέσεις των κοινοτήτων της Κιλικίας με τον Έλληνισμό της Μικράς Ασίας, οι ιστορικές αναπαραστάσεις που διατυπώνονται την ίδια περίοδο προβάλλουν άμεσότερα τη σχέση αυτή. Βέβαια το υλικό που έχουμε στη διάθεσή μας για το θέμα αυτό είναι σχετικά περιορισμένο αλλά επιτρέπει πιστεύουμε τη διατύπωση ενδεικτικών προτάσεων. Υπενθυμίζουμε ότι στις κοινότητες της Κιλικίας, λόγω της μικρής τους ηλικίας, δεν είχαν εμφανισθεί λόγοι κύκλοι που θα μπορούσαν να αναλάβουν από μόνοι τους τη διατύπωση απόψεων για την ιστορία της περιοχής. Το έγχειρμα αυτό ανέλαβε ο καπταδοκικής καταγωγής Παύλος Καρολίδης καταξιωμένος ιστορικός της περιόδου και καθηγητής στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας.⁸¹ Σε μικρό πόνημά του⁸² επιχειρείται η καταγραφή της ιστορικής πορείας της Κιλικίας μέσα από τη γνωστή έρμηνευτική προσέγγιση, σύμφωνα με την οποία η ιστορική καταγραφή δεν ήταν ανεξάρτητη από την κατάδειξη της ελληνικότητάς της. Η ιστορική αφήγηση οργανώνεται γύρω από τη συνεχή και αναλλοίωτη παρουσία του Έλληνισμού στην Κιλικία στο πέρασμα των αιώνων. Για την κατάδειξη της παρουσίας αυτής, σύμφωνα με τον Καρολίδη ο Έλληνισμός εμφανίζεται τον 7ο ή τον 8ο π.Χ. αιώνα, επιλέγονται συγκεκριμένες περιοδοί οι οποίες υπογραμμίζουν τον εξελληνισμό της Κιλικίας κατά την προελληνιστική περίοδο όπου: «[...] τα πράγματα είχαν προοδοποιήσει την οριστική επικράτηση του Έλληνισμού [όπως] μαρτυρεί η εκπληκτική ταχύτης μεθ' ἧς ἐπὶ αὐτοῦ τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἐν τοῖς μετὰ Ἀλέξανδρον χρόνοις βλέπομεν ἐπιτελούμενον τὸν ἐντελὴ ἐξελληνισμόν τῆς χώρας».⁸³ Τὴν ολοκλήρωση τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Κιλικίας, σύμφωνα με τὸν Καρολίδη, ἀκολούθησε ἡ διείσδυση καὶ ἐπικράτηση

81. Ο Π. Καρολίδης ὑπέγραψε ὁ ιστορικός πού ἀσχολήθηκε συστηματικά με τὴ διερεύνηση τῆς ιστορίας τῶν περιοχῶν αὐτῶν. Πέραν τῆς Κιλικίας ἀσχολήθηκε καὶ με τὴν περιοχή τῆς Καππαδοκίας καὶ με τὴν ιστορία τῆς Συρίας κάτω βέβαια ἀπὸ τὸ πρίσμα τῆς ἐλληνικότητας τῶν περιοχῶν αὐτῶν (Π. Καρολίδης, *Περὶ τῆς ἐθνικῆς καταγωγῆς τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τῆς Συρίας καὶ τῆς Παλαιστίνης*, Ἀθήνα 1909). Εἶναι πιθανὸν πάντως ὁ Καρολίδης νὰ ἀνέπτυξε ἀπλῶς μία ἤδη ἀποδεκτὴ ἄποψη σχετικά με τὴν ἐλληνικότητα τῶν Συριῶν καὶ τὴν ἀπόλυτα τῆς ἐθνικῆς τους συνείδησης. Γιὰ παράδειγμα σὲ ἄρθρο στὸ ὁποῖο ἐξετάζεται ἡ στάση τῶν ἀραβοφώνων χριστιανῶν στὸ Ἀντιοχικὸ Ζήτημα τονίζεται ὅτι: «Οἱ ἀραβόφωνοι Σύριοι εἰς τὰς φλέβας τῶν ὁποίων ρεεῖ ἀρκετὴ δόσις ἐλληνικοῦ αἵματος, ἀπολέσαντες ὅμως, δυστυχῶς, σὺν τῇ γλώσῃ καὶ πᾶν αἶσθημα ἐλληνικόν...». («Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Συρία καὶ Παλαιστίνη», *Ἑλληνισμὸς*, Ἰανουάριος 1899, σ. 27). Σὲ ἀνάλογο κλίμα ἐξάλλου κινεῖται καὶ ὁ Γ. Κ. Σκαλιέρης πού ἀποδίδει ἐλληνικὴ φυλετικὴ καταγωγὴ στὸ σύνολο τῶν ἀραβοφώνων τῆς Συρίας (Γ. Κ. Σκαλιέρης, *ὁ.π.*, σσ. 207-209). Γιὰ τὴν ιστοριογραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Π. Καρολίδη γιὰ τὴν Καππαδοκία βλ. Ἡλίας Ἀναγνωστάκης-Ἐδαγγελία Μπαλτᾶ, *Ἡ Καππαδοκία τῶν «Ζώντων Μνημείων»*, Ἀθήνα 1990, σσ. 28-48.

82. Π. Καρολίδης, «Ἡ Κιλικία κατὰ τοὺς ἐλληνομακεδονικοὺς καὶ ρωμαϊκοὺς χρόνους», *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 223-243.

83. *Ὁ.π.*, σ. 234.

τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ποὺ εἶχε ὡς γενέτειρα τὴν Ταρσό.⁸⁴ Ἀκολουθεῖ μία σύντομη περιγραφή τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς κατὰ τοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰῶνες καὶ τὴν ἑνταξὴ τῆς στὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας καὶ ἡ ἀφήγησις κλείνει ἀπότομα μετὰ τὴν ἀναφορά στὶς διαδοχικὲς καταλήψεις τῆς Κιλικίας ἀπὸ τοὺς Ἄραβες, τοὺς Μαμελούκους καὶ ἀργότερα, τὸ 1516, ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς. Στὸ πόνημα αὐτὸ συναντοῦμε ὅλους τοὺς τόπους ποὺ εἶχε ἀναπτύξει ἡ ἑλληνικὴ ἱστοριογραφία τῆς περιόδου: τὴν τρισχιλιετὴ συνεχῆ ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τὴν ἐνσωμάτωσις στὸ σχῆμα αὐτὸ τῆς Μακεδονικῆς Περιόδου καὶ τοῦ Βυζαντίου, τὴ σύνδεσις Ἑλληνισμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ. Αὐτὸ πάντως ποὺ ἔχει ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ἡ πρόταξις τῆς θέσεως τοῦ ἑξελληνισμοῦ τῆς περιοχῆς κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν περίοδο καὶ τῆς σχέσεως ἑλληνισμοῦ μετὰ τὸν χριστιανισμό ἐμφανίζεται ὡς ἡ κατοχυρῶσις τῆς θέσεως τῶν ἑλληνορθόδοξων κοινοτήτων στὴν Κιλικία στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα. Ἐπιπλέον ἡ κατάδειξις τῆς ἱστορικῆς παρουσίας τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴν περιοχὴ ἐξυπηρετεῖ εὐχερέστερα τὴ σύνδεσις τῶν συγκεκριμένων κοινοτήτων μετὰ τὸ εὐρύτερο σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Τὸ πρότυπο αὐτὸ τῆς σύνδεσεως συγκεκριμένων κοινοτήτων μετὰ ἓνα «φαντασιακὰ» προσλαμβανόμενο Ἑλληνισμό βασίζεται στὴ διατύπωσις τῶν ἀναγκαίων ἱστορικῶν νημάτων τὰ ὁποῖα ἀντλοῦν ἀπὸ ἓνα κοινὸ ἄν καὶ ἀπώτατο ἑλληνικὸ παρελθόν. Ἡ σχέση αὐτὴ μάλιστα φαίνεται νὰ ἀποδίδει στὶς συγκεκριμένους κοινοτήτες καὶ τὸν ἑλληνικὸν τους χαρακτήρα. Τὸ πρότυπο αὐτὸ, ποὺ δὲν ἀποτελεῖ βέβαια καινοτομία, φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνεται καὶ στὴν Κιλικία ὅπου ἡ συγκεκριμένη ἱστορικὴ ἀναπαράστασις ἔρχεται νὰ ἐνισχύσει τὴν εἰκόνα τῆς ἑλληνικότητος τῆς περιοχῆς καὶ τῶν ἐκεῖ ὀρθόδοξων πληθυσμῶν ἀμεσότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ ἀναπαραστάσεις τοῦ χώρου. Ὅμως ὑπάρχουν καὶ ὀρισμένα ὄρια στὴν ἀπόπειρα αὐτὴ. Ἡ ἰσχνὴ δημογραφικὴ ὑπόστασις τῶν κοινοτήτων αὐτῶν καὶ ἡ συμβίωσις τῶν ἑλληνικῶν στὸ φρόνημα κοινοτήτων μετὰ ἄλλες ποὺ ἀναγνωρίζονται ὡς ἄλλοεθνεῖς, ἂν καὶ ὀρθόδοξες, δίνει μίαν διάστασις ὀριακότητος ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ξεπερασθεῖ εὐκόλα. Αὐτὸ μάλιστα ὁδηγεῖ καὶ τὸν ἴδιον τὸν Καρολίδη στὴν ἀπότομη διακοπὴ τῆς σύντομης ἀφήγησός του. Διαπιστώνεται δηλαδὴ μὴ ἀδυναμία νὰ συνεχίσει τὴν καταγραφή τῆς ἱστορίας τῆς Κιλικίας καὶ μετὰ τὴν κατάκτησίν της ἀπὸ μουσουλμανικὰ κράτη. Ἐδῶ τὸ νῆμα μπορεῖ νὰ ξετυλιχθεῖ μόνον ἀπὸ μίαν ἄλλη σκοπιὰ, αὐτὴ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ πιὸ συγκεκριμένα τῆς ἱστορίας τοῦ Πατριαρχείου Ἀντιοχείας, τῆς ἀνώτατης πνευματικῆς ἀρχῆς τῶν ὀρθόδοξων πλέον πληθυσμῶν στὴν περιοχὴ αὐτὴ.

Οἱ ἀναφορὲς ποὺ ἔχουμε γιὰ τὶς ἱστορικὲς ἀναπαραστάσεις τῆς μεταβυζαντινῆς περιόδου εἶναι περιορισμένες. Κυρίως ὁμως δύσκολα μποροῦν νὰ ἀποδεσμευθοῦν ἀπὸ μίαν καθαρὰ ἐκκλησιαστικὴν διάστασις καὶ νὰ τοὺς ἀπο-

84. Ὁ.π., σ. 241.

δοθεί έθνικό νόημα. Αντίθετα, μοιραία προκύπτουν διαμάχες που άσασχόλησαν πράγματι τὸ Πατριαρχεῖο Ἀντιοχείας ὅπως τὸ ζήτημα τῆς ἀντιμετώπισης τῆς παπικῆς ἐπιρροῆς. Στὸ *Λεξικὸ Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, παρουσιάζεται ἀναλυτικὰ ἡ ἱστορία τῶν Πατριαρχῶν Ἀντιοχείας καὶ ἐμφανίζεται ἀποκλειστικὰ αὐτὴ ἡ διάσταση χωρὶς καμία ἀναφορὰ μὲ ἔθνικό νόημα. Ἰδιαιτέρη ἔμφαση δίνεται στὴν περίπτωση τοῦ πατριάρχη Σιλβέστρου (1728-1766) οἱ χειρισμοὶ τοῦ ὁποῖου, μὲ ἀφορμὴ τὴν ἀρνητικὴ στάση του σὲ ἰσχύουσες πρακτικὲς νησιείας στὸ Χαλέπι, ἀναστάτωσαν τὴν ὀρθόδοξη κοινότητα καὶ ἓνα μέρος τῶν ὀρθοδόξων «ἐκηρύχθησαν ἠβηδὸν παπισταὶ ἀποσπασθέντες ἀθλίως τῆς μητρὸς αὐτῶν Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι τῆς σήμερον».⁸⁵ Αὐτὸ που δὲν ἐπισημαίνεται στὸ λεξικὸ εἶναι τὸ ὅτι μὲ τὴ χειροτόνηση τοῦ Σιλβέστρου στὸ Θρόνο Ἀντιοχείας ἐγκαθίσταται γιὰ πρώτη φορὰ μὴ ἀραβόφωνος πατριάρχης Ἀντιοχείας. Τὸ γεγονός αὐτό, ὅπως καὶ τὸ ὅτι καὶ οἱ ὑπόλοιποι πατριάρχες Ἀντιοχείας ἦσαν ἑλληνόφωνοι, δὲν ἀπέκτησε ἔθνικό νόημα παρὰ πολὺ ἀργότερα, δηλαδὴ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς κρίσης τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος, ὅταν ἡ ἀναφορὰ σὲ ἑλληνόφωνους ἢ ἀραβόφωνους πατριάρχες στὸ παρελθόν, ἐγγράφεται ἀπὸ ἓνα λόγο κοινὸ ἀπευθείας στὴν ἀντιπαράθεση Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων. Τότε ἡ διάσταση τῆς ἀφοσίωσης στὴν ὀρθοδοξία ὑποβαθμίσθηκε καὶ συνδέθηκε ἄμεσα μὲ τὴ διαμάχη Ἑλλήνων καὶ Ἀράβων ὅπως ἀκριβῶς τὴ μόρφωσε ἡ ἐξέλιξη τοῦ Ἀντιοχικοῦ Ζητήματος.⁸⁶ Μὲ ἄλλα λόγια ἡ πρόσληψη τῆς ἐκκλησιαστικῆς

85. *Λεξικὸν Ἱστορίας καὶ Γεωγραφίας*, τόμ. 5, Κωνσταντινούπολη 1888, σσ. 224-231.

86. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιστολὴ που ἀπέστειλε (τὸ 1912:) Ἑλληνας φοιτητῆς στὸν πατριάρχη Γρηγόριο καὶ ἀντίγραφο τῆς ἐπιστολῆς στὸ Ἑλληνικὸ Προξενεῖο τῆς Βηρυτοῦ. Ὁ ἀνώνυμος φοιτητῆς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀντιδράσει στὶς παρακλήσεις τοῦ Γρηγορίου Damas πρὸς τὸ Ρῶσο Πατριάρχη Ἀρσένιο νὰ ἐνισχύσει τὴν παρουσία Ρώσων στὴν περιοχὴ. Μὲ γράμμα που δημοσιεύθηκε σὲ ρωσικὸ περιοδικὸ —ἦταν ἄραγε ὁ ἀνώνυμος φοιτητῆς ἀπόφοιτος κάποιου ἀπὸ τὰ ρωσικὰ σχολεῖα τῆς Παλαιστίνης ἢ τῆς Συρίας;— ὁ Γρηγόριος ἰσχυρίσθηκε ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν σὲ διάστημα δώδεκα ἐτῶν νὰ διανύσει ὁ Θρόνος Ἀντιοχείας μία ἀπόσταση 350 ἐτῶν στὸ διάστημα τῆς ὁποίας αὐτὸς ὀπισθοχώρησε ἐνὸς οἱ λοιποὶ λαοὶ «προοδεύσασιν γιγαντιαίους βήμασι». Οἱ χρονικὲς ἀναφορὲς εἶναι σαφεῖς. Τὰ δώδεκα ἔτη σηματοδοτοῦν τὴν περίοδο ἀπὸ τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τοῦ Μελετίου Dumanι ἐνὸς τὰς τριακοσίων πενήντα τὴν ἀνοδο στὸ θρόνο τοῦ Σιλβέστρου καὶ τῶν ὑπόλοιπων ἑλληνόφωνων πατριαρχῶν. Ἡ ἀπάντηση τοῦ Ἑλληνα φοιτητῆ εἶναι ἐξίσου ἐνδιαφέρουσα: «Ἄγνοεῖτε μακαριώτατε ὅτι ἀπὸ τοῦ 1624 ἔνθα εἰσῆλθον αἱ προπαγάνδα ἐν Συρίᾳ μέχρι τοῦ 1729 ἔνθα ἐπαρουσιάσθη ὁ Σιλβέστρος παρεστῆρον αὐταὶ πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν τὰ τρία τέταρτα... [ὅτι] εἰς τὸ διάστημα τοῦτο ἐπατριάρχευσαν ἀραβόφωνοι. [Σ.Γ.]... [ὅτι] ἐπατριάρχευσαν συγχρόνως δύο πατριάρχαι ἀραβόφωνοι καὶ πρὸς ὑποστήριξιν τῶν εἰς τὸν θρόνον ἐπικαλεῖτο ἐκάτερος τὴν βοήθειαν τῶν λατινικῶν προπαγανδῶν δίδων εἰς ἀντάλλαγμα τὸν λαόν του ... εἰς ἐκατολίκευσιν [ὅτι] ἐξέλιπεν πάσα ὀρθόδοξος πίστις καὶ ἡ μεγάλη ἐκκλησία ἠναγκάσθη νὰ συντάξῃ ὁμολόγον πίστεως καὶ νὰ ἀποστείλῃ εἰς τὸν Ἀντιοχικὸν θρόνον ἵνα ὑπογράψῃ τίς εἶναι ὀρθόδοξος καὶ τίς κατ'ὄλικος. Ἄγνοεῖτε ὅτι πρὶν ἀποσταλεῖ ὁ Σιλβέστρος συνέβησαν ὅλα αὐτὰ...

διαμάχης στην Άντιοχεια με έθνικούς όρους οδήγησε και στην αναδιάταξη του ιστορικού παρελθόντος με τους ίδιους όρους.

Οι αναπαραστάσεις της γεωγραφικής θέσης και της ιστορικής υπόστασης της Κιλικίας και των εκεί έλληνορθόδοξων κοινοτήτων αποτέλεσαν μία λόγια ένασχόληση. Άναμφίβολα τὰ στοιχεία που διαθέτουμε για τὰ θέματα αυτά είναι περιορισμένα. Έπιτρέπουν όμως να κατανοήσουμε τις δυνατότητες που τὰ δυο αντικείμενα δίνουν στον τρόπο με τον οποίο προσλαμβάνεται ή έλληνική έθνική κοινότητα στην Κιλικία καθώς και στην παραγωγή της έθνικης τους ταυτότητας. Με βάση τις συγκεκριμένες προτάσεις και με τους περιορισμούς που δημιουργούσε αντικειμενικά ή όριακή θέση της περιοχής, ο Έλληνισμός της Κιλικίας προσλαμβάνεται θετικά ως μία κοινότητα ή όποια είχε ιστορικές σχέσεις με την περιοχή, τὰ δικαιώματα και ή φυσιογνωμία της όποιας δέν μπορούσαν να άπεμποληθούν άκριβώς λόγω αυτής της σχέσης. Για μιά άκόμη φορά ή εικόνα του έθνους και ο έθνικός λόγος οργανώνουν και όρίζουν τις σχέσεις της έθνικης κοινότητας και με τὸ χώρο και με τὸ χρόνο, ενισχύοντας την εικόνα της μοναδικότητας της μέσα από αυτές τις μεταφορές και συμβάλλοντας ουσιαστικά στην ίδια τὴ σύσταση της πραγματικότητας.

Συνεπώς, στην περίπτωση των αναπαραστάσεων της ιστορίας και της γεωγραφίας, ο έθνικός λόγος είναι δηλωτικός. Υπάρχουν ωστόσο περιπτώσεις που άποκαλύπτουν τους τρόπους με τους όποιους ο έθνικός λόγος οργανώνει τις σιωπές του, προσπαθώντας να άποφύγει άνεπιθύμητες πλευρές της καθημερινής πραγματικότητας. Τὸ πλέον χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό της γλωσσικής φυσιογνωμίας των έλληνορθόδοξων κοινοτήτων της περιοχής που εξετάζουμε. Έχουμε ήδη άναφερθεί στο γεγονός της εκτεταμένης χρήσης της τουρκικής, ή για να είμαστε πιο άκριβείς την περιορισμένη χρήση της έλληνικής γλώσσας. Άς υπενθυμίουμε επιπλέον ότι ή καραμανλίδικη γραφή άποτελέσε μιά από τις τρεις γραφές που χρησιμοποιούν στα έπίσημα πρακτικά τους οί έλληνορθόδοξες κοινότητες των Άδάνων, της Ταρσοῦ και της Μερσίνας. Άπό τὴ σύσταση των κοινοτήτων αυτών στη δεκαετία του 1870, τὰ καραμανλίδικα, άποτελούν

Άγνοείτε άκόμη τους άγώνες τους διαρκέσαντες μεταξύ των διαδόχων του Σιλβέστρου και των ρωμαιοκαθολικών μέχρι του έτους 1850 ένα κατόρθωσαν οί Έλληνες [Σ.Γ.] πατριόρχαι να αλλάξουν και τὸ είδος του καλλιμανχίου των ρωμαιοκαθολικών:» (Α.Υ.Ε., Β' Άντιοχικό Ζήτημα, χωρίς χρονολογία). Η έπιστολή αυτή είναι έξαιρετικά ένδιαφέρουσα για τον τρόπο που συλλαμβάνει την ιστορία του Άντιοχικού Θρόνου. Δηλαδή ως μία ιστορία που μπορεί να χωριστεί σε δύο περιόδους με σημείο τομής την έγκαθίδρυση του Σιλβέστρου στο θρόνο. Στο έξής ή άντιμετώπιση του καθολικισμού θά άποτελέσει τὸ σκοπὸ των Έλλήνων Πατριάρχων που θά έπιτύχουν εκεί όπου άπέτυχαν οί άραβόφωνοι. Η σχέση μάλιστα των τελευταίων με την όρθοδοξία θεωρείται άδύναμη και ή στάση τους άπέναντι στον κύριο έχθρο της όρθοδοξίας, τον καθολικισμό, ως υποκειμένη στην έξυπνέριση των προσωπικών τους συμφερόντων.

τὴν πλέον συχνὴ γραφὴ τῶν πρακτικῶν καὶ μόλις πρὸς τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα ἐνισχύεται κάπως ἡ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπίσημη γραφὴ στὰ πρακτικὰ τῶν δημογεροντιῶν, ἡ κυριαρχία τῆς τουρκικῆς γλώσσας στὴν καθημερινὴ ἐπικοινωνία τῶν ἑλληνορθόδοξων μαρτυρεῖται συχνά. Τὸ φαινόμενο αὐτὸ μάλιστα δημιουργοῦσε ἰσχυρὲς ἀντιδράσεις σὲ ἑλλαδίτες δασκάλους ποὺ ἔρχονταν νὰ διδάξουν στὰ σχολεῖα τῆς Κιλικίας καὶ ἀντιμετώπιζαν ἕνα ἀρνητικὸ γλωσσικὸ περιβάλλον. Γιὰ παράδειγμα, ὁ δάσκαλος Δ. Γαλλέτης ποὺ διορίστηκε στὸ σχολεῖο τῶν Ἀδάνων τὸ 1902, περιγράφοντας τὶς ἐντυπώσεις του στὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν «Ἀνατολῆ» ποὺ τὸν ἔστειλε ἐκεῖ, ἀνέφερε: «Τὸ δὲ χεῖριστον πάντων [εἶναι ὅτι] καὶ ἡ ἰδικὴ μας σχολὴ εἶναι 95% τουρκόφωνος. Διδάσκαλον δ' ἔχει ἕνα παιδάριον ἐκ Χίου ἀμέθοδον, καὶ ἕνα διευθυντὴ ἐκ Καισαρείας τουρκόφωνον καὶ ἀμέθοδον, ἀλλοίμονο λοιπὸν εἰς ἐμὲ τί ἔχω νὰ τραβήξω». 87 Ἐνας ἄλλος δάσκαλος ὁ Δ. Λαζαρίδης περιέγραψε μὲ ἀνάλογο τρόπο τὴν κατάστασι τῶν ἑλληνορθόδοξων στὴν ἀκόμη πιὸ ἀπομακρυσμένη περιοχή τῆς Θεοδοσιούπολης (Ἐρζερούμ) τὴν ὁποία ἐπισκέφθηκε λίγα χρόνια ἀργότερα: «Παραδειγματικὴ ἀμάθεια ἐπικρατεῖ εἰς αὐτὰ [τὰ χωριά]. Ἡ κακοδαμονία των δὲν ἔχει ὄρια, ὁμιλοῦν δὲ τὴν ἀρμενικὴν καὶ τὴν τουρκικὴν καὶ τὴν ἀκανόητον καταστᾶσα ἑλληνικὴν... Ὁμιλοῦσα εἰς αὐτοὺς [τοὺς ὀρθόδοξους χριστιανοὺς κατοικοὺς] εἰς τὴν Τουρκικὴν γλῶσσαν». 88

Ἡ ἰσχυρὴ θέσι τῆς τουρκικῆς γλώσσας δημιουργοῦσε ἀντικειμενικὰ προβλήματα στὸ νὰ παγωθεῖ ἡ ταυτότητα μιᾶς κοινότητος ποὺ ὄλο καὶ περισσότερο ἀναγνώριζε τὸν ἑαυτὸ της ὡς ἑλληνικὴ. Μὲ δεδομένη μάλιστα τὴ σημασία τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διαμόρφωσι τῆς εἰκόνας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γενικότερα, ἡ ἀρνητικὴ σημασία τοῦ στοιχείου τονίζεται περισσότερο. Βέβαια, σὲ μία περίοδο ἐνίσχυσης τῆς ἑθνικῆς ταυτότητος ἡ πραγματικότητα αὐτὴ δὲν ἦταν ἐπιθυμητὴ, κάτι ποὺ ὑπογραμμίζεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς Ἰδρυσης ἑλληνικῶν σχολείων, τὰ ὁποῖα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἀποτελεσματικότητά τους λειτούργησαν συστηματικὰ ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ μετὰ. Ἀλλὰ ἡ συστηματικὴ χρῆσις τῆς τουρκικῆς ὡς μητρικῆς γλώσσας, καὶ ἡ συνεπαγόμενη ἀγνοία τῆς ἑλληνικῆς, ἔπρεπε ἀν ὄχι νὰ ἐξηγηθοῦν, τουλάχιστον νὰ ἀντιμετωπισθοῦν. 89 Ὁ μόνος τρόπος γιὰ

87. Α.Σ.Α., ὑποφάκελος Β' Ἀντιόχεια, ἐπιστολὴ τῆς 8/21ης Ἰουλίου 1902.

88. Α.Σ.Α., ὁ.π., ἐπιστολὴ τῆς 16ης Σεπτεμβρίου 1909.

89. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει ἡ πρόταξι τοῦ γλωσσικοῦ κριτηρίου στὴ διάπλασι τῶν ἀντιλήψεων γιὰ τὸ «τουρκικὸ ἔθνος» καὶ ἡ ἐνσωμάτωσι του σὲ αὐτὸ τῶν τουρκόφωνων ὀρθόδοξων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Ὁ Semseddin Sami, ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἐκφραστὲς τῆς τουρκικῆς ἰδέας, ἐπέμεινε στὴ διατύπωσι τῆς ἔννοιας τοῦ «ἀνατολίτη», τοῦ κατοικοῦ δηλαδὴ τῆς Ἀνατολίας (Μικρᾶς Ἀσίας) ὡς τοῦ κυρίου πληθυσμακοῦ ὑποστρώματος τοῦ τουρκικοῦ ἔθνους καὶ ὑποστήριξε τὴ φυλετικὴ συνέχεια τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολίας, ὅπως αὐτὴ ἐκφράστηκε μέσα ἀπὸ τὴ χρῆσις τῆς τουρκικῆς γλώσσας: «ὅπως κάθε μουσουλμάνος δὲν εἶναι Τούρκος, ἔτσι καὶ κάθε ὀρθόδοξος δὲν εἶναι Ἕλληνας. Ἡ Ἔρη-

νά ξεπεραστεί τὸ πρόβλημα στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐγγράμματης συλλογικῆς συνείδησης ἦταν ἡ ὑποβάθμισή του.

«Γλῶσσα κυριαρχοῦσα ἐν τῷ νομῷ τούτῳ εἶναι ἕνεκα τοῦ μεγίστου μέρους τοῦ πληθυσμοῦ ὡς εἰκός [Γ.Σ.] ἡ τουρκικὴ, μετ' αὐτῆς ἔρχεται ἡ ἀραβικὴ ἐν τοῖς ἀνατολικοῖς ἰδίᾳ ὁρίοις τοῦ νομοῦ ἕνεκα τῆς γειτνιάσεως αὐτοῦ πρὸς τὴν Συρίαν καὶ τὴν Μεσοποταμίαν ἐν αἷς, ὡς γνωστὸν κυριαρχεῖ ἡ ἀραβικὴ». Αὐτὸς εἶναι ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο παρουσιάζεται ἡ γλωσσικὴ κατάσταση στὴν Κιλικία στίς σελίδες τοῦ *Ἡμερολογίου* τῆς κοινοτήτας Μερσίνας. Εἰδικότερα γιὰ τοὺς ἑλληνορθόδοξους ἡ γλωσσικὴ τους ταυτότητα ἐπιχειρεῖται νὰ ἐξηγηθεῖ μὲ βάση τὴ διαφορετικὴ προέλευσή τους. Αὐτὸς ὁ τρόπος ἐρμηνείας στὴν πραγματικότητα ὑποβαθμίζει τὴ χρήση τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου ποὺ σὲ ἄλλες περιπτώσεις θὰ μπορούσε νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὡς ἀδιάσειστο κριτήριο ἐθνικότητας: «Τούτου ἕνεκα βλέπεις ἐν ταῖς κοινότησι ταύταις ἐκτὸς τῆς Ἀραβικῆς ὁμιλουμένης ὑπὸ τῶν τελευταίων [ἴσων προέρχονταν ἀπὸ τὴν Τρίπολη καὶ τὴ Λαοδικεῖα τῆς Συρίας] τὴν ὑπάρχουσαν διγλωσσίαν μάλιστα δὲ τῆ τῶν Ἀδάνων, ἔνθα ἐκ τῶν τετρακισχιλίων Ἑλλήνων ὀρθοδόξων τὰ δύο μὲν τρίτα ὁμιλοῦσι τὴν Τουρκικὴν τὰ δὲ λοιπὰ τὴν Ἑλληνικὴν. ... Τὴν διαφορὰν ταύτην σὺν τῷ χρόνῳ ἐξαλείφει ἡ ὁσημέρα ... ἐμπεδουμένη Ἑλληνικὴ παιδεία... Πολλοὶ μάλιστα καὶ αὐτῶν τῶν εἰς τὴν ἀνδρικὴν ἡλικίαν εἰσελθόντων καὶ ἐκ τῶν Τουρκοφώνων μερῶν τῆς Μεσογαίας Μικρᾶς Ἀσίας καταγομένων ἐν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἐξέμαθον ἤδη τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν...».⁹⁰

Ἡ ἀναφορὰ στὴ γλωσσικὴ κατάσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κιλικίας δὲν γίνεται γιὰ νὰ ἀποδείξουμε κάτι ποὺ εἶναι εὐρύτερα γνωστό, δηλαδή τὸ γλωσσικὸ τους κατακερματισμὸ, τὴ «διγλωσσία» τῶν κατοίκων ὅπως ἀναφέρεται στὴν πηγὴ μας, ἀλλὰ γιὰ νὰ ἐπισημάνουμε ὅτι ἡ χρῆση τῆς τουρκικῆς ἢ καὶ τῆς ἑλληνικῆς γιὰ τὸν ἴδιο λόγο, δὲν συνιστᾶ πρόβλημα στὸ πλαίσιο μιᾶς θρησκευτικῆς κοινότητας στὴν ὁποία ἡ γλῶσσα αὐτὴ καθεαυτὴ δὲν ἀποτελοῦσε κριτήριο, κυρίαρχων τουλάχιστον, διακρίσεων.⁹¹ Ἡ γλωσσικὴ αὐτὴ πραγματικότης ἀρχίζει νὰ ἀποτελεῖ πρόβλημα στὸ βαθμὸ ποὺ τὸ γλωσσικὸ κριτήριο, μαζί μὲ ἄλλα, χρησιμοποιεῖται γιὰ τὴν ἀναδιάταξη καὶ τὸ χωρισμὸ μιᾶς ἐνιαίας θρησκευτικῆς κοινότητας μὲ ἐθνικοὺς ὅρους. Ὡστόσο, στὴν περίπτωση τῆς Κιλικίας, τὸ κριτήριο τῆς γλώσσας στὴν «ἐθνοποιημένη» του μορφῆ προτάσσεται μὲ μιὰ καθυστέρηση, μετὰ δηλαδή τὴν ἀναγωγή καὶ τὴν ἀναπαράσταση τῶν ἑλληνορθόδοξων τῆς Κι-

ορεία στηρίζεται στὴν πίστη ἀλλὰ ἡ ἐθνικότητα στὴ χρῆση τῆς γλώσσας». Βλ. D. Kushner, *The Rise of Turkish Nationalism, 1876-1908*, Λονδίνο 1977, σσ. 52-53.

90. *Ἡμερολόγιον Ἀδελφότητος Ὀρθοδοξίας Μερσίνης*, σσ. 171-172.

91. Γιὰ τὸ ζήτημα αὐτὸ βλ. τὴν προβληματικὴ τοῦ E. Hobsbawm, *Nations and Nationalism since 1789*, Κέμπριτζ 1990, σσ. 52-67 σὲ ἀντιπαράθεσιν μὲ ἐκείνη τοῦ A. Smith, *National Identity*, Λονδίνο 1991, σσ. 21-29.

λικίας ως ελληνικής κοινότητας. Στο διάστημα αυτό, η περιορισμένη χρήση της ελληνικής γλώσσας, απλά υποβαθμίζεται και εν πάση περιπτώσει δεν συνεκτιμάται αυτόνομα. Με άλλα λόγια η «έθνοποίηση» του κριτηρίου αυτού στην περίπτωση της Κιλικίας στηρίζεται στην ήδη διατυπωμένη θέση της ελληνικότητας των πληθυσμών αυτών. Η αναφορά στην «εμπέδωση της ελληνικής παιδείας» εκ των υστέρων ενισχύει τις εθνικές αναφορές αλλά επιπλέον υπενθυμίζει την άργιοποιημένη άρωγή της εκπαίδευσης στην επισφράγιση μιάς δεδομένης ταυτότητας. Έδω ουσιαστικά ερχόμαστε στους μηχανισμούς που ενισχύουν τη διάχυση της εθνικής ταυτότητας στην Κιλικία. Παράγοντες όπως το ελληνικό υποπροξενείο της Μερσίνας, τη δραστηριότητα του οποίου έχουμε ήδη επισημάνει, επέδρασαν βέβαια προς αυτή την κατεύθυνση αλλά η σημασία τους ήταν περισσότερο «τεχνική» υπό την έννοια ότι αποτέλεσαν μέρος ενός κρατικού μηχανισμού άλλης χώρας ή επιρροή του οποίου δεν θα είχε ιδιαίτερη βαρύτητα χωρίς τις απαιτούμενες «πρώτες ύλες». Θα μās απασχολήσει ειδικότερα η επέκταση του σχολικού δικτύου στην περιοχή της Κιλικίας και η σύνδεσή της με το σμίλευμα της εθνικής ταυτότητας.

Η ανάπτυξη του ελληνορθόδοξου σχολικού δικτύου εκδηλώθηκε άργα τον 19ο αιώνα και άφορσε σχεδόν αποκλειστικά τις τρεις κοινότητες της Κιλικίας. Το πρώτο σχολείο στα Άδανα ιδρύθηκε το 1875 σχεδόν ταυτόχρονα με τη σύσταση της ορθόδοξης κοινότητας και λειτούργησε με πολλά προβλήματα μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1890. Το 1891 η εκπαίδευση στα Άδανα απέκτησε τυπικότερο χαρακτήρα με την αναδιοργάνωση των εκπαιδευτηρίων και τη δημιουργία παρθεναγωγείου. Στα 1904 ο αριθμός των μαθητών των δύο σχολείων έφθανε τους 235⁹² ενώ στα 1909 τα σχολεία της πόλης λειτουργούσαν με περισσότερους από 350 μαθητές και μαθήτριες. Το 1910 η κοινότητα απέκτησε και νηπιαγωγείο για τη δαπάνη ανέγερσης και τη χρηματοδότηση του οποίου μερίμνησε η χήρα του Α. Συμεώνογλου, Ειρήνη.⁹³ Στη Μερσίνα παρατηρούμε μιά ανάλογη εξέλιξη. Το πρώτο σχολείο αργένων ιδρύθηκε το 1894 και το 1901 ιδρύθηκε το έπτατάξιο παρθεναγωγείο της κοινότητας που στεγάστηκε σε πολυτελές νεόδμητο κτίριο το οποίο ανηγέρθη με δαπάνες του ισχυρού τοπικού παράγοντα και γνωστού βιομηχάνου Α. Μαυρομμάτη. Στα 1909 ο μαθητικός πληθυ-

92. «Στατιστική θρησκευτικών και εκπαιδευτικών δυνάμεων του ελληνισμού εν τη Μικρά Άσία διενεργηθείσα υπό του προέδρου του Συλλόγου, «Ανατολή» Κ. Λαμέρα 1903-1904» (Α.Σ.Α., Φάκ. Μ.Στ.).

93. Για τα σχολεία των Άδάνων βλ. Μ. Χριστόπουλος, «Αί εν τῷ νομῷ Ἀδάνων ἑλληνορθόδοξα κοινότητες» και Ἀχ. Συμεώνογλου, «Ο Ἑλληνισμός της Κιλικίας», φάκελος Κιλικία 3, Κ.Μ.Σ. Βλ. επίσης τις πληροφορίες που παρέχει τὸ *Ἡμερολόγιο Ἀδελφότητος Ὁρθοδοξίας Μερσίνας*, σσ. 173-175. Ἐπίσης Χ. Σολδάτος, *Ἡ ἐκπαιδευτική καὶ πνευματική κίνηση τοῦ ἑλληνισμοῦ τῆς Μ. Ἀσίας (1800-1922)*, τόμ. 1, Ἀθήνα 1989, σσ. 174-176.

σμός του ἄρρεναγωγείου ἐφθανε τοὺς 120 καὶ τοῦ παρθεναγωγείου στοὺς 200 μαθητὲς καὶ μαθήτριες ἀντίστοιχα. Ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ εἶχε καὶ αὐτὴ ἰδρύσει δύο σχολεῖα, ἓνα ἄρρεναγωγεῖο καὶ ἓνα παρθεναγωγεῖο. Δὲν γνωρίζουμε πότε ἀκριβῶς ἐγκαινιάστηκαν τὰ σχολεῖα αὐτὰ ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει νὰ ἐμφανίσθηκαν ἔξω ἀπὸ τὸ χρονικὸ πλαίσιο πὺ συναντήσαμε ἤδη. Τὰ σχολεῖα τῆς Ταρσοῦ πάντως φαίνεται πὺς λειτούργησαν μὲ πολὺ περισσότερα προβλήματα σὲ σχέση μὲ τὰ ἐκπαιδευτήρια τῶν ἄλλων δύο κοινοτήτων λόγω ἔλλειψης χρηματοδοτικῶν πόρων, ἐνῶ καὶ ὁ μαθητικὸς πληθυσμὸς ὑπολειπόταν αἰσθητὰ σὲ ἀριθμὸ. Γνωρίζουμε συγκεκριμένα ὅτι τὸ 1909 τὸ ἄρρεναγωγεῖο εἶχε 35 μαθητὲς καὶ τὸ παρθεναγωγεῖο μόλις 25 μαθήτριες.⁹⁴

Τὰ ἑλληνορθόδοξα σχολεῖα τῆς Κιλικίας λειτούργοῦσαν σὲ γενικὲς γραμμὲς ικανοποιητικὰ ἂν καὶ ἀντιμετώπιζαν ὑψηλὸ κόστος χρηματοδότησης τὸ ὁποῖο πολλὲς φορὲς, ἰδίως γιὰ τὴν κοινότητα τῆς Ταρσοῦ, ἦταν δύσκολο νὰ καλυφθεῖ. Πέραν ὁμῶς αὐτῶν ἡ ἐδραΐωση ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος στὴν Κιλικία ἦταν γεγονὸς καὶ ἡ ἐπιβίωσή του ἐπιτρέπει τὴ διερεύνηση δύο σημείων. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ τὴν ἐπίδραση πὺ εἶχε ἡ ἐκπαίδευση καὶ ἡ μέριμνά της στὴν ὀργάνωση καὶ ἀναπαραγωγή τῆς κοινοτικῆς ἐξουσίας, ζήτημα πὺ ἀντιμετωπίζουμε σὲ ἄλλο μέρος τῆς ἔρευνας. Τὸ δεύτερο σημεῖο, μὲ τὸ ὁποῖο θὰ ἀσχοληθοῦμε ἐδῶ, ἀφορᾷ στὴ διαπλοκὴ τῶν σχέσεων ἀνάμεσα σὲ ἑλληνικὲς ἐθνικὲς κινήσεις καὶ τὶς κοινότητες τῆς Κιλικίας πὺ ὀργανώθηκε γύρω ἀπὸ τὴν λειτουργία τῶν ἐκπαιδευτηρίων καὶ ἡ ὁποία ἀποτελέσει σημαντικό παράγοντα στὴ διάχυση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Μικρὰ Ἀσία γενικότερα.

Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἐκπαίδευσης στὴν Κιλικία ἀντιμετώπισε ἐξαρκῆς προβλήματα ὡς πρὸς τὴν ποιότητα καὶ τὴ διαθεσιμότητα ἐκπαιδευτικῶν πὺ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐργαστοῦν σὲ αὐτὴ τὴν ἀπομονωμένη γωνία τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας. Οἱ πληροφορίες πὺ ὑπάρχουν γιὰ τὴν πρῶτη περίοδο τῆς λειτουργίας τῶν ἐκπαιδευτηρίων εἶναι ἐλάχιστες καὶ δὲν ἐπιτρέπουν παρὰ τὴ διατύπωση ὀρισμένων ὑποθέσεων γιὰ τὴν προέλευση τῶν δασκάλων. Τὸ πιὸ πιθανὸ εἶναι ὅτι οἱ πρῶτοι δάσκαλοι τῶν ἐκπαιδευτηρίων προέρχονταν ἀπὸ τὸ Ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Καισάρειας ἴσως δὲ, ὀρισμένοι, καὶ ἀπὸ τὴν Πόλη. Ἀντίθετα οἱ πληροφορίες πὺ ἔχουμε γιὰ τὴν περίοδο μετὰ τὸ 1890 μᾶς δίνουν μίαν καλύτερη εἰκόνα. Στὴν περίοδο αὐτὴ οἱ δάσκαλοι προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες τοῦ Ἑλληνικοῦ Βασιλείου ἀλλὰ καὶ ὀρισμένοι ἀπὸ Παιδαγωγικὲς Ἀκαδημίες πὺ ἴδρυσαν εὐποροὶ ὁμογενεῖς στὴν ὀθωμανικὴ αὐτοκρατορία ὅπως τὰ Ζαρίφεια Ἐκπαιδευτήρια τῆς Φιλιππούπολης. Ὡστόσο ἡ μετακίνηση τῶν δασκάλων πρὸς τὴν Κιλικία, δὲν προέκυψε τυχαία ἀλλὰ ἀπὸ τὴ μεσολάβηση συγκεκριμένων ἐθνικῶν φορέων στοὺς ὁποίους ἀπευθύνονταν οἱ ἐφορίες

94. Βλ. *Ἡμερολόγιον*, ὁ.π., σσ. 175-176.

των σχολείων για τὸ σκοπὸ αὐτὸ. Ἡ ἐφορία τῆς κοινότητος τῶν Ἀδάνων εἶχε ἀπευθυνθεῖ στὸν «Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων» γιὰ νὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἐξεύρεση διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου.⁹⁵ Ἀργότερα ἡ ἐφορία Ἀδάνων ἀπευθύνεται συστηματικὰ πρὸς τὸ Σύλλογο τῶν «ἐν Ἀθήναις Μικρασιατῶν “Ἡ Ἀνατολή”» γιὰ τὴ στελέχωση τῶν ἐκπαιδευτηρίων τῆς. Ἔτσι τὸν Αὐγούστο τοῦ 1900 μετὰ ἀπὸ σχετικὸ αἴτημα ὁ Σύλλογος ἀποστέλλει ὡς διευθυντὴ τῶν σχολῶν Ἀδάνων τὸν Ἀντώνιο Παπανικητόπουλο. Ἐνα χρόνον ἀργότερα ἡ ἐφορία ζητᾷ ἐκ νέου τὴν ἀποστολὴ διευθύντριας τοῦ παρθεναγωγείου Ἀδάνων ἐνῶ στὰ ἐπόμενα χρόνια ὁ Σύλλογος θὰ μεριμνήσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ δασκάλων, νηπιαγωγῶν καὶ διευθυντῶν τῶν σχολῶν μετὰ ἀπὸ τὰ σχετικὰ διαβήματα ποῦ δέχεται.⁹⁶ Ἀκόμη καὶ στὶς ἀρχὲς τῆς ἐπόμενης δεκαετίας ἡ ἐφορία τῶν Ἀδάνων θὰ ἐξακολουθήσει νὰ ζητᾷ ἀνώτερο ἐκπαιδευτικὸ προσωπικὸ, ὅπως ἔγινε μὲ τὴν περίπτωση τοῦ Ἀ. Παπαδόπουλου σημαίνοντος ἐκπαιδευτικοῦ στὸ ἱεροδιδασκαλεῖο τῆς Σάμου⁹⁷ ποῦ εἶχε ἰδρύσει ὁ Σύλλογος σὲ συνεργασία μὲ τὸν πρόεδρο τῆς Σαμιακῆς Συνελεύσεως Θ. Σοφοῦλη.⁹⁸ Ἀλλὰ καὶ ἡ κοινότητα τῆς Ταρσοῦ ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολή» γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση ἐκπαιδευτικῶν ἀναγκῶν τῆς. Συγκεκριμένα ἡ ἐφορία τῶν ἐκεῖ σχολείων ἀπευθύνθηκε πρὸς τὸ Σύλλογο γιὰ νὰ μεριμνήσει ὁ τελευταῖος ἔτσι ὥστε ἀπόφοιτος τοῦ παρθεναγωγείου τῆς Ταρσοῦ νὰ γίνεῖ δεκτὴ στὸ Ἀρσάκειο γιὰ νὰ μπορέσει νὰ διδάξει μετὰ στὴ γενέτειρά τῆς.⁹⁹ ἐνῶ λίγα χρόνια ἀργότερα ἡ ἴδια ἐφορία ἐζήτησε τὴ χρηματικὴ ἀρωγὴ τοῦ ἴδιου φορέα γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῶν ζημιῶν ποῦ προκάλεσαν οἱ συγκρούσεις κατὰ τὴ δίωξη τῶν Ἀρμενίων τὸ καλοκαίρι τοῦ 1909.¹⁰⁰

95. Δὲν γνωρίζουμε τὸν ἀκριβῆ χρόνον αὐτῆς τῆς διαμεσολάβησης ὑποθέτουμε ὅμως ὅτι τὸ αἶτημα διατυπώθηκε κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1890, πιθανότατα δὲ μετὰ τὴν ἀναδιοργάνωση τῶν σχολῶν τὸ 1894. Τὴν πληροφορία παρέχει νεότερη ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας πρὸς τὸ Σύλλογο ἡ «Ἀνατολή» (Α.Σ.Α., Ἀντιόχεια Β', Ἐπιστολὴ τῆς 22ας Ἰουλίου 1900).

96. Α.Σ.Α., ὁ.π., Ἐπιστολὲς 22ας Ἰουλίου 1901, 7ης Ἰουλίου 1902, 22ας Ἰουλίου 1903, 10ης Ἰανουαρίου 1904 καὶ 19ης Νοεμβρίου 1909.

97. Α.Σ.Α., ὁ.π., Ἐπιστολὴ τῆς Ἐφορίας Ἀδάνων τῆς 20ῆς Ἰουλίου 1911. Βλ. ἐπίσης Κώδικας Ἀδάνων 410. Πρακτικὸ Δημογεροντίας τῆς 9ης Ἰουλίου 1911 γιὰ τὴν ἀπόφαση τῆς Ἐφορίας νὰ ἐγκρίνει τὸ ὑψηλότατο κονδύλιο τῶν 120 ΤΛ τὸ χρόνο πρὸς τὸν Ἀν. Παπαδόπουλο γιὰ νὰ ἀποδεχθεῖ ὁ τελευταῖος τὴ θέση. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι γιὰ τὸ ζήτημα τῆς πρόσληψης τοῦ συγκεκριμένου διδασκάλου ἡ Ἐφορία Ἀδάνων προεστρέξε ἀκόμη καὶ στὸ Ἑλληνικὸ Ὑποπροξενεῖο τῆς Μεσίνας.

98. Τὸ ἱεροδιδασκαλεῖο αὐτὸ δημιουργήθηκε τὸ 1906 μετὰ ἀπὸ τὴ μεταφορὰ στὴ Σάμο τοῦ ἱεροδιδασκαλείου τῆς Ἀποκαλύψεως τῆς Πάτμου ποῦ ἐπίσης εἶχε ἰδρύσει ἡ «Ἀνατολή». Ἡ σχετικὴ σύμβαση ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν Θεμιστοκλῆ Σοφοῦλη καὶ τὸν πρόεδρο τοῦ Συλλόγου Μικρασιατῶν ἡ «Ἀνατολή» Μαργαρίτη Εὐαγγελίδη (Α.Σ.Α., φάκ. Ἱεροδιδασκαλείου Σάμου, Σύμβαση μὲ ἡμερομηνία 9 Αὐγούστου 1906).

99. Α.Σ.Α., Φάκ. Ἀντιόχειας, Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

100. Ὁ.π., Ἐπιστολὴ μὲ ἡμερομηνία 12 Ὀκτωβρίου 1909.

Καταλήγουμε στην άποψη ότι μέσα από την ανάπτυξη και λειτουργία της εκπαίδευσης οι κοινότητες της Κιλικίας άποκατέστησαν μιά συγχνή έ-παφή με ένα δραστήριο φορέα της ελληνικής έθνικης ιδέας, έπαφή ή όποια, βέβαια, δέν περιοριζόταν σέ τεχνικά ζητήματα αλλά επέδρασε στή διάχυση της έθνικης ταυτότητας. Κατ' άρχάς ή διατύπωση τών αίτημάτων τών έφο-ριών πρός τó συγκεκριμένο Σύλλογο ένισχύει τή μικρασιατική τους φυσιο-γνωμία, μέ τόν τρόπο πού έχουμε ήδη άναπτύξει πιο πάνω, καθώς τó αι-τήματα τών κοινοτήτων στρέφονται πρός ένα φορέα ό όποιος διατεινόταν ότι έξυπηρετούσε τήν καθολική έθνική προσπάθεια τού Έλληνισμού στή Μικρά Άσία.¹⁰¹

Άλλά τó ζήτημα δέν περιορίζεται εκεί. Μέσα από τή διαπλοκή αυτών τών σχέσεων και τήν αντίστοιχη έκφορά τών αίτημάτων από τήν Κιλικία ή εκπαιδευτική διαδικασία προσλαμβάνει έθνικó νόημα καθώς τó επίκεντρο της άπετέλεσε ή έκμάθηση της ελληνικής γλώσσας.¹⁰² Η έκμάθηση της ελληνικής άποκτά στή συγκεκριμένη περίπτωση σημασία ως ή γλωσσική εκείνη επέμβαση πού θά έπιτρέψει τήν έπιβίωση μιás μερίδας τού έθνους σέ αυτή τή γωνιά της Μικρής Άσίας, ή έθνική ύπόσταση της όποίας έμφανίζεται

101. Είναι σωστή ή άποψη τού Νίκου Μηλιώρη σύμφωνα μέ τήν όποια «στην αντί-ληψη τών ιδρυτών της “Ανατολής” ή έννοια της Μικρής Άσίας και τού Πόντου ήταν ένια» (Ν. Μηλιώρης, «Ο Σύλλογος τών Μικρασιατών ή “Ανατολή”, *Μικρασιατικά Χρονικά* 12 (1965), σ. 340). Για τή φυσιογνωμία τού Συλλόγου χρήσιμη είναι ή έξέταση τού καταστατικού του (*Καταστατικόν τού Συλλόγου τών εν Άθήναις Μικρασιατών ή «Ανατολή», Άθήνα 1891*).

102. Μέ τó νά έπιπονούμε τή βασική θέση πού είχε ή εκπαίδευση στην ένίσχυση της έθνικότητας δέν ύποβαθμίζουμε τίς άλλες διαστάσεις της. Σέ μία περιοχή όπως ή Κιλικία, πού γνώρισε ταχύτατη οικονομική ανάπτυξη, στην όργάνωση μάλιστα της όποι-ας συμμετείχαν σέ μεγάλο βαθμό έλληνορθόδοξοι κεφαλαιοδχοι, δέν μπορεί παρά ή εκπαίδευση νά είχε και άλλες διαστάσεις. Οί έμπορικές συναλλαγές, ή ανάπτυξη έμπο-ρευματικών καλλιεργειών, ή σύσταση βιομηχανικού τομέα, άναμφίβολα δημιούργησαν ανάγκες πού δέν μπορούσαν νά καλύψουν οί ίδιες οί έπιχειρήσεις αλλά θά έπρεπε νά καλύψει τó εκπαιδευτικό σύστημα, όπως και πράγματι έγινε εν μέρει. Για παράδειγμα άναγκαία ήταν, τόσο ή καλή γνώση της τουρκικής όσο και ή γνώση της γαλλικής, οί όποίες διδάσκονταν και στά ελληνικά σχολεία. Άντίθετα άπουσιάζε ή διδασκαλία ει-δικών έμπορικών μαθημάτων, έλλειψη πού χαρακτηρίζει γενικότερα τó έλληνορθόδοξο σχολικό δικτυο της όθωμανικής αυτοκρατορίας, μέ έξαιρέση λίγα δευτοροβάθμια εκπαι-δευτήρια όπως ή Έμπορική Σχολή της Χάλκης και ή Σχολή Γλωσσών και Έμπορίου της Πόλης. Οί λειτουργίες της εκπαίδευσης βέβαια δέν περιορίζονται εδώ. Θα έπρεπε κανείς νά συνεκτιμήσει και τή σημαντική θέση πού απέδιδε ή συμμετοχή στην εκπαίδευ-ση ως προϋπόθεση κοινωνικής ανέλιξης για τούς άνδρες ή ως προϋπόθεση εύρεσης συ-ζύγου για τίς γυναίκες. Πάντως οί διαστάσεις αυτές, άν και σημαντικές άφραυτές δέν φαίνεται νά κυριαρχούν στις περι-έκπαιδευσεως αντίληψεις τών κοινοτήτων πού έξακο-λουθήσαν νά συνδέουν τήν εκπαίδευση κυρίως μέ τήν άντιμετώπιση τών άπειλών για τήν ύπόστασή τους. Αυτό έξάλλου ύπογραμμίζει ό κλασικός χαρακτήρας της ελληνικής εκπαίδευσης γενικότερα στην όθωμανική αυτοκρατορία.

νά απειλείται από τη γλωσσική άφομοίωση που είχε προηγηθεί. Ἡ γλώσσα πλέον προβάλλεται ὡς κριτήριο ἐθνικότητας καὶ ἡ ἐκπαίδευση θεωρεῖται ὅτι θὰ ὀργανώσει ἀποτελεσματικὰ τὴν «ἐπανάκτηση» τοῦ γλωσσικοῦ ὄργανου. Αὐτὸ ἀκριβῶς εἶναι τὸ ἐπιχείρημα τῆς κοινότητας Ἀδάνων γιὰ τὴν ἀνάγκη σύστασης σχολείων στὴν περιοχὴ: «Ἀπὸ τινῶν ἐτῶν προσπαθοῦντες νὰ ἐκμηδενίσωμεν τὸν σκοπὸν τῶν περικυκλοῦντων ἡμᾶς τῶσων ἄλλοεθνῶν σχολῶν τῶν διὰ προσηλυτισμοῦ προσπαθούντων τὰ ἐθνικὰ καὶ θρησκευτικὰ ἡμῶν φρονήματα νὰ καταπνίξωσι ἠναγκάσθημεν, ἂν καὶ ἡ κοινότης μας εἶναι μικρὰ καὶ ἄπορος, νὰ συντηρήσωμεν τέλειαις ἄστικαῖς σχολαῖς ἀρρένων καὶ θηλέων».¹⁰³ Ἀνάλογη ἀντίληψη προκύπτει καὶ ἀπὸ ἐπιστολὴ τῆς κοινότητας Ταρσοῦ πρὸς τὸ Σύλλογο ἢ «Ἀνατολὴ» ὅταν ἐκτιμᾷ ὅτι ὑπάρχει κίνδυνος «ἀπορρόφησης» τῶν ἑλληνορθόδοξων ἀπὸ τὶς ἄλλες πληθυσμιακῆς ομάδες «ἐὰν δὲν στηριχθῆ ἡ πάτρια γλώσσα καὶ παιδεία [των] τῆς Ἀνατολῆς [ἑλληνορθόδοξων]».¹⁰⁴ Τώρα τὸ γλωσσικὸ περιβάλλον ἐκτιμᾶται πλέον ἀρνητικὰ καὶ αὐτὸ, ὑποστηρίζεται, δὲν μπορεῖ νὰ διορθωθεῖ χωρὶς διδασκάλους καὶ βιώσιμα ἐκπαιδευτήρια. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἡ σχέση μετὰ τὶς ἐθνικῆς κινήσεις ὅπως ἡ «Ἀνατολὴ» ποῦ θὰ διαμεσολαβοῦσαν γιὰ τὴν ἱκανοποίησι αὐτῶν τῶν αἰτημάτων.

Ἡ διαπλοκὴ αὐτὴ πάλι δὲν περιορίζεται στὶς σχέσεις τῶν κοινοτήτων μετὰ τὸν Σύλλογο τῶν Μικρασιατῶν ἀλλὰ ἔχει καὶ εὐρύτερες συνέπειες. Κατ' ἀρχὴν μέσα ἀπὸ αὐτὴν ἐνισχύεται ἡ εἰκόνα τῆς Ἀθήνας ὡς ἐκπαιδευτικοῦ κέντρου, τὸ ὁποῖο διέθετε τὴ δυνατότητα νὰ ἱκανοποιήσει τὶς ἐκπαιδευτικῆς ἀνάγκης ὄσων μὴ ἑλληνόφωνων πληθυσμῶν ἐπιθυμοῦσαν τὴν ἐγκατάστασι σχολείων στὴν περιοχὴ τους.¹⁰⁵ Ἀλλὰ ἐδῶ εἶναι δύσκολο νὰ ἀπομονώσουμε τὴν ἐκπαιδευτικὴ διάστασι τῶν σχέσεων αὐτῶν χωρὶς νὰ συνεκτιμήσουμε ταυτόχρονα ὅτι ἡ ἑλληνικὴ πρωτεύουσα ἀποτελοῦσε καὶ

103. Α.Σ.Α, δ.π., Ἐπιστολὴ πρὸς τὸν πρόεδρο τῆς «Ἀνατολῆς» μετὰ ἡμερομηνία 30 Ἰουνίου 1900.

104. Ὁ.π., Ἐπιστολὴ Δημογεροντίας Ταρσοῦ μετὰ ἡμερομηνία 30 Ἀπριλίου 1906.

105. Ἡ συγκεκριμένη ἀντίληψη γιὰ τὴν Ἀθήνα καὶ τὶς δυνατότητες ποῦ προσέφερε ἦταν διαδομένη στὴ Μικρὰ Ἀσία. Ἡ ἀποφοίτησι ἀπὸ τὶς Παιδαγωγικῆς Ἀκαδημίας τῶν Ἀθηνῶν προσλαμβάνονταν ὡς συνώνυμο τῶν «φώτων», τὰ ὁποῖα θὰ μετέδιδε ὁ ἀπόφοιτος στὴ γενέτειρά του. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ περιγραφή ἀπὸ πηγὴ τῆς ἐποχῆς: «Μία τῶν κοινοτήτων τῆς Πισιδίας... ἐξοικονομήσασα τοὺς πόρους ἀπέστειλεν ἕνα μαθητὴν γυμνασίῳ εἰς τὸ ἐν Ἀθήναις Διδασκαλεῖον. Οὗτος μετὰ τριετὴ φοίτησιν φέρον τὸ πολύτιμον πτυχίον ἐπανέκαμψεν εἰς τὸ γενέθλιον ἔδαφος. Τότε συνέβη τι παράδοξον καὶ χαρακτηριστικόν. Ἡ κοινότης ἀπεφάσισε νὰ ὑποδεχθῆ ἐπισήμως τὸν πρῶτο ἀληθῆ διδάσκαλον. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀρχή, ἡ δημογεροντία, οἱ πρόκριτοι, αὐτὸς ὁ καϊμακάμης συναρπασθεὶς ὑπὸ τοῦ γενικοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ἐξῆλθεν ἐμφιλοῖ εἰς ὑπάντησίν του. Πλήθος κόσμου παρηκολοῦθει. Εἰς δῶρον ἀπόστασιν συνήνητησεν ἡ πομπὴ τὴν μορφωτὴν τῆς μελλούσης γενεᾶς. Τὸν ἔχαρτίσεν μετὰ λόγους, μετὰ πυροβολισμοὺς καὶ ὁ νεαρὸς διδάσκαλος εἰσῆλθεν ὡς θριαμβευτὴς εἰς τὴν γενέτειραν» (Ἄριστ. Κουρτίδης, «Μικρασιατῶν γλώσσα καὶ φιλομάθεια», *Ἡμερολόγιον*, σσ. 208-209).

ένα εθνικό κέντρο με συγκεκριμένες πολιτικές προθέσεις που εξυπηρετούσαν εν μέρει και οι εκπαιδευτικές συναλλαγές που αναφέραμε. Έδω δέ, δέν αναφέρομαι αποκλειστικά στο ελληνικό κράτος, ή μάλλον την κρατική πολιτική, αλλά στο ευρύτερο κλίμα της Αθήνας των άρχων του 20ού αιώνα στο όποιο αναπτύσσονταν έντονες αλυτρωτικές διαθέσεις. Τό νά προστρέχει κανείς στην Αθήνα¹⁰⁶ δέν αποτελούσε μία ούδέτερη πράξη αλλά συνέβαλε και στη διαμόρφωση σχέσεων με ένα κέντρο με συγκεκριμένες προθέσεις, όπως ή ελληνική πρωτεύουσα. Η διπλή αυτή διάσταση της ανάπτυξης της εκπαίδευσης στην Κιλικία, δηλαδή ή εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας και ή διαμόρφωση στενών σχέσεων με εθνικές κινήσεις, ανέδειξε την εκπαίδευση σέ σημαντικό παράγοντα διάχυσης εθνικής συνείδησης και ένισχυσε τόν εθνικό προσανατολισμό των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της περιοχής. Η συμμετοχή στο εκπαιδευτικό σύστημα δέν περιοριζόταν στην παιδευτική της διάσταση αλλά ισοδυναμούσε με δήλωση εθνικού φρονήματος.

Αξίζει πάντως νά επισημανθεί ότι και ή εκπαίδευση δέν είχε από την άρχή εθνικό νόημα αλλά τό απέκτησε αργότερα. Έξ' όσων γνωρίζουμε ή εκπαίδευση στην Κιλικία έγινε αρχικά αντίληπτη και οργανώθηκε ως μηχανισμός που ή δέν συνέβαλε στην άποτροπή της ιεραποστολικής προσηλυτιστικής δραστηριότητας. Η δημιουργία των ελληνορθόδοξων σχολείων άκολούθησε τήν ίδρυση των σχολείων των δυτικών ιεραποστολών ως μία άμεση απάντηση σέ αυτά. Ο Μ. Γεωργιάδης, σέ μία από τίς ελάχιστες δημοσιεύσεις που διαθέτουμε γιά τήν περιοχή των Αδάνων, διαμαρτύρεται γιά τή συνήθεια πολλών ελληνορθόδοξων νά αποστέλλουν τά παιδιά τους σέ σχολεία ιεραποστολών τά όποια: «...διά νά προσελκύσωσι πλείστους μαθητάς εκ των ορθόδοξων, εισάγουσιν εις τό πρόγραμμα αύτων και τήν διδασκαλίαν της Έλληνικής γλώσσας ως τά πολλά διορίζοντες άπλουν γραμματοδιδάσκαλον άμφιβόλον θρησκευτικών άρχων... Προς διδασκαλίαν της Τουρκικής διορίζουσιν έξωμότην τινά Αρμένιον άμέθοδον και πάντη άστοιχείωτον... και ούτω μετά τετραετή ή πενταετή φοίτησιν έξέρχονται μη

106. Η ανάδειξη της Αθήνας σέ εκπαιδευτικό κέντρο του Έλληνισμού είχε συντελεστεί παλαιότερα. Οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες των Αθηνών, οι κρατικοί προϋπολογισμοί αλλά και ή ιδιωτική πρωτοβουλία είχαν ήδη από τή δεκαετία του 1870 συμβάλει ένεργά στην ύποστήριξη των ελληνορθόδοξων σχολείων της οθωμανικής αυτοκρατορίας. Η παρέμβαση αυτή πήρε ιδιαίτερες διαστάσεις σέ περιπτώσεις διεκδικούμενων περιοχών όπως ή Μακεδονία, ή Κρήτη και ή Ήπειρος. Γιά τήν περίπτωση της Μακεδονίας βλ. τήν πρόσφατη μελέτη της Σοφίας Βούρη, *Εκπαίδευση και Έθνισμός σά Βαλκάνια: ή περίπτωση της βορειοδυτικής Μακεδονίας 1870-1904*, Αθήνα 1992. Γιά τή σχέση έλλαδικού κράτους και ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Μικράς Ασίας βλ. τήν προβληματική του Π. Κιτρομηλίδη, «“Imagined Communities” and the Origins of the National Question in the Balkans», στο Μ. Blinkhorn-Th. Veremis (eds), *Modern Greece: Nationalism and Nationality*, Αθήνα 1992, σσ. 42-51.

γνωρίζοντες προσηκόντως μήτε την Τουρκικήν μήτε άλλην τινά των Εὐρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τὴν δ' ἀπέναντι τῆς θρησκείας στάσειν αὐτῶν χαρακτηρίζει κλίσις πρὸς παπισμὸν ἢ μίαν τῶν πολλῶν τοῦ προτεσταντισμοῦ αἰρέσεων ἢ καθόλου θρησκευτικὴ ἀδιαφορία».¹⁰⁷

Κατὰ συνέπεια ἡ ἀνάγκη ἐκπαιδευτηρίων ἀπαντοῦσε πρῶτα σὲ προβλήματα πού ἔθετε ἡ θρησκευτικὴ σύσταση τῆς κοινότητας. Ἡ ἔρημνεία τῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος ὡς θρησκευτικῆς ἀπειλῆς δὲν χρειαζόταν καμία ἐθνικὴ ἀναφορὰ γιὰ νὰ ἀποκτήσει νόημα καθὼς, ἱστορικά, ἡ ἀντιπαλότητα τῶν χριστιανικῶν δογμάτων στὴν περιοχὴ ἦταν ἰσχυρότατη. Συνεπῶς, ἡ ἔμφραση πού δίνεται στὴ θρησκευτικὴ διάσταση τῆς ἐκπαίδευσης, δὲν εἶναι καθόλου τυχαία. Τὰ ἱεραποστολικά σχολεῖα πολὺ πρὶν ἀπειλήσουν τὸν ἐθνισμό τῶν ὀρθοδόξων μαθητῶν ἐμφανίζονται νὰ ἀπειλοῦν τὴ θρησκευτικὴ τους συνείδηση. Ἐδῶ ἡ ἐκπαίδευση προσλαμβάνεται μὲ θρησκευτικὸ τρόπο πού ἀντιστοιχεῖ καὶ στὶς κυρίαρχες ἀντιλήψεις γιὰ τὴ φύση τῆς κοινότητας καὶ στὶς ἀντίστοιχες ἀντιλήψεις γιὰ τὸ τί συνιστᾶ ἀπειλὴ τῆς κοινοτικῆς συνοχῆς. Ὡστόσο ἀπὸ ἓνα χρονικὸ σημεῖο καὶ μετὰ οἱ ἀπειλές πού προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα τῶν ἱεραποστολῶν ἀποκοτῶν καὶ ἐθνικὸ νόημα. Δὲν πρόκειται ἄπλά γιὰ χρονικὴ ὑστέρηση ἀλλὰ γιὰ νέα ἀνάγνωση τῆς πραγματικότητας μέσα ἀπὸ τὴν ἐθνικὴ ἰδεολογία. Ἀπὸ τὴ στιγμή κατὰ τὴν ὁποία τὸ θρησκευτικὸ ἐπίπεδο ἐνσωματώθηκε στὸ ἐθνικὸ, κυρίως μέσα ἀπὸ τὸ Ἐντιοχικὸ Ζήτημα, ἡ μετατόπιση τοῦ νοήματος τῆς ἐκπαίδευσης ἔγινε εὐκόλα. Ἐτσι, ἐνῶ ἡ ἀρχικὴ πρόσληψη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς ἐκπαίδευσης δὲν χάθηκε, ὁ προσηλυτισμὸς ἐξακολούθησε νὰ ἐμφανίζεται ὡς ἀπειλή, τὸ νόημα τῆς ἐκπαίδευσης μετατοπίσθηκε πρὸς τὸ ἐθνικὸ καὶ ἡ ἐκπαίδευση συνδέθηκε μὲ τὴν ἐνίσχυση καὶ παγίωση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας.

Συνοψίζοντας τὸ μέρος αὐτὸ τῆς ἔρευνας θὰ ἐπισημαίναμε τὰ ἑξῆς στοιχεῖα. Ἡ διάχυση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας στὴν Κιλικία ἔγινε μὲ γρήγορους ρυθμοὺς ἀλλὰ προέκυψε σὲ μιὰ μεταγενέστερη περίοδο. Ἡ ἐθνικὴ ταυτότητα ὡς συλλογικὴ ταυτότητα στὴν περιοχὴ δὲν ἐμφανίστηκε σὲ κενὸ ἀλλὰ συστάθηκε σὲ βᾶρος τῆς κυρίαρχης μέχρι τότε θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας τῆς κοινότητας. Πάντως ἡ φυσιογνωμία αὐτὴ δὲν ἐξαφανίστηκε καθὼς πολλὰ στοιχεῖα τῆς ἐνσωματώθηκαν στὴν ἐθνικὴ ταυτότητα.

107. Μ. Γεωργιάδης, «Περὶ τῆς Κιλικίας καθόλου καὶ Ἀδάνων», *Ξενοφάνης* 1 (1896), σ. 278. Νὰ σημειώσουμε ὅτι τὴ διάσταση αὐτὴ ὑπογραμμίζει καὶ τὸ δημοσίευμα τοῦ Μιχ. Καταπότη, «Ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν Μερσίνη», *Ἑλληνισμὸς*, Φεβρουάριος 1899, σσ. 90-93). Ἐκεῖ (σ. 91) καταγγέλλεται ἡ ἱεραποστολικὴ ἐκπαιδευτικὴ δραστηριότητα στὴ Μερσίνα, ἀκριβῶς διότι «διδάσκει τὴν ἀπάρνησιν τῶν ἐθνικῶν αἰσθημάτων, τῶν ἐθνικῶν πεποιθήσεων». Ἐν αὐτὴ ἡ ὀπτικὴ ἐδῶ εἶναι διαφορετικὴ ἀπὸ αὐτὴν τοῦ Μ. Γεωργιάδη, συμπίπτει ὡστόσο στὴν πρόληψη τῆς δυτικῆς ἱεραποστολικῆς δραστηριότητος ὡς τοῦ ἰσχυρότερου κινδύνου γιὰ τὴν ἑλληνορθόδοξο κοινότητα.

Ἡ διαδικασία αὐτὴ δὲν προέκυψε οὔτε ἀβίαστα οὔτε φυσικά ἀλλὰ ὀργανώθηκε μέσα ἀπὸ συγκεκριμένους ὄρους καὶ πολιτικὲς διαμάχες ποὺ ἐπέδρασαν καὶ στὴ μορφὴ καὶ στοὺς τρόπους παραγωγῆς τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας. Ἡ ἀνάλυση τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσουμε τὶς μετατοπίσεις τῶν προσλήψεων καὶ τῶν νοημάτων σὲ συλλογικὸ ἐπίπεδο, τὴν ἐπικράτηση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ καὶ τὶς ἀντιστάσεις ποὺ ἔστω καὶ μὲ μιὰ ἐξαντλούμενη δυναμικὴ συντηροῦν στοιχεῖα τῆς παραδοσιακῆς θρησκευτικῆς φυσιογνωμίας. Ἐπιπλέον ἡ ἔρευνα ἐπισήμανε καὶ τὴν ἀνάδειξη τῶν εἰδικῶν ἐκείνων τόπων ποὺ ἀναπαριστοῦν τὴ σχέση τῶν κοινοτήτων αὐτῶν μὲ τὴν ἐθνικότητα, τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία τῆς περιοχῆς, τόπων ποὺ ἡ διαμόρφωσή τους ἔπαιξε σημαντικὸ ρόλο στὴ «φαντασιακὴ» σύνδεσή τους μὲ τὴν ἑλληνικὴ ἐθνικὴ κοινότητα τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀνάδειξη τῶν τόπων αὐτῶν δὲν κατέγραψε ἀπλῶς τὴν ἔκφραση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ἀλλὰ συνέβαλε ἐνεργὰ στὴ διατύπωσή της. Στὸ σημεῖο αὐτὸ προκύπτει ἄμεσα ἡ σχέση τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας μὲ τὴν ἔκφορὰ ἐνὸς ἐθνικοῦ λόγου ἔξω ἀπὸ τὸν ὅποιο ἡ ἴδια δὲν ἔχει νόημα. Μέσα ἀπὸ τὸ λόγο αὐτό, τὸν ὅποιο συνιστοῦν καὶ οἱ τόποι ποὺ ἀναφέραμε καὶ ἡ διατύπωση τῶν πολιτικῶν αἰτημάτων τῶν κοινοτήτων, ἡ πραγματικότητα ἀναδιατάσσεται καὶ τὸ νόημα παραδοσιακῶν κατηγοριῶν ὅπως ἡ θρησκεία, ἡ χρῆση τῆς γλώσσας καὶ ἡ φύση τῆς κοινότητας, ἀλλάζουν καὶ μετατοπίζονται πρὸς τὸ ἐθνικὸ ἐπίπεδο. Σὲ τελευταία ἀνάλυση οἱ τρόποι παραγωγῆς ταυτότητας ἀναφέρονται στὴ μετατόπιση τοῦ νοήματος τὴν ὁποία ἐπιφέρει ὁ ἐθνικὸς λόγος γιὰ ὅλες αὐτὲς τὶς κατηγορίες καὶ τὴ νομιμοποίηση ποὺ ὁ ἴδιος εἰσπράττει μέσα ἀπὸ τὴ διαδικασία αὐτή.